

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

(ΜΠΣ) «ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ»

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΡΓΥΡΕΑΣ (Α.Μ. 213551)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ: «Όψεις των πολιτικών εξελίξεων στην Ελλάδα από το Νοέμβριο του 1920 έως τις 12 Αυγούστου του 1922»

Επιβλέπων Καθηγητής:

Χαράλαμπος Μπαμπούνης, Καθηγητής Π.Τ.Δ.Ε Πανεπιστημίου Αθηνών

Συνεπιβλέποντες Καθηγητές:

Χρήστος Καρδαράς, Καθηγητής Τμήματος Θεατρικών Σπουδών

Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Μαρία Δημάκη – Ζώρα, Επίκουρη Καθηγήτρια Π.Τ.Δ.Ε Πανεπιστημίου Αθηνών

ΑΘΗΝΑ 2019

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα έρευνα αναλύονται τα εσωτερικά καθώς και εξωτερικά γεγονότα που συντάραξαν την Ελλάδα και που τελικά οδήγησαν στις Ελληνικές βουλευτικές εκλογές, της 1^{ης} Νοεμβρίου του 1920, χρονικό σημείο αφετηρίας της παρούσας έρευνας. Παράλληλα, συνειδητοποιούμε ότι η εκλογική ήττα του Βενιζέλου σε εκείνες τις εκλογές, άλλαξε όλες τις ισορροπίες που ίσχυαν ως τότε τόσο στο εσωτερικό όσο και έξω από τα στενά όρια του ελλαδικού χώρου. Ακόμη, οι βασικές πολιτικές πράξεις και οι αντιπαραθέσεις των πολιτικών προσώπων μέσα από την παράλληλη σταδιακή αλλαγή της στάσης των Δυνάμεων της Entente, μας δείχνουν το πώς οδηγηθήκαμε στον τραγικό “επίλογο” του ελληνικού στοιχείου στη Μ. Ασία, καθώς και το πόσο δύσκολο ήταν για τις κυβερνήσεις μετά το Νοέμβριο του 1920 να κρατήσουν μια ισορροπία στο πολιτικόστρατιωτικό και στο διπλωματικό πεδίο.

Λέξεις Κλειδιά: Εκλογές 1920, Βενιζέλος, Νοέμβριος 1920, πολιτικές αλλαγές, Αντάντ, Συνδιασκέψεις, αλλαγές στο διπλωματικό πεδίο, τραγικός επίλογος, Μικρά Ασία.

SUMMARY

The present research analyzes the internal and external events that shook Greece and ultimately led to the Greek parliamentary elections of November 1, 1920, the starting point of this study . At the same time, we realize that the election defeat of Venizelos in those elections changed all the balances that were in force at that time both inside and outside the narrow borders of Greece. Furthermore, the basic political acts and the confrontations of the political figures through the parallel gradual change of attitude of the Entente Forces show us how we were led to the tragic "epilogue" of the Greek element in Asia Minor, and how difficult it was for governments after November 1920 to maintain a balance in the military and diplomatic field.

Keywords: Elections 1920, Venizelos, November 1920, political changes, Entente, Conferences, changes in diplomatic field, tragic epilogue, Asia Minor.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- Πρόλογος.....σ.6
- Εισαγωγή.....σ.8

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

«ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ»σ.15

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

**«ΟΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΙ Η ΑΛΛΑΓΗ
ΣΤΗ ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΤΗΣ ΑΝΤΑΝΤ ΑΠΟ ΤΙΣ 4 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1920
ΩΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΔΙΑΣΥΜΜΑΧΙΚΗ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ (8.2-
18.3.1921)»σ.31**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

**«ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΓΟΥΝΑΡΗ ΕΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ
ΤΟΥ 1921»σ.49**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

**«Η «ΕΘΝΙΚΗ ΑΜΥΝΑ» ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ ΚΑΙ Ο ΣΤΟΧΟΣ ΑΥΤΟΝΟΜΗΣΗ ΤΗΣ
ΙΩΝΙΑΣ»σ.76**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

«[ΠΡΟΣ ΤΗΝ] ΤΡΙΤΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ Δ. ΓΟΥΝΑΡΗ (2.3-3.5.1922) ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ»σ.101

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

«Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗ,ΚΑΙ ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ»σ.121

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....σ.137

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....σ.145

-Πηγές

-Βιβλιογραφία

Πρόλογος

Αντικείμενο και πεδίο έρευνας αποτελούν για πολλούς επιστήμονες οι Ανθρωπιστικές Σπουδές. Ωστόσο, ανθρωπιστικές σπουδές δεν μπορούν να υπάρξουν χωρίς ενδελεχή και συνεχή ιστορική έρευνα πάνω σε πολυδιάστατους και ειδικούς τομείς της ιστορίας. Έτσι προσεγγίζεται η γνώση του παρελθόντος και κατ' επέκταση η σύνδεση του παρόντος με το, υπό μελέτη, παρελθόν για την άμεση κατανόησή του. Η ερμηνεία του παρελθόντος πρέπει να είναι, άλλωστε, μεμονωμένος σκοπός κάθε ιστορικού επιστήμονα. Απαραίτητη κρίνεται η εμπειριστατωμένη συλλογή πληροφοριών από κάθε μέσο και η συστηματική ανάλυση των δεδομένων για την εξαγωγή συμπερασμάτων, ειδικά όταν εξετάζονται ιστορικοί περίοδοι που έχουν προκαλέσει έριδες, διχογνωμίες και διαφωνίες ανάμεσα στους Ιστορικούς για μεγάλο χρονικό διάστημα. Αποτέλεσμα κάθε ιστορικής έρευνας θα πρέπει να είναι η επιμόρφωση και η βοήθεια στο αναγνωστικό κοινό να κατανοήσει με το καλύτερο δυνατό τρόπο το παρελθόν.

Είναι κοινός τόπος ότι τα αναλυτικά εργαλεία και τα πορίσματα της επιστήμης απέχουν πάρα πολύ από τη συνήθη αντίληψη για το πώς «γράφεται η Ιστορία» και για το πώς «η Ιστορία έχει κρίνει» πρόσωπα και πράγματα του ελληνικού παρελθόντος. Η παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία (ΜΔΕ) έχει ως στόχο να δώσει μια πιο ενδελεχή και απτή αφήγηση άγνωστων πτυχών των πολιτικών εξελίξεων που συντάραξαν την Ελληνική πολιτική σκηνή κατά τα έτη 1920-1922. Πολιτικές εξελίξεις, που έγιναν γνωστές και έπαιξαν κομβικό ρόλο στις σχέσεις της Ελλάδας με τις Συμμαχικές Δυνάμεις της Ευρώπης και που τελικά οδήγησαν στη λήξη του Μικρασιατικού πολέμου και την Μικρασιατική Καταστροφή. Ωστόσο στη συγκεκριμένη ιστοριογραφική έρευνα, ως εκ της θεματικής της, δεν θα εξεταστούν αυτά καθ' εαυτά γεγονότα της Μικρασιατικής Καταστροφής.

Θα ήθελα να μνημονεύσω σε αυτό το σημείο, την αμέριστη βοήθεια που είχα, ακόμα και στο κομμάτι της επιλογής του θέματος μου από τον καθηγητή της Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας του Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Χαράλαμπο Μπαμπούνη και επιβλέποντα της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας, ο οποίος με καθοδηγούσε από την αρχή μέχρι την ολοκλήρωση της εκπόνησης της συγκεκριμένης έρευνας. Τις ευχαριστίες μου επιθυμώ απευθύνω στους δύο συνεπιβλέποντες. Τον Καθηγητή του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου κ. Χρήστο Καρδάρá καθώς και την Επίκουρη Καθηγήτρια του Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Μαρία

Δημάκη – Ζώρα για την επιστημονική τους βοήθεια στην εκπόνηση της διπλωματικής μου εργασίας.

Στο σημείο αυτό, απαραίτητη κρίνεται η μνεία των υπαλλήλων των βιβλιοθηκών του τμήματος του Π.Τ.Δ.Ε., του Ιστορικού-Αρχαιολογικού τμήματος της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών για την βοήθεια στην συλλογή της βιβλιογραφίας της εξεταζόμενης περιόδου. Δεν ξεχνώ, επίσης, την αρωγή όλου του προσωπικού της Ελληνικής Βουλής και συγκεκριμένα του τμήματος των *Πρακτικών των Συνεδριάσεων της Βουλής* για την παροχή του απαραίτητου υλικού, που με βοήθησε τόσο ουσιαστικά να ολοκληρώσω και να δώσω την πρωτότυπη μορφή που επιθυμούσα στην έρευνά μου.

Κλείνοντας, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου και τον πατέρα μου Πέτρο Αργυρέα, για την στήριξη που μου παρείχαν όλο αυτό το διάστημα της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας, καθώς και τον καλό φίλο και συνάδελφο Κωνσταντίνο Τριανταφυλλίδη για την στήριξη και την από κοινού έρευνα του αρχειακού υλικού και της βιβλιογραφίας στην Εθνική Βιβλιοθήκη καθώς και στην Βουλή των Ελλήνων.

Εισαγωγή

Αν και υπάρχει τεράστιος όγκος βιβλιογραφίας για την Μικρασιατική καταστροφή, πολλοί λίγοι είναι οι συγγραφείς και οι ιστορικοί που έχουν ασχοληθεί διεξοδικά με τα γεγονότα, τα πρόσωπα και τις βασικές πολιτικές πράξεις και αντιπαράθεσεις που οδήγησαν στον τραγικό “επίλογο” του ελληνικού στοιχείου στη Μικρά Ασία το 1922, μέσα από την παράλληλη αλλαγή της στάσης των Δυνάμεων της Αντάντ απέναντι στην Ελλάδα και γενικότερα μέσα από τις ανεπιτυχείς προσπάθειες να κρατηθεί μια ισορροπία στο πολιτικοστρατιωτικό και διπλωματικό πεδίο. Αυτός ήταν επί της ουσίας, και ο βασικός λόγος που με έκανε να επιθυμώ να ασχοληθώ ενδελεχώς με το συγκεκριμένο θέμα. Όψεις αυτού του φαινομένου θα μας απασχολήσουν στην πορεία αφήγησης της παρούσας εργασίας. Η έρευνα ξεκινά με ένα γενικότερο πλαίσιο αναφοράς στα εσωτερικά καθώς και εξωτερικά γεγονότα που συντάραξαν την Ελλάδα και που τελικά οδήγησαν στο Νοέμβριο του 1920, και στις Ελληνικές βουλευτικές εκλογές, ημερομηνία που θεωρείται ως σημείο αφετηρίας της παρούσας μελέτης. Η εκλογική ήττα του Βενιζέλου σε εκείνες τις εκλογές, άλλαξε όλες τις ισορροπίες που ίσχυαν ως τότε τόσο στο εσωτερικό όσο και έξω από τα στενά όρια του ελλαδικού χώρου.

Τα βασικά ερωτήματα, γύρω από τα οποία θα αναπτυχθεί η ανάλυση μας (και η απάντηση στα οποία δίνει λύση στο κεντρικό ερώτημα), συνοψίζονται ως εξής:

-Υπήρξε αλλαγή των Διπλωματικών σχέσεων της Ελλάδας με τις Σύμμαχες Δυνάμεις μετά την επάνοδο στην Ελλάδα του Βασιλιά Κωνσταντίνου;

-Τελικά, η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου (8.2-18.3.1921), πέτυχε τους σκοπούς της; Ποίο ήταν το παρασκήνιο της Συνδιάσκεψης;

-Ποιές μεταρρυθμίσεις έφερε η κυβέρνηση του Δημητρίου Γούναρη, καθώς και Ποιοι ήταν οι βασικοί της στόχοι, κατά την πολύμηνη περιοδεία της στο εξωτερικό; Τους επιτυγχάνει τελικά;

-Ποιος ήταν ο ρόλος ύπαρξης της οργάνωσης «*Μικρασιατική Άμυνα*» στη Σμύρνη και πώς δημιουργήθηκε;

-Τι κλίμα επικράτησε στην Συνδιάσκεψη του Παρισιού το Μάρτιο του 1922 και Πώς διαμορφώθηκαν οι ισορροπίες των Συμμαχικών Δυνάμεων απέναντι σε Ελλάδα και Τουρκία;

-Τι ακριβώς επιχείρησε ο Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης με το Αναγκαστικό Δάνειο

και τη διχοτόμηση του χαρτονομίσματος;

- Ποιός ανέλαβε την πρωθυπουργία της χώρας το Μάιο του 1922, ποιές πρωτοβουλίες ανέλαβε, παράλληλα με την παραίτηση του αρχιστράτηγου Παπούλα, και ποιές οι εξελίξεις μέχρι και την 12^η Αυγούστου 1922;

Τροφοδοτικό, κυρίως, υλικό για την συγκεκριμένη διπλωματική εργασία αποτέλεσαν τα *Πρακτικά συνεδριάσεως της Βουλής της εξεταζόμενης περιόδου 1920-1922*, πέραν της παράθεσης και άλλων ιστορικών πηγών καθώς και της οιασδήποτε βιβλιογραφικής αναφοράς.

Για την παραπάνω έρευνα, η ιστοριοερμηνευτική ανάλυση συνδυάστηκε με την ανάλυση περιεχομένου. Συγκεκριμένα, στην ιστοριοερμηνευτική μέθοδο ο ερευνητής επιστρατεύει όλες τις γνώσεις του και τα σχετιζόμενα με το υπό ερμηνεία αντικείμενο που βοηθούν στην κατανόησή του. Κάθε ερμηνευτική προσέγγιση φωτίζει όψεις του αντικειμένου, οι οποίες κάθε φορά διευρύνονται, εμπλουτίζονται, εκβαθύνονται, καθώς οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις και οι κατανοήσεις συνιστούν μια κυκλική πορεία ενός αέναου ερμηνευτικού κύκλου, μια χωρίς τέλος διαδικασία ερμηνείας και κατανόησης, με πολλές διαδοχικές εκφάνσεις σύλληψης και κατανόησης του εξεταζόμενου αντικειμένου.¹ Ακριβώς αυτή η μεθοδολογία συνιστάται στην περίπτωση της παρούσας έρευνας, για την μεθοδική, ποιοτική, ποσοτική και επαρκή προσέγγιση των *Πρακτικών των Συνεδριάσεων της Βουλής*, ώστε να επισημανθούν στοιχεία περιεχομένου, που φανερώνουν τις στάσεις, τις αντιλήψεις, τις αξίες και τα ήθη των υπό εξέταση γεγονότων. Επιπρόσθετα, χάρη στην επισκόπηση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας, προσδιορίστηκε η σκοπιμότητα πραγμάτωσης της συγκεκριμένης εργασίας. Συγχρόνως, αξιολογήθηκε η σχετική με το θέμα βιβλιογραφία και οι όψεις διερεύνησής της. Οι ιστορικοί συχνά προβαίνουν στην αναδρομή της υπάρχουσας βιβλιογραφίας είτε επειδή τους παρέχεται ένα ασφαλές γνωστικό ιστορικό υπόβαθρο είτε εξαιτίας της ερευνητικής απομάκρυνσης των μελετητών από ζητήματα μίας περιόδου, τα οποία στη συνέχεια επανέρχονται στην επικαιρότητα και χρήζουν μίας νέας ερμηνείας. Η αξιοποίηση επίσης των *Πρακτικών των Συνεδριάσεων της Βουλής*, υπήρξε αναγκαία αλλά και δυσχερής, εφόσον θα έπρεπε να γίνει διάκριση ανάμεσα στα επουσιώδη και τα ουσιώδη ζητήματα που άπτονταν αμέσως ή εμμέσως με το εξεταζόμενο θέμα και να ενσωματωθούν στο ευρύτερο πλαίσιο της

¹. F. Schleiermacher, *Περί μετάφρασης, ερμηνείας και κριτικής* (μετάφραση - σχόλια: Δ. Υφαντής - Β. Κακοσίμου, εισαγωγή - επιμέλεια Δ. Υφαντής), εκδ. "Ροές" Αθήνα, 2017.-Χ. Μπαμπούνης-Σπ.Τουλιάτος, *Μεθοδολογία και Ερμηνεία της Ιστορίας*, εκδ. "Παπαζήση", Αθήνα 2017.

εξεταζόμενης περιόδου. Παράλληλα, εγκολπώθηκαν, όπου κρίθηκε απαραίτητο, οι σχετικές με το θέμα κρίσεις άλλων ερευνητών για την καλύτερη δυνατή τεκμηρίωση της παρούσας μελέτης. Ο συνδυασμός των παραπάνω με τις πρωτογενείς πηγές, συνέβαλλε στην αξιοποίηση, την επαναδιαπραγμάτευση, και τον εμπλουτισμό των υπαρχουσών γνώσεων.

Η ανάλυσή μας, έχει στην ανάπτυξη της, έναν εξαμελή σε κεφάλαια χαρακτήρα.

Το πρώτο κεφάλαιο με τίτλο «ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ», είναι καθαρά εισαγωγικό και θέλει να μας μεταφέρει στο ιστορικό πεδίο και τις πολιτικές όψεις των γεγονότων, οι οποίες οδήγησαν στην εκλογική αναμέτρηση της 4^{ης} Νοεμβρίου 1920.

Το δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας επιγράφεται «ΟΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΙ Η ΑΛΛΑΓΗ ΣΤΗ ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΤΗΣ ANTANT ΑΠΟ ΤΙΣ 4 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1920 ΩΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΔΙΑΣΥΜΜΑΧΙΚΗ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ (8.2-18.3.1921)» και αναλύονται σε αυτό οι βασικές πολιτικές πράξεις και οι αντιπαραθέσεις των πολιτικών προσώπων μέσα από την παράλληλη αλλαγή της στάσης των Δυνάμεων της Αντάντ, φτάνοντας στην Διασυμμαχική Συνδιάσκεψη του Λονδίνου που συγκλήθηκε, στις αρχές περίπου του 1921 (8.2-18.3.1921). Με πρωθυπουργό τον Νικόλαο Καλογερόπουλο αναλύεται η δράση της Ελλάδας στο διπλωματικό “στίβο” των εξελίξεων κατά την Συνδιάσκεψη του Λονδίνου το 1921. Η αποτυχία των διαπραγματεύσεων του Λονδίνου δεν θα προκύψει από μόνη τη διάσταση στις απόψεις της ελληνικής και της τουρκικής πλευράς, αλλά και από τη διάρρηξη του ενιαίου μετώπου των Δυνάμεων της Αντάντ.

Στο τρίτο κεφάλαιο, το τιτλοφορούμενο «ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΓΟΥΝΑΡΗ ΕΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 1921», παρουσιάζεται η δράση του τότε πρωθυπουργού Δ. Γούναρη, ο οποίος κατά στην πρώτη του εκλογή, μετά το 1915, [μετά την ατυχή έκβαση των εξελίξεων της Διάσκεψης του Λονδίνου, ο Ν. Καλογερόπουλος παραιτήθηκε και ο Δημήτριος Γούναρης ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας], στις 26 Μαρτίου 1921 κλήθηκε να αντιμετωπίσει μεγάλες, όσο και πολύπλοκες προκλήσεις τόσο στο εσωτερικό πεδίο όσο και στο μέτωπο των διεθνών εξελίξεων. Θέλοντας να υπερβεί τις δυσκολίες, επιχείρησε, στους έντεκα περίπου μήνες που διήρκησε αυτή η πρωθυπουργία του, να αντιμετωπίσει επαρκώς τα ανοιχτά μέτωπα και ζητήματα που είχε ενώπιον του, αλλά και να προβεί σε μια μορφή θεσμικού εκσυγχρονισμού της χώρας σε όλους τους τομείς. Αν και η έρευνα αυτή έχει καθαρά πολιτικό χαρακτήρα, ωστόσο ο αντίκτυπος των στρατιωτικών επιχειρήσεων δεν μπορεί να μην αναφερθεί κάτω από ένα γενικότερο πρίσμα. Σποραδικές στρατιωτικές αποτυχίες

κινητοποιούν τον Βενιζέλο, ο οποίος προσπάθησε να αποτρέψει την επαπειλούμενη αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών. Ακόμη, οι μη αποτελεσματικές στρατιωτικές επιχειρήσεις του καλοκαιριού του 1921 έκαναν τη βάση του κόμματος των Φιλελευθέρων να μεταβάλλει την στάση της απέναντι στη κυβέρνηση. Ως τις 10 Σεπτεμβρίου 1921, ο ελληνικός στρατός είχε οπισθοχωρήσει στη σιδηροδρομική γραμμή Αφιόν Καραχισάρ-Εσκή Σεχέρ. Όλο αυτό το πλέγμα των ανακατατάξεων, των κινήσεων και των συμμαχιών μαζί με την αποτυχημένη, τελικά, έκβαση για την σύναψη εξωτερικού δανείου, και γενικά των στόχων που είχε θέσει ο Γούναρης κατά την πεντάμηνη περιοδεία του στο εξωτερικό (Οκτώβριος 1921- Φεβρουάριος 1922), οδήγησαν, στη σκέψη μιας ενδεχόμενης εκκένωσης του στρατού από τη Μικρά Ασία. Από την άλλη, οι πολιτικές έριδες και αντιπαλότητες επιβάρυναν έτι περισσότερο το ήδη βεβαρυμένο κλίμα.

Το τέταρτο κεφάλαιο επιγράφεται «Η «ΕΘΝΙΚΗ ΑΜΥΝΑ» ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ ΚΑΙ Ο ΣΤΟΧΟΣ ΑΥΤΟΝΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΙΩΝΙΑΣ». Μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920, συγκροτήθηκε στην Κωνσταντινούπολη με πρωτοβουλία βενιζελικών αξιωματικών, και πολιτικών παραγόντων του κόμματος των Φιλελευθέρων και μελών της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης η οργάνωση «*Εθνική Άμυνα*». Ένα περίπου χρόνο αργότερα δημιουργήθηκε η «*Μικρασιατική Άμυνα στη Σμύρνη*». Επί της ουσίας, πρόκειται για ένα μυστικό σωματείο το οποίο θα ετοίμαζε τον ελληνικό στρατό για έναν αγώνα εσχάτης άμυνας. Σε αυτή την οργάνωση συμμετείχαν επιφανείς Έλληνες της Σμύρνης, ενώ φαίνεται ότι την κίνηση την υποστήριζε και ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος. Όλο αυτό το αυτονομιστικό σχέδιο έθετε ως βασικό στόχο τη δημιουργία αυτόνομου "Ιωνικού" κράτους στην περιφέρεια της Σμύρνης, αλλ' ουδέποτε, για πολλούς λόγους, υλοποιήθηκε.

Στο πέμπτο κεφάλαιο που τιτλοφορείται «[ΠΡΟΣ ΤΗΝ] ΤΡΙΤΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ Δ. ΓΟΥΝΑΡΗ (2.3-3.5.1922) ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ», επιχειρείται η διερεύνηση της πολιτικής κρίσης, που είχε αρχίσει να εκδηλώνεται στην Ελλάδα πολύ έντονα μετά την υποχώρηση και καθήλωση στο Σαγγάριο, ενώ, συνεχιζόταν αμείωτη και τους πρώτους μήνες του 1922. Κοινή πεποίθηση όλου του πολιτικού κόσμου ήταν ότι η κυβέρνηση Γούναρη δεν θα κατάφερνε να παραμείνει στην εξουσία καθώς ο πρωθυπουργός επέστρεφε από το εξωτερικό με «άδεια χέρια». Ο Γούναρης εμφανίστηκε τελικά στην Εθνοσυνέλευση στις 25 Φεβρουαρίου 1922 και έκανε απολογισμό της πολύμηνης απουσίας του. Υποστήριξε, τότε, ότι η καθυστέρηση της Διασυμμαχικής Συνδιάσκεψης για την Εγγύς Ανατολή που επρόκειτο να πραγματοποιηθεί περί τα τέλη Μαρτίου στο

Παρίσι, ήταν αποτέλεσμα των κυβερνητικών αλλαγών στη Γαλλία και στην Ιταλία και μίλησε λεπτομερώς για τις δανειακές διαπραγματεύσεις στο Λονδίνο. Στο τέλος της ομιλίας του, ανέφερε ότι η κυβέρνησή του είχε υποστεί μεγάλη φθορά και τόνιζε χαρακτηριστικά ότι έντονα την «πολεμούσαν» δύο ομάδες. Τελικά, από τους βουλευτές του κυβερνώντος συνασπισμού, η κυβέρνηση έλαβε, μεν, ψήφο εμπιστοσύνης, αλλά στο εθνικό μέτωπο υπήρχε ήδη ρωγμή. Έτσι φτάνουμε στην Τρίτη κυβέρνηση του Δημητρίου Γούναρη. (2.3-3.5.1922). Οι συνομιλίες στο Παρίσι ωστόσο, έθεταν πλέον ανοιχτά το θέμα της εκκένωσης, ξεσηκώνοντας εναντίον της κυβέρνησης πλήθος αντιδράσεων. Διάδοχός του Γούναρη ορίστηκε ο Νικόλαος Στράτος ο οποίος έμεινε στην ιστορία ως ο πρωθυπουργός των «εικοσιτεσσάρων ωρών». Υπέβαλε σχεδόν άμεσα την παραίτησή του και έτσι η χώρα οδηγήθηκε σε μια νέα ευρεία κυβέρνηση. Η νέα κυβέρνηση σχηματίστηκε τελικά και εμφανίστηκε στη Βουλή στις 22 Μαΐου 1922. Πρωθυπουργός και άνευ χαρτοφυλακίου Υπουργός υπήρξε ο Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης.

Στο έκτο κατά σειρά και τελευταίο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης το τιτλοφορούμενο «Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗ, ΚΑΙ ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ» πραγματευόμαστε, τις αλλαγές που έγιναν ή επιχειρήθηκαν επί των πρωθυπουργικών ημερών του Πρωτοπαπαδάκη. Λίγες μόνον ημέρες μετά την ανάληψη της εξουσίας του, έρχεται και η αλλαγή στην ηγεσία της στρατιάς στη Μικρά Ασία με αρχιστράτηγο τον Γεώργιο Χατζανέστη μετά από παραίτηση του Αναστ. Παπούλα στις 23 Μαΐου 1922. Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που είχε ν' αντιμετωπίσει ο νέος στρατηγός Γ. Χατζανέστης, ήταν η σύνθεση και η αριθμητική επάρκεια του Ελληνικού στρατού στο μέτωπο.

Η κυβέρνηση Π. Πρωτοπαπαδάκη, αποφάσισε να αναλάβει δύο σημαντικές πρωτοβουλίες. Η πρώτη ήταν η προσπάθεια δημιουργίας αυτόνομου «Μικρασιατικού Κράτους» με κέντρο τη Σμύρνη, ως έσχατο μέτρο, προς συγκράτηση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μ. Ασία. Τελικά μετά από ένα δεκαπενθήμερο σιωπής, οι Σύμμαχοι, γνωστοποίησαν σε μία κοινή διακοίνωση τους προς την ελληνική κυβέρνηση, την άρνησή τους να δεχθούν την κήρυξη της Μικρασιατικής αυτονομίας και οποιαδήποτε προέλαση του ελληνικού στρατού, μέχρι να επιδοθεί το συλλογικό διάβημα των Δυνάμεων.

Η δεύτερη πρωτοβουλία αφορούσε στην κατάληψη της Κωνσταντινούπολης. Μετά τη λήξη των ανακτορικών συμβουλίων την 1^η Ιουλίου 1922, δόθηκε διαταγή να μεταφερθούν στρατιωτικές μονάδες για την πραγματοποίηση του σχεδίου κατάληψης της Κωνσταντινούπολης. Τότε ήλθε για μια άλλη μια φορά, η προειδοποίηση των

Συμμάχων. Πρωτοστατούντων των Γάλλων, η διακοίνωση έλεγε ότι σε περίπτωση προέλασης του ελληνικού στρατού, τα συμμαχικά στρατεύματα. Τα οποία βρίσκονταν εκεί, θα δρούσαν κατά των Ελλήνων. Το πιο δυσάρεστο όμως γεγονός ήταν η εξασθένιση του Μικρασιατικού μετώπου, μετά την αποστολή στη Θράκη αρκετών στρατιωτικών δυνάμεων, γεγονός που οδήγησε και συνετέλεσε στην τελική καταστροφή που επέφερε ο κεμαλικός στρατός στις 13 Αυγούστου 1922.

Τέλος, εκτίθενται τα Γενικά Συμπεράσματα και παρουσιάζονται συγκεντρωτικά οι πηγές και η βιβλιογραφία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

Οι εκλογές της 6^{ης} Δεκεμβρίου 1915, οι οποίες προκηρύχθηκαν από την κυβέρνηση του Στεφ. Σκουλούδη, έγιναν χωρίς τον Βενιζέλο ο οποίος δεν συμμετείχε επειδή τις θεώρησε παράνομες. Ο εθνικός διχασμός ήταν πια μια πραγματικότητα. Ο Βενιζέλος αρνήθηκε να πάρει μέρος στις εκλογές καταγγέλλοντας τις ως αντισυνταγματικές και προέτρεψε τον λαό να απέχει από αυτές. Ο κρητικός πολιτικός φοβόταν πολύ ότι στις εκλογές θα γίνει νοθεία. Τελικά, συμμετείχαν σε αυτές 280.000 ψηφοφόροι περίπου, το 1/3 σχετικά με τις προηγούμενες εκλογές που είχαν πραγματοποιηθεί πριν από έξι μήνες (31 Μαΐου 1915), όταν είχαν ψηφίσει 714.000 ψηφοφόροι. Το ήδη οξυμένο κλίμα γίνεται ακόμα χειρότερο μετά τη συγκρότηση από τον Ελευθέριο Βενιζέλο δικής του κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη το 1916.²

Η κάποια καθυστέρηση στην ανάληψη του κινήματος της Εθνικής Άμυνας από τον Βενιζέλο, οφειλόταν στην επιθυμία του να εξασφαλίσει την ευρύτερη δυνατή κάλυψη του εγχειρήματός του από τις δυνάμεις της Αντάντ. Τελικά, η ηθική και υλική συμπαράστασή τους συνοδεύτηκε από την *de facto* αναγνώριση της προσωρινής κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης. Η επιδείνωση των σχέσεων της «παλαιάς» Ελλάδας με τις συμμαχικές κυβερνήσεις ήταν αυτονόητα συνυφασμένη με την ενίσχυση της θέσης του επαναστατικού καθεστώτος της Θεσσαλονίκης, που σχηματίστηκε στις 17 Αύγουστου 1916.³ Η κυβέρνηση της Εθνικής Άμυνας κήρυξε στις 24 Νοεμβρίου 1916 τον πόλεμο εναντίον της Γερμανίας και της Βουλγαρίας, ενώ, παράλληλα, είχε κατορθώσει να αυξήσει τον αριθμό του μάχιμου δυναμικού της σε 20.000 άνδρες, με ανοιχτή την προοπτική για σημαντική ενίσχυση από τα νησιά του Αρχιπελάγους, την Κρήτη και τη Θεσσαλία.⁴ Αλλά ακόμη και τώρα η στάση της Αντάντ κρινόταν επιφυλακτική. Με έντονο τον κίνδυνο εμφυλίου πολέμου, οι δυνάμεις της Αντάντ είχαν προσπαθήσει ως την

2. Κ. Σβωλόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*, τ.Α΄ εκδ. «Βιβλιοπωλείον της Εστίας», Αθήνα 2.008, σ. 127.

3. Γ. Βασιλούλης, *Η Δεκαετία της φωτιάς 1912-1922*, εκδ. «Εντός», Αθήνα 2015, σ. 99.

4. Κ. Σβωλόπουλος, «*Η ελληνική εξωτερική πολιτική (1900-1945)*, ...», ό.π., σ. 130.

ύστατη στιγμή με απεσταλμένο το Γάλλο Benazet να «συμφιλιώσουν» τη «παλαιά» με τη «νέα» Ελλάδα.⁵ Οι εξελίξεις, ωστόσο, έλαβαν καταγιστικό χαρακτήρα. Ήδη από τις 8 Δεκεμβρίου η Γαλλία και η Μ. Βρετανία κήρυξαν τον αποκλεισμό των παραλιών, της «παλαιάς» Ελλάδας, ενώ, παράλληλα, αναζητούσαν την επίσημη αναγνώριση του Βενιζέλου και την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου. Τα γεγονότα αυτής της σύγκρουσης είναι γνωστά ως Νοεμβριανά και αποτελούν την κορύφωση του Εθνικού Διχασμού. Άρχισε έτσι μια περίοδος διαμάχης που σημάδεψε επί της ουσίας για δεκαετίες την πολιτική ζωή της χώρας και επέφερε πολλά δεινά.

Ειδικότερα, ως τα τέλη της άνοιξης του 1917, η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης είχε εδραιώσει τη θέση της και οι Σύμμαχοι κατέστρωναν σχέδια με σκοπό να ανοίξουν μέτωπο στη Μακεδονία.⁶ Οι Γάλλοι επέμεναν να κηρυχτεί ο Κωνσταντίνος έκπτωτος του Θρόνου και έτσι στις 29 Μαΐου ο ύπατος αρμοστής των «προστάτιδων δυνάμεων» ανακοίνωσε στο πρωθυπουργό Αλέξ. Ζαΐμη την αξίωση να παραιτηθεί ο Κωνσταντίνος υπέρ ενός από τους νεώτερους γιούς του.⁷ Συγκλήθηκε τότε έκτακτο συμβούλιο του στέμματος και ο Κωνσταντίνος ανακοίνωσε ότι αποφάσισε, να φύγει για το «καλό» της χώρας. Όντως, δύο μέρες αργότερα, αναχώρησε, χωρίς να παραιτηθεί, από την Ελλάδα τις πρώτες ημέρες του Ιουνίου, παραδίδοντας το θρόνο στο δευτερότοκο υιό του Αλέξανδρο. Μετά από αυτή την εξέλιξη, ο Βενιζέλος επέστρεψε στην Αθήνα και ανέλαβε, και πάλιν την πρωθυπουργία όλης της χώρας. Άμεσα και με συνοπτικές διαδικασίες επανέφερε όλους τους βενιζελικούς στο ναυτικό, τη δημόσια διοίκηση και το στρατό, ενώ ταυτόχρονα απομάκρυνε τα φιλικά προσκείμενα στον Βασιλιά πρόσωπα.

Οι Σύμμαχοι, από την πλευρά τους, χορήγησαν δάνειο στην Ελλάδα και με αυτό ο Βενιζέλος εξόπλισε δέκα μεραρχίες, οι οποίες θα πολεμούσαν στο πλευρό των συμμάχων εναντίον των «Κεντρικών Αυτοκρατοριών». Η ενεργός συμμετοχή του ύπατου αρμοστή των Δυνάμεων στις ελληνικές υποθέσεις και οι ενέργειες της νέας κυβέρνησης ήταν έξω από το πνεύμα του εσωτερικού δικαίου.⁸ Σε αυτό το σημείο αξίζει να κάνουμε μια αναφορά στο Σύνδεσμο των «Επίστρατων» που εμποδίζαν τα σχέδια του

5.D.Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδος 1770-1923*, εκδ. "Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης", Αθήνα 2009, σ. 323.

6.Γ. Βασιλούλης, *«Η Δεκαετία της φωτιάς 1912-1922.....»*, ό.π., σ.101.

7.D. Dakin, *«Η ενοποίηση της Ελλάδος 1770-1923.....»*ό.π., σ. 325.

8.Κ. Σβωλόπουλος, *«Η ελληνική εξωτερική πολιτική (1900-1945), ...»*, ό.π., σ. 133.

Βενιζέλου. Η δράση τους είχε αρχίσει από το 1916.⁹ Τον Ιούνιο του 1917 διαλύθηκαν με νομοθετικό διάταγμα που απαγόρευε τις συγκεντρώσεις τους. Δρούσαν, όμως, με άλλο όνομα και στα κρυφά βοηθούσαν τον αντιβενιζελικό αγώνα.¹⁰

Γεγονός είναι ότι η εκθρόνιση του Κωνσταντίνου και η επάνοδος του Βενιζέλου είχαν προκαλέσει αρκετές αντιγνώμεις μεταξύ των Συμμάχων της Entente. Η οικονομική ενίσχυση των ενόπλων δυνάμεων της Ελλάδος εξασφαλίστηκε μόνο προς τα τέλη του 1917, όταν η συμμαχική ηγεσία αποφασίζει να ενισχύσει το Μακεδονικό μέτωπο. Ακόμα όμως και μετά τη γενική επιστράτευση και την ενεργό συμμετοχή της Ελλάδας στον Παγκόσμιο πόλεμο από τις 22 Ιανουαρίου του 1918, οι Σύμμαχοι δεν μπορούσαν να εγγυηθούν επί της ουσίας την εδαφική ακεραιότητά της Ελλάδας και την εκπλήρωση των αιτημάτων της.¹¹ Όλη αυτή η κατάσταση, όπως ήταν εύλογο, είχε δημιουργήσει ένα γενικότερο κλίμα ανησυχίας και αβεβαιότητας. Τελικά, η θετική συμβολή των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων σε ορισμένες τοπικές επιχειρήσεις που είχε προγραμματίσει το συμμαχικό αρχηγείο βοήθησαν στην αποκατάσταση του κύρους και της εμπιστοσύνης προς τα ελληνικά στρατεύματα.¹²

Πράγματι, προτού η Αυστροουγγαρία και η Γερμανία αναγνωρίσουν το Νοέμβριο του 1918 την οριστική επικράτηση του μετώπου της Αντάντ, η Βουλγαρία και, εν συνέχεια, η Τουρκία προέβησαν σε ανακωχή, προκειμένου να διακοπεί η προέλαση των αντιπάλων στα εδάφη τους. Πρόκειται για την Ανακωχή του Μούδρου (18.10.1918).¹³ Με αυτήν την συνθήκη, συμφωνήθηκε η κατάπαυση των εχθροπραξιών με τις Συμμαχικές Δυνάμεις της Αντάντ (μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα), και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία αναλάμβανε ορισμένες υποχρεώσεις βάσει των όρων της ανακωχής. Σύμφωνα με αυτούς τους όρους, η κατάπαυση των εχθροπραξιών θα λάμβανε χώρα το μεσημέρι της 18^{ης} Οκτωβρίου 1918, ο διάπλους των Δαρδανελίων και του Βοσπόρου ήταν ελεύθερος, ο τουρκικός Στρατός θα αποστρατευόταν, τα πολεμικά πλοία θα παραδίδονταν στους Συμμάχους καθώς και η χρήση όλων των λιμένων της Τουρκίας όπου αυτό κρινόταν αναγκαίο. Τα οθωμανικά στρατεύματα εκτός Τουρκίας θα παραδίδονταν στη Συμμαχική Διοίκηση. Για την ελληνική πλευρά, άνοιγε ο

9.Γ. Βασιλούλης, «*Η Δεκαετία της φωτιάς 1912-1922...*»,ό.π.,σ.99.

10. Γ. Μαυρογορδάτος, *Ο εθνικός διχασμός και μαζική οργάνωση – οι επίστρατοι του 1916*, εκδ. «Αλεξάνδρεια», Αθήνα 1996, σ.232.

11. Κ. Σβωλόπουλος, «*Η ελληνική εξωτερική πολιτική (1900-1945),*», ό.π.σ. 135.

12. Γ. Γιαννουλόπουλος, *Η Ευγενής μας τύφλωση, Εξωτερική πολιτική και εθνικά θέματα από την ήττα του 1897 έως και την Μικρασιατική καταστροφή*, εκδ. «Βιβλιόραμα», Αθήνα 2001, σ.244.

13. Χ. Νικολάου, *Διεθνείς συνθήκες και συμβάσεις*, εκδ. «Φλώρος», Αθήνα 1996, σ.257-258.

δρόμος για την ουσιαστική διεκδίκηση μικρασιατικών περιοχών, όπου κατοικούσαν συμπαγείς ελληνικοί-χριστιανικοί πληθυσμοί. Οι ελληνικές αυτές διεκδικήσεις κωδικοποιούνται σε δύο υπομνήματα του Ελευθέριου Βενιζέλου προς τους Συμμάχους και αντιμετωπίζονται μάλλον ευνοϊκά από τους Αγγλογάλλους.¹⁴

Η τωρινή κατάσταση της Βουλγαρίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σε συνδυασμό με την γενικότερη επικράτηση των Συμμάχων επιβεβαίωνε τη δικαίωση της εξωτερικής πολιτικής του Βενιζέλου. Η Ελλάδα συγκαταλεγόταν την επαύριο της ανακωχής στις νικήτριες δυνάμεις, ενώ οι εδαφικοί ανταγωνιστές της βρίσκονταν στο στρατόπεδο των ηττημένων. Βέβαια θα πρέπει να πούμε ότι το τίμημα που χρειάστηκε να καταβάλει η Ελλάδα υπήρξε βαρύ, όχι τόσο στα πολεμικά μέτωπα όσο στο εσωτερικό της. Μη ξεχνάμε ότι ο Βενιζέλος παρέτεινε κατ' επανάληψη την θητεία της Βουλής που είχε προκύψει στις 31 Μαΐου του 1915, γι' αυτό άλλωστε έμεινε στην ιστορία, όπως συνήθιζαν να την αποκαλούν οι αντιβενιζελικοί, ως η «*Βουλή των Λαζάρων*».¹⁵

Πέρα όμως απ' αυτά, γεγονός παραμένει ότι σύμπραξη της Ελλάδος με τις νικήτριες δυνάμεις της Αντάντ, επιφύλασσε νέες προοπτικές. Η διπλωματική ιδιοφυΐα του Βενιζέλου, έδωσαν στην Ελλάδα τη δυνατότητα να παίξει ουσιαστικό ρόλο σε περιφερειακό και γεωπολιτικό πλαίσιο.¹⁶ Στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης στο Παρίσι την 3^η Δεκεμβρίου 1918, η προβολή των ελληνικών αιτημάτων, συνοδευόταν από παράλληλη προσπάθεια για αξιοποίηση κάθε μέσου ικανού να συμβάλλει στην ικανοποίησή τους. Η περιορισμένη χρονικά συνεισφορά της Ελλάδος στα πεδία των μαχών, έκαναν τον Βενιζέλο να δηλώσει ότι ο ελληνικός στρατός εξακολουθεί να είναι στη διάθεση των συμμάχων, όπου η αποστολή του κριθεί αναγκαία. Ο Βενιζέλος με αυτά τα λόγια προετοίμαζε στρατιωτική παρέμβαση, με συμμαχική εντολή, σε εδάφη εθνικής σημασίας.¹⁷ Παρόλα αυτά, η προσπάθεια της ελληνικής αντιπροσωπείας για την επέκταση της εθνικής επικράτειας ανατολικά του Έβρου αποδείχθηκε περισσότερο δυσχερής και επίπονη από ό,τι αρχικά φαινόταν. Η κοινή συμμαχική εντολή για την προέλαση των ελληνικών στρατευμάτων στην ανατολική Θράκη εξασφαλίστηκε πλήρως μόνο τον Ιούνιο του 1920. Από την άλλη, η προσπάθεια του Βενιζέλου για την επέκταση

14. Γ. Βασιλούλης, «*Η Δεκαετία της φωτιάς 1912-1922...*», ό.π., σ.103.

15. Γ. Γιαννουλόπουλος, «*Η Ευγενής μας τύφλωσις, Εξωτερική πολιτική και εθνικά θέματα από την ήττα του 1897 έως και την Μικρασιατική καταστροφή...*», ό.π., σ.244.

16. Πβ. D. Dakin, «*Η ενοποίηση της Ελλάδος...*», ό.π., σ. 333.

17. Ιω. Μεταξάς, *Η ιστορία του Εθνικού Διχασμού και της Μικρασιατικής Καταστροφής*, εκδ. "Εκάτη", Αθήνα 2007, σ.237.

της Ελλάδας στη Μ. Ασία προερχόταν από την άποψη του ότι το γεωγραφικό «κέντρο» του ελληνισμού, εντοπιζόταν ήδη στο χώρο του Αιγαίου, αλλά και με την αποτίμηση του συσχετισμού δυνάμεων στον χώρο της Βαλκανικής και την Ανατολή.¹⁸

Η κατάρρευση και ο διαμελισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας παρείχε την στιγμή εκείνη τις καλύτερες προϋποθέσεις για τη διασφάλιση του μέλλοντος του μικρασιατικού Ελληνισμού.¹⁹ Συγκεκριμένα, το Δεκέμβριο του 1918 δίπλα στα άλλα συμμαχικά πλοία που στάθμευαν στο λιμάνι στη Σμύρνη προστέθηκε και το ελληνικό αντιτορπιλικό «Λέων». Τα γεγονότα προκάλεσαν αισθήματα χαράς στον ελληνικό πληθυσμό, τροφοδοτώντας ακόμη και σενάρια για ελληνική κατοχή της πόλης και της ευρύτερης περιοχής.²⁰ Πέρα όμως από τις αντιδράσεις στο εσωτερικό της Ελλάδας, οι ελληνικές διεκδικήσεις στη Μ. Ασία προσέκρουσαν κατ' αρχάς στη τουρκική, εκ των πραγμάτων, αντίθεση, όσο και σε σοβαρές ενδοσυμμαχικές αντιδράσεις. Περισσότερο ωμή, ωστόσο, διαγραφόταν η Ιταλική στάση, που προκαλούνταν από την εμμονή της ικανοποίησης των ιμπεριαλιστικών της βλέψεων στο χώρο της Μ. Ασίας.²¹

Γεγονός, ωστόσο, παραμένει πως οι ενδοσυμμαχικές και οι πρώτες ενδοτουρκικές αντιδράσεις έμελλαν αντί να αποθαρρύνουν, να διευκολύνουν τον Βενιζέλο στην προώθηση των επιδιώξεων του. Η ένταση των τούρκων εθνικιστών σε βάρος του χριστιανικού στοιχείου και η εμμονή της Ρώμης για τις εκβιαστικές διεκδικήσεις της, είχαν εντείνει τη δυσφορία των Συμμάχων και κυρίως των Αγγλογάλλων.²² Το πλήρωμα του χρόνου ήλθε, όταν η Συνδιάσκεψη των Παρισίων «έδωσε εντολή» στον Ελευθέριο Βενιζέλο να σταλούν ελληνικά αγήματα στη Σμύρνη, προκειμένου να προστατεύσουν το ελληνικό χριστιανικό στοιχείο και να τηρήσουν την τάξη. Έτσι, στις 2 Μαΐου 1919, έγινε η απόβαση στην προκυμαία της Σμύρνης με τη κάλυψη του συμμαχικού στόλου.²³ Ο Έλληνας πρωθυπουργός σε διάγγελμά του προς το λαό της Σμύρνης υπογράμμιζε τα εξής: «*Η Ελλάς εκλήθη υπό του Συνεδρίου της Ειρήνης να καταλάβη την Σμύρνην ίνα ασφαλίση την τάξιν.*», το κείμενο του Βενιζέλου εφιστούσε την προσοχή στους Σμυρναίους, ώστε να σεβαστούν τα δικαιώματα των μουσουλμάνων κατοίκων της πόλης καθώς και τις πολιτικές και θρησκευτικές τους ελευθερίες. Κάτω από τις επευφημίες του

18. Χ. Νικολάου, «*Διεθνείς συνθήκες και συμβάσεις...*», ό.π., σ.267.

19. Κ. Σβωλόπουλος, «*Η ελληνική εξωτερική πολιτική...*», ό.π., σ. 149.

20. Π.β. D. Dakin, «*Η ενοποίηση της Ελλάδος...*», ό.π., σ. 336.

21. Κ. Χατζηαντωνίου, *Μικρά Ασία και ο απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922*, εκδ. "Πελασγός", Αθήνα 1995, σ.56.

22. Γ. Βασιλούλης, «*Η Δεκαετία της φωτιάς 1912-1922...*», ό.π., σ.104.

23. D. Dakin, «*Η ενοποίηση της Ελλάδος...*», ό.π., σ. 337.

ελληνικού πληθυσμού, οι στρατιώτες αποβιβάστηκαν στην προκυμαία της Σμύρνης. Ωστόσο, από την πρώτη κιόλας εκείνη στιγμή προκλήθηκαν και τα πρώτα βίαια και αιματηρά επεισόδια από ομάδες Τούρκων, που έδειχναν την αντίδρασή τους στην παρουσία του ελληνικού στρατού. Πολύ σύντομα, εγκαταστάθηκε στην πόλη και η ελληνική διοίκηση με επικεφαλής τον Αριστείδη Στεργιάδη, ενώ λίγες μόνο εβδομάδες αργότερα ο αρχιστράτηγος Λεωνίδας Παρασκευόπουλος επισκέφτηκε την Σμύρνη και όρισε επικεφαλής του ελληνικού στρατού τον υποστράτηγο Κωνσταντίνο Νίδερ.²⁴

Η ελληνική διοίκηση είχε ν' αντιμετωπίσει πολλές δυσκολίες. Από τη μια, θα έπρεπε να πετύχει την εμπιστοσύνη των μουσουλμάνων κατοίκων της πόλης, ενώ, ταυτόχρονα, θα έπρεπε να μην δημιουργηθούν παράπονα από τους υπηκόους των ευρωπαϊκών κρατών και γενικά να διασφαλιστεί η τάξη σε μια περιοχή με σαφώς έντονες κοινωνικές αντιθέσεις. Υπεύθυνος για όλα αυτά ήταν ο αρμοστής Αριστείδης Στεργιάδης, ο οποίος είχε λάβει σαφείς οδηγίες ώστε να προλάβει κάθε παρεκτροπή και κίνηση που θα προκαλούσε προβλήματα στην παρουσία της ελληνικής διοίκησης.²⁵ Παρά τον αυταρχικό του τρόπο, ο αρμοστής της Σμύρνης ήξερε ότι η πολιτική του έπρεπε να κινείται βάσει των εθνικών συμφερόντων και να διατηρήσει την εύνοια των συμμάχων.²⁶ Παρόλ' αυτά, η πολιτική και η συμπεριφορά του έφερε πολλές φορές σε πολύ δύσκολη θέση τους Έλληνες της περιοχής.

Από την άλλη, η απόφαση της Συνδιάσκεψης προκάλεσε την αντίδραση και την απογοήτευση της ιταλικής πλευράς, καθώς και την μαχητική αντίδραση των ανερχόμενων Τούρκων εθνικιστών. Πιο συγκεκριμένα, στις 19 Ιουλίου 1919 μετά από αγγλική μεσολάβηση επιτεύχθηκε ελληνοϊταλική συμφωνία, η συμφωνία Βενιζέλου–Τιτόνι.²⁷ Παράλληλα, η εμφάνιση της σοβιετικής Ρωσίας στο διπλωματικό προσκήνιο περιέπλεξε ακόμα περισσότερο τα πράγματα. Με την πάροδο του χρόνου, και η γαλλική κυβέρνηση κάτω από την επίδραση οικονομικών παραγόντων και πολιτικών κινήτρων θα επανεκτιμήσει τη στάση της στην Εγγύς Ανατολή. Δεν ήταν λίγες οι φορές που ο

24. Κλ. Μπουλαλάς, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922*, εκδ. "χ.ε", Αθήνα 1959, σ.117.

25. Γ. Λεονταρίτης, *Από τη δόξα στη συμφορά 1915-1922*, εκδ "Μετρόν" Αθήνα 2005, σ.17.

26. Γ. Γιαννακόπουλος, *«Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία»*, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού (1770-1923)*, εκδ. "Ελληνικά Γράμματα", τ. Στ' Αθήνα 2003, σ.84.

27. Κ. Χατζηαντωνίου, *«Μικρά Ασία ο απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922...»*, ό.π., σ.69. Η κυβέρνηση Νίττι ενδιαφερόταν να κλείσει το ανατολικό μέτωπο. Έτσι, αποδέχτηκε την παραχώρηση της Βορ. Ηπείρου και του βιλαετιού Αιδινίου στη Ελλάδα με αντάλλαγμα την αναγνώριση από την Αθήνα, ρόλου προστασίας της Αλβανίας στην Ιταλία και στάση ουδετερότητας στα Στενά της Κέρκυρας.

Γάλλος πρωθυπουργός Κλεμανσώ υπενθύμιζε στην ελληνική πλευρά ότι η παρουσία της ήταν πρόσκαιρη. Γεγονός, λοιπόν, είναι, ότι η τελική έκβαση των ελληνικών προσπαθειών θα κρινόταν πράγματι σε σημαντικό βαθμό από τη δυναμική διαμόρφωση του ανταγωνισμού ανάμεσα στους ισχυρούς Ευρωπαίους συμμάχους.²⁸ Τον ίδιο καιρό το κεμαλικό κίνημα άρχισε να αποκτά τους πρώτους οπαδούς του σε μαζικό επίπεδο.²⁹

Ο ελληνικός στρατός, από την άλλη, υπαγόταν σε συνεχή έλεγχο των συμμάχων, γι αυτό για ένα χρόνο παρέμεινε στάσιμος. Ωστόσο συχνά τμήματα του ελληνικού στρατού, δέχονταν αιφνιδιαστικές επιθέσεις από σώματα άτακτων ενόπλων όσο και από τον τακτικό στρατό.³⁰ Το γεγονός αυτό συνετέλεσε στη μείωση του κύρους της Ελλάδας ως εντολοδόχου δύναμης και ενίσχυσε την ανθελληνική προπαγάνδα των τούρκων εθνικιστών. Παρά τα επεισόδια αυτά τα ελληνικά στρατεύματα κατέλαβαν τελικά τις περιοχές της δικαιοδοσίας τους χωρίς ιδιαίτερες, τηρουμένων των αναλογιών, δυσκολίες.

Στα τέλη του Μαΐου 1919 ο στρατός είχε ήδη πραγματοποιήσει βαθύτερη διείσδυση στην πεδιάδα του Μαιάνδρου ως το Αϊδίνι και το Ναζλί, αποφεύγοντας όμως να κινηθεί νοτιότερα για να μην προκαλέσει την αντίδραση των Ιταλών. Στα τέλη του 1919 η στρατιά της Μ. Ασίας αριθμούσε 60.000 περίπου άνδρες και τη διοίκηση της είχε αναλάβει πλέον ο αρχιστράτηγος Λ. Παρασκευόπουλος, ενώ λίγους μήνες αργότερα ορκίστηκαν οι πρώτοι Σμυρναίοι στις τάξεις του ελληνικού στρατού.³¹

Παρόλ' αυτά, η τουρκική αντίσταση δεν ήταν αμελητέα. Ήδη από το Μάιο του 1919 ο Τούρκος στρατηγός Μουσταφά Κεμάλ πασάς έφτασε στη Σαμψούντα με την ιδιότητα του γενικού επιθεωρητή των στρατιωτικών δυνάμεων των ανατολικών επαρχιών. Από εκείνη τη στιγμή άρχισε να οργανώνει τις κινήσεις των Τούρκων ενάντια στις ξένες δυνάμεις και κυρίως ενάντια στους Έλληνες. Από την άλλη πλευρά, ο Κεμάλ και οι οπαδοί του διοργάνωναν συνέδρια, στο Ερζερούμ (23 Ιουλίου- 7 Αυγούστου) και στη Σεβαστεία (το πρώτο δεκαήμερο του Σεπτεμβρίου) το 1919, τα οποία έθεσαν τις ιδεολογίες του εθνικιστικού συστήματος με τη μορφή του λεγόμενου «Εθνικού Συμφώνου». Με το «Εθνικό Σύμφωνο» τον Ιανουάριο του 1920 κατοχυρωνόταν γενικά η

28.Κ. Σβωλόπουλος, «Η ελληνική εξωτερική πολιτική.....»,ό.π., σ.152.

29.Κ. Χατζηαντωνίου, «Μικρά Ασία ο απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922...», ό.π., σ.74.

30. Βλ.Δ. Κιτσίκης, *Συγκριτική ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο Αιώνα*, εκδ. "Βιβλιοπωλείο της Εστίας", Αθήνα 1998, σ. 110.

31. Γ. Γιαννακόπουλος, «Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού (1770-192)....», ό.π., σ.88.

ακεραιότητα του τουρκικού έθνους. Τον Απρίλιο του 1920 σχηματίστηκε στη Άγκυρα μια επαναστατική κυβέρνηση, χωρίς τυπικά να καταργηθεί ο σουλτάνος.³²

Οι κινήσεις αυτές θορύβησαν τους συμμάχους και έτσι έδωσαν ελευθερία στον ελληνικό στρατό να διευρύνει την ζώνης κατοχής στη Μ. Ασία. Με τις επιχειρήσεις του ο ελληνικός στρατός είχε διασφαλίσει τον έλεγχο των Στενών, γεγονός που οδήγησε Γάλλους και Ιταλούς να επιδιώξουν, απόφαση του Ανώτατου Συμβουλίου για τερματισμό της ελληνικής προέλασης.³³ Ωστόσο, στο τέλος του καλοκαιριού 1920 και ενώ είχε προηγηθεί τον Αύγουστο στις Σέβρες η ομώνυμη *Συνθήκη*, οι ελληνικές δυνάμεις προέβησαν σε νέες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις και κατέλαβαν το Ουσάκ και το Τσεντίζ. Η προέλαση της ελληνικής στρατιάς σε βάθος 150 χλμ. και σε μέτωπο περίπου 400 χλμ. επιτάχυνε, όπως ήταν φυσικό, την τούρκικη αντίσταση. Έτσι, το Σεπτέμβριο του 1920, πραγματοποιήθηκαν νέες τούρκικες επιδρομές σε κατεχόμενα μέρη. Ο ελληνικός στρατός έδειξε ετοιμότητα, ενώ, παράλληλα, με την κατάληψη της Νίκαιας ο κεμαλικός στρατός έδειχνε έμπρακτα τις ολοένα και αυξανόμενες δυνάμεις του.³⁴

Ο Βενιζέλος στο μεταξύ, είχε κατορθώσει να υπερκεράσει πολλαπλές διπλωματικές αντιξοότητες, και στις 10 Αυγούστου 1920, στο Δημαρχείο των Σεβρών, είχε υπογράψει η Συνθήκη των Σεβρών από τους εκπροσώπους των συμμαχικών κρατών. Νικηφόρα αλλά και παραγμένη η δεκαετία 1910-1920 (Βαλκανικοί πόλεμοι, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Εθνικός Διχασμός) έκλεινε για την Ελλάδα με αυτή τη διπλωματική επιτυχία.³⁵ Όσον αφορά την Ελλάδα, τα κυριότερα σημεία αυτής της Συνθήκης ήταν η παραμονή αλλά υπό όρους της Κωνσταντινούπολης στα χέρια του Σουλτάνου, η προσάρτηση στην Ελλάδα της ανατολικής Θράκης και όλων των νησιών του Αιγαίου εκτός από τα Δωδεκάνησα,³⁶ καθώς και η πλήρης σε περίοδο πολέμου και ειρήνης ελευθερία ναυσιπλοΐας και αεροπλοΐας των Στενών.

32.Δ. Κιτσίκης, «*Συγκριτική ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο Αιώνα...*», ό.π., σ. 115.

33.Ό.π., σ. 117.

34.Τ.Αθανασιάδης, *Από την Εποποιία στην Καταστροφή, Μικρά Ασία 1919-1922*, τ.Α΄. εκδ. "Απογευματινή", Αθήνα 2002, σ.132.

35. Χ. Μπαμπούνης, *Τοπική Αυτοδιοίκηση και Ελλαδικός Χώρος*, εκδ. "Βάνιας" Θεσσαλονίκη 2007, σ.89

36.Έλεγε ο Βενιζέλος στη Βουλή των Ελλήνων:«Λαμβάνω ήδη την τιμήν να καταθέσω εις την Βουλήν νομοσχέδιον κυρώσεως τεσσάρων συνθηκών, αίτινες υπεγράφησαν εν Σεβρών την28 Ιουλίου- 10 Αυγούστου. Η Πρώτη των συνθηκών αυτών είνε η συνθήκη μετά της Τουρκίας δι ης τα όρια της Ελλάδος μετατίθενται από του Νέστου εις τον Εύξεινον Πόντον και την Προποντίδα και από των νήσων του Αιγαίου Πελάγους εις την πρωτεύουσαν της αρχαΐς Λυδίας, τας Σάρδεις. Η Δευτέρα είνε η συνθήκη, δι ης οι Σύμμαχοι Μεγάλοι Δυνάμεις

Η διαρρύθμιση των ελληνικών υποθέσεων ολοκληρωνόταν με την ταυτόχρονη συνομολόγηση τριών ειδικότερων διεθνών πράξεων, της συνθήκης «περί Θράκης», της ελληνοϊταλικής συνθήκης για τα Δωδεκάνησα και της συνθήκης «περί προστασίας των εθνικών μειονοτήτων».³⁷ Η πρώτη επιβεβαίωνε τη προσάρτηση της δυτικής Θράκης στην Ελλάδα. Η δεύτερη προέβλεπε την παραχώρηση των Δωδεκανήσων στην Ελλάδα με εξαίρεση τη Ρόδο. Επιπλέον, η πρόσθετη, πέρα από τους εδαφικούς όρους, επιβολή καταναγκασμών υπογράμμιζε την πρόθεση των συμμάχων να υπαγάγουν την Τουρκία κάτω από καθεστώς ελέγχου.³⁸ Το πράγμα, λόγω της συνεχόμενης υπονόμευσης των ελληνικών αξιώσεων από τις Συμμαχικές δυνάμεις και της δράσης του Κεμάλ, προκαλούσε εύλογες ανησυχίες.³⁹ Ο Βενιζέλος αντιλαμβανόταν βέβαια ότι το περιεχόμενο της Συνθήκης δυσχερανούσε τους Γάλλους και τους Ιταλούς, αλλά πίστευε ως έναν βαθμό ότι η επιρροή της Μεγάλης Βρετανίας, θα εξασφάλιζε τουλάχιστον την εφαρμογή μέρους αυτών των όρων. Στις 7 Σεπτεμβρίου 1920, η Βουλή των Ελλήνων υποδεχόταν τον Ελευθέριο Βενιζέλο ως θριαμβευτή. Συγκεκριμένα, ο Θ. Σοφούλης λαμβάνοντας το λόγο, έπλεξε το εγκώμιο του Ελ. Βενιζέλου, και κλείνει αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι «*Η μεγάλη Ελλάς και ο Ελευθέριος Βενιζέλος είναι δύο ονόματα, αποτελούντα μίαν αχώριστον έννοια εν τη Εθνική συνειδήσει και εν τη συνειδήσει της Ανθρωπότητας όλης*».⁴⁰ Ο Βενιζέλος, από την πλευρά του, τόνισε την πεποίθησή του για νίκη στις επερχόμενες εκλογές, παρά το γεγονός ότι «απειλούταν ότι θα καταψηφισθεί υπό του Ελληνικού λαού, παρά τας λαμπράς επιτυχίας, διότι ο ελληνικός λαός δεν δύναται ουδέ μετά τας επιτυχίας ταύτας να συγχωρήσει την αφαίρεσιν των ελευθεριών του». Συγκρατημένος, λοιπόν, στους λόγους του, ο πρωθυπουργός προσέβλεπε ήδη σε μια τελική αναμέτρηση με τους πολιτικούς του αντιπάλους.⁴¹

μετεβίβαζον εις την Ελλάδα την κυριαρχία της Δυτικής Θράκης». *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ', Σύνοδος Δ', (Συνεδρίαση ΟΑ' της 25^{ης} Αυγούστου 1920) σ. 3.

37. «Η Τρίτη είνε η συνθήκη μεταξύ της Ελλάδος και Ιταλίας διης ευθμίζεται το ζήτημα των Δωδεκανήσων. ...Η τέταρτη είνε συνθήκη, δι ης αι προστατευτικάί διαταξεις, υπέρ των μειονοψηφιών, λαμβάνουν διεθνή κύρωσιν». *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ', Σύνοδος Δ', (Συνεδρίαση ΟΑ' της 25^{ης} Αυγούστου 1920) σ. 4.

38. Κ. Σβωλόπουλος. «*Η ελληνική εξωτερική πολιτική....*», ό.π., σ.156.

39. Σπ. Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία Της Νεωτέρας Ελλάδας*, τ. Δ', εκδ. "Πάπυρος", Αθήνα 1994, σ.274.

40. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ', Σύνοδος Δ', (Συνεδρίαση ΟΑ' της 25^{ης} Αυγούστου 1920) σ.3

41. Πβ.Τ. Αθανασιάδης, «*Από την Εποποιία στην Καταστροφή, Μικρά Ασία 1919-1922..*», ό.π. σ.134. *Εφημερίδα Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ', Σύνοδος Δ', (Συνεδρίαση ΟΑ' της 25^{ης} Αυγούστου 1920) σ.4

Ο πρωθυπουργός αποδοκιμάστηκε με σφοδρότητα από τους αντιπάλους του. Τον κατέκριναν λέγοντας του ότι ήξερε ότι η επιβολή των όρων της Συνθήκης των Σεβρών είναι μια πολύ δύσκολη υπόθεση και ότι ο ίδιος κάνει τις εκλογές με σκοπό να αποφύγει τυχόν μελλοντική του αποτυχία, με συνέπειες δυσβάσταχτες για το Έθνος και τον ελληνικό λαό.⁴² Ακόμη κι όταν απροσδόκητα πέθανε ο Βασιλιάς Αλέξανδρος, δεν πρότεινε την συμβιβαστική λύση της διαδοχής στο θρόνο του Γεωργίου, αλλά σκέφτηκε να καλέσει τον πρίγκιπα Παύλο, ο οποίος είχε αρνηθεί την πρόταση. Το ζήτημα της άρνησης του Παύλου δημιουργούσε μείζον ζήτημα στο Βενιζέλο.

Από την άλλη, ένα κλίμα δυσχέρειας είχε δημιουργηθεί σ' ένα μεγάλο μέρος του λαού, που πλέον ακόμη και μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών ένιωθε ότι δεν θέλει να ακολουθήσει το Βενιζέλο στα μεγαλεπήβολα σχέδια του. Δύο μέρες μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών έχουμε τη δολοφονική απόπειρα εναντίον του Βενιζέλου στο Παρίσι. Η απόπειρα αυτή στη Γαλλία από δύο οπαδούς της αντιβενιζελικής παράταξης δεν καταρράκωσε απλώς την ψυχολογία του Κρητικού πολιτικού, αλλά προκάλεσε ένα σφοδρό κύμα βιαιοτήτων με αποκορύφωμα την δολοφονία του Ίωνα Δραγούμη από «τάγμα» φανατικών βενιζελικών πολιτών.⁴³ Ωστόσο η παρατεταμένη παραμονή του Βενιζέλου στην εξουσία χωρίς ανανέωση της λαϊκής εντολής και οι εξορίες των πολιτικών του αντιπάλων είχαν προκαλέσει σε ορισμένους κύκλους το κοινωνικό αίσθημα. Η απόπειρα εξάλλου, εναντίον του συνέβαλε στο να προσφύγει ο Βενιζέλος στην εκλογική αναμέτρηση, πιστεύοντας ότι και πάλι θα βγει νικητής. Ο Βενιζέλος άλλωστε ήταν εκφραστής της αστικής τάξης. Ο αστικός δημοκρατισμός στην Ελλάδα έφτασε με μεγάλη καθυστέρηση. Η αδυναμία επί της ουσίας να μετατρέψει η Ελλάδα σε βραχίονα των στρατηγικών σχεδίων των Συμμάχων, την οδηγεί στο να τρέφει μεγαλοϊδεατισμούς, χωρίς όμως απτά αποτελέσματα.⁴⁴

Πριν φθάσουμε στην ημέρα της τελικής εκλογικής αναμέτρησης, την *1η Νοεμβρίου 1920*, καλό είναι να αξιολογηθεί και άλλος ένας παράγοντας, συνυφασμένος με την γενικότερη κατάσταση του ελληνικού λαού. Τα τελευταία χρόνια ο ελληνικός λαός είχε κουραστεί από τις μακροχρόνιες πολεμικές αναμετρήσεις, την ίδια, ώρα μάλιστα, που

42. Σπ. Μαρκεζίνης, «Πολιτική Ιστορία Της Νεωτέρας Ελλάδας,» ό.π., σ. 278.

43. Δ. Κιτσίκης, «Συγκριτική ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο Αιώνα...», ό.π., σ. 124.

44. Τ. Αθανασιάδης, «Από την Εποποσία στην Καταστροφή, Μικρά Ασία 1919-1922...», ό.π., σ. 141.

πολλά οικονομικά και προβλήματα καθημερινής διαβίωσης ταλαιπωρούσαν την ελληνική κοινωνία.⁴⁵

Φτάνουμε λοιπόν στις εκλογές με το πολιτικό κλίμα στη χώρα να είναι έντονα βαρύ. Οι εκλογές είχαν προκηρυχθεί αρχικά για τις 25 Οκτωβρίου του 1920. Δεκατρείς όμως ημέρες πριν τη διεξαγωγή τους πέθανε απροσδόκητα από δάγκωμα πιθήκου ο Βασιλιάς Αλέξανδρος.⁴⁶ Ο Αλέξανδρος δεν άφηνε διάδοχο, έπρεπε λοιπόν να αντιμετωπιστεί και το συνταγματικό θέμα. Για να μην υπάρχει απουσία ανώτατου άρχοντα κλήθηκαν άλλοι γόνοι της βασιλικής οικογένειας. Ο Βενιζέλος επιθυμούσε να τακτοποιήσει άμεσα το θέμα για να αποκλείσει κάθε πιθανή συζήτηση σχετικά με την επιστροφή του Κωνσταντίνου.⁴⁷ Ωστόσο, κανένα μέλος της βασιλικής οικογένειας δεν δέχτηκε την πρόσκληση. Αυτή η άρνηση οδήγησε το Βενιζέλο σε ένα ακόμα πρόβλημα.⁴⁸ Εκείνος ήθελε συνταγματική μοναρχία. Δεν επιθυμούσε να θίξει τους Βρετανούς και να ανακηρύξει Δημοκρατία. Μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου δεν θα ήταν εύκολο να εμποδίσει να μετατραπεί η προεκλογική εκστρατεία σε εκστρατεία για επιστροφή του Κωνσταντίνου. Έτσι με συνοπτικές διαδικασίες, αντιβασιλέας ορίστηκε ο Ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης.⁴⁹ Ο Βενιζέλος, είχε οδηγήσει τη χώρα σε εκλογές πιστεύοντας ακράδαντα στη νίκη του. Αυτή η πίστη του στην επικράτηση του, ερμηνεύεται και από το κλίμα εφησυχασμού που επικρατούσε στις τάξεις των Φιλελευθέρων εξαιτίας της

45.Δ. Κιτσίκης, «Συγκριτική ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο Αιώνα...», ό.π., σ. 123.

46.Κατά την αναγγελία του θανάτου του στη Βουλή, ο Ελ. Βενιζέλος δεν παρέλειψε να αναφερθεί στα εθνικά επιτεύγματα που ο Αλέξανδρος πρόλαβε να δει. «Ο Βασιλεύς Αλέξανδρος είχε την τύχη να ίδη επί των ημερών του την Ελλάδα πραγματοποιούσαν τας υψιπετεστέρας Εθνικάς της βλέψεις και κατέρχεται εις τον τάφον νεώτατος μεν, καταλείπων όμως αυτήν πολύ μεγαλυτέραν και πολύ ισχυροτέραν παρ' ό,τι την παρέλαβε.»*Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, (ΕΦΣΒ), περίοδος Κ, Σύνοδος Δ, (Συνεδρίαση Π' της 15^{ης} Οκτωβρίου 1920), σ. 1

47.Η διαδοχή του αποθανόντος βασιλιά από το νεότερο αδελφό του Παύλο, σύμφωνα με την «Συνταγματική τάξιν» ανακοινώθηκε από τον ίδιο τον Βενιζέλο στη Βουλή. Ο πρωθυπουργός τόνισε την «ανάγκη εσωτερικής γαλήνης της Ελλάδας, όπως επιδοθή απερίπαστος εις το έργον της στερεώσεως των νέων επαρχιών». Η γαλήνη αυτή κινδύνευε «εάν ο πρώην Βασιλεύς εξακολουθή να υπονομεύη τον Θρόνον». *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος Δ, (Συνεδρίαση Π' της 15^{ης} Οκτωβρίου 1920), σ. 1.

48.Πβ.Τ.Αθανασιάδης, «Από την Εποποιία στην Καταστροφή, Μικρά Ασία 1919-1922..», ό.π.,σ.148.

49.*Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος Δ, (Συνεδρίαση Π' της 15^{ης} Οκτωβρίου 1920, σ. 3.

λογοκρισίας του Τύπου και της διακυβέρνησης 1917-1920, η οποία και περιόριζε την εκδήλωση των πραγματικών αισθημάτων της κοινής γνώμης.⁵⁰

Οι εκλογές διεξήχθησαν την 1η Νοεμβρίου 1920. Σε αυτές θα αναμετρηθούν οι δύο όψεις, τα δύο στρατόπεδα της «Ελλάδας του Διχασμού». Από την μία ο κόσμος της «Μεγάλης Ελλάδας των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών», που ήταν το βασικό σύνθημα των Φιλελευθέρων ενώ, από την άλλη, τοποθετείται η λεγόμενη «Ηνωμένη Αντιπολίτευση», η οποία κατερχόταν στις εκλογές με βασικά συνθήματα την «*Μικρή και έντιμη Ελλάδα*», αλλά, κυρίως, με την υπόσχεση για παύση των εχθροπραξιών και την επιστροφή των στρατιωτών στα σπίτια τους. Στο τελευταίο θα βρει έμμεσο συμπαράστατη και το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδας (Σ.Ε.Κ.Ε), το κόμμα που μετά από λίγα χρόνια, θα εξελιχθεί στο Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας.⁵¹

Ο θάνατος του βασιλιά Αλέξανδρου ωστόσο, είχε προκαλέσει ένα απρόσμενο κενό και βάσεις για την δρομολόγηση της επιστροφής του Κωνσταντίνου σε περίπτωση νίκης της φιλοβασιλικής μερίδας, γεγονός που προκαλούσε νέα προβλήματα στην βενιζελική παράταξη. Επιπρόσθετα, η Ηνωμένη Αντιπολίτευση, εύρισκε πεδίο κριτικής για το παρελθόν, παρέχοντας απλόχερα υποσχέσεις για το μέλλον. Η επάνοδος του Δημητρίου Γούναρη την ίδια εποχή από την εξορία ενίσχυσε, επίσης, σε σημαντικό βαθμό την αντιβενιζελική παράταξη. Ο Γούναρης με πολιτικούς λόγους, από την πατρίδα του την Πάτρα (και όχι μόνο), επιτέθηκε ευθέως στο Βενιζέλο και στις ως τότε πολιτικές του πράξεις σε όλους τους τομείς.⁵²

Στις εκλογές, της 1^{ης} Νοεμβρίου 1920, ο Βενιζέλος γνώρισε την πρώτη και κρίσιμότερη εκλογική του ήττα λόγω της σημαντικής μεταστροφής του εκλογικού σώματος, κυρίως στην «Παλαιά Ελλάδα». Ουσιαστικά με την εφαρμογή του πλειοψηφικού εκλογικού συστήματος, που σημειωτέον ο ίδιος είχε προτείνει, έγινε εκείνο που επιζητούσαν όλοι οι αντίπαλοί του εντός και εκτός Ελλάδας: Να ανατραπεί ο Βενιζέλος.⁵³ Λόγω του εκλογικού συστήματος, οι Φιλελεύθεροι, των οποίων οι ψήφοι,

50.Θ. Μποχώτης, *Όψεις Πολιτικής και Οικονομικής Ιστορία 1900-1940 , Εσωτερική πολιτική, Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Οι Απαρχές 1900 – 1922*, Εκδ. “Βιβλιόραμα” Αθήνα 2009, σ.115.

51. Ν. Βασιλείου, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εκλογές του 1920*, εκδ. “Πελασγός”, Αθήνα 2016, σ.47.

52. Θ. Μποχώτης, *Όψεις Πολιτικής και Οικονομικής Ιστορία 1900-1940 , Εσωτερική πολιτική, Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Οι Απαρχές 1900 – 1922...»,ό.π., σ.127.*

53 Δ. Κιτσίκης , *«Συγκριτική ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20° Αιώνα...», ό.π., σ. 136.*

όπως θα δούμε παρακάτω, ήταν περισσότερο συγκεντρωμένες σε ορισμένες περιφέρειες, επί 369 βουλευτικών εδρών, κέρδισαν μόλις, περίπου, το ένα τρίτο.

Στις μεγάλες περιφέρειες αποκλείσθηκαν, με τις εκλογές, εντελώς οι Φιλελεύθεροι από οποιαδήποτε αντιπροσώπευση, παρ' όλη τη μεγάλη δύναμη που αρχικά έδειξαν ότι είχαν. Στην Αττική, για παράδειγμα, η Ηνωμένη Αντιπολίτευση συγκέντρωσε 46.535 ψήφους και πήρε και τις 22 βουλευτικές έδρες, δηλαδή μία (1) έδρα για κάθε 2.128 οπαδούς. Απεναντίας, οι 36.180 Φιλελεύθεροι της Αττικής δεν εξέλεξαν κανέναν. Μεταξύ των άλλων, απέτυχε και ο ίδιος ο Βενιζέλος, ο οποίος είχε επιλέξει να εκτεθεί στον νομό Αττικής.⁵⁴ Στην Αχαΐα, επίσης, σχετικά μικρή πλειοψηφία έδωσε τη νίκη στους υποψήφιους της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης. Κάθε 1.369 ψηφοφόροι της εξέλεξαν ανά έναν βουλευτή, ενώ, αντίθετα, οι 18.485 Φιλελεύθεροι ψηφοφόροι αποκλείσθηκαν εντελώς από οποιαδήποτε αντιπροσώπευση στη Βουλή.⁵⁵ Στην Ύδρα, όπως και στις περιοχές της Θράκης (Αδριανούπολης, Έβρου, Καλλίπολης, Ραιδεστού, Ροδόπης, Σαράντα Εκκλησιών), δηλαδή στις μόλις απελευθερωθείσες περιοχές, όπου το πατριωτικό αίσθημα ήταν ιδιαίτερος υψηλό, η Ηνωμένη Αντιπολίτευση, δεν είχε υποψηφίους. Οι Φιλελεύθεροι πλειοψήφησαν στις περιοχές Άρτας, Δράμας, Ηρακλείου, Ιωαννίνων, Λασιθίου, Λέσβου, Πρεβέζης, Ρεθύμνου, Χανίων, Χίου, Σπετσών. Δηλαδή, εν συνόλω, μαζί με τη Θράκη και την Ύδρα σε 18 από τις 40 εκλογικές περιφέρειες της χώρας, που αντιστοιχούσαν περίπου στο 45%.⁵⁶ Και όμως, εξέλεξαν μόνο 118 βουλευτές, έναντι 251 της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης, δηλαδή σχεδόν το 32% του συνόλου, το οποίο μειώθηκε έτι περαιτέρω, σε 25% περίπου, μετά από ορισμένες ακυρώσεις εκλογών και προσχωρήσεις Μουσουλμάνων βουλευτών από τους Φιλελευθέρους προς την Ηνωμένη Αντιπολίτευση.⁵⁷

Το βράδυ των εκλογών, ο Βενιζέλος έμαθε ότι η Ήπειρος του έδινε άνετη πλειοψηφία (11.536 έναντι 7.282 στα Ιωάννινα και 3.605 έναντι 2.989 της Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως στην Άρτα). Ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης, τα αποτελέσματα της Θεσσαλονίκης, όπου σημειώθηκε συντριπτική νίκη της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης με 23.375 ψήφους έναντι μόλις 14.580 του Βενιζέλου. Ο λόγος είναι ότι σύσσωμοι οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, που αποτελούσαν τότε πολυάριθμη και ανθούσα κοινότητα,

54. Ν. Βασιλείου «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εκλογές του 1920...»,ό.π., σ.52.

55. Θ. Μποχώτης, «Όψεις Πολιτικής και Οικονομικής Ιστορία 1900-1940 , Εσωτερική πολιτική, Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Οι Απαρχές 1900 – 1922...», ό.π. , σ.132.

56.Τ. Αθανασιάδης,«Από την Εποποιία στην Καταστροφή, Μικρά Ασία 1919-1922...»,ό.π., σ.140.

57. Δ. Κιτσίκης , «Συγκριτική ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο Αιώνα...», ό.π, σ. 138.

ψήφισαν εναντίον του.⁵⁸ Τέλος, η λεγόμενη «Παλαιά Ελλάδα», ψήφισε την Ηνωμένη Αντιπολίτευση και έγινε αιτία της εκλογικής της νίκης. Εκεί η Ηνωμένη Αντιπολίτευση έλαβε συνολικά 255.437 ψήφους και εξέλεξε 177 βουλευτές, ενώ, αντίθετα, οι Φιλελεύθεροι έλαβαν συνολικά 172.717 και δεν κατόρθωσαν να εκλέξουν παρά μόνο 7 βουλευτές.⁵⁹

Παρόλ'αυτά ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου υποστήριζε ότι, σε αριθμό ψήφων οι Φιλελεύθεροι διέθεταν ένα ελαφρό προβάδισμα. Όμως, ακόμη και με τους υπολογισμούς του, στην Παλαιά Ελλάδα οι βενιζελικοί είχαν συγκεντρώσει μικρότερο ποσοστό εκείνου του 55%.⁶⁰ Με τον τρόπο αυτό, το Νοεμβρίου 1920, συντελούντος και του επιλεγέντος πλειοψηφικού σύστημα εκλογής, η μειοψηφία του λαού εισήλθε στη Βουλή ως πλειοψηφία και ρύθμισε την πολιτική του Κράτους.⁶¹

Το αποτέλεσμα των εκλογών έδειξε επί της ουσίας και με ακριβείς αριθμούς ότι επί 746.946 εκλογέων, που ψήφισαν σε όλο το κράτος το μεν κόμμα των Φιλελευθέρων έλαβε 375.803 ψήφους που αντιστοιχεί σε ποσοστό (50,31%), η, δε, Ηνωμένη Αντιπολίτευση 368.678, (49,64%) . Δηλαδή, ο Βενιζέλος έλαβε συνολικά περισσότερους 7.125 ψήφους. Οι υπόλοιπες 2.465 ψήφοι, (0,4%), που αποτελούν τη διαφορά μεταξύ του όλου αριθμού των ψηφισάντων (746.946) και των ψήφων που έλαβαν οι δύο μεγάλοι συνδυασμοί, δόθηκαν σε μικρότερα κόμματα ή μεμονωμένους υποψήφιους. Πάντως, σημειώνεται, ότι το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος, γνωστό τότε ως Σ.Ε.Κ.Ε, είχε ψηφίσει υπέρ της Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως και υποστήριζε κατόπιν ότι αυτό έριξε τον Βενιζέλο.⁶²

Την 1η Νοεμβρίου 1920 οι εκλογές χάθηκαν για τον Βενιζέλο που δεν κατάφερε να αξιολογήσει σωστά το δημόσιο αίσθημα και τη δυναμική της Αντιπολίτευσης.⁶³ Μετά τις εκλογές, ο ελληνικός λαός, οδηγήθηκε στη Μικρασιατική Καταστροφή. Από την άλλη, στη Μ. Ασία το τουρκικό εθνικιστικό κίνημα όχι μόνον είχε παγιωθεί για τα καλά, κυρίως μετά από την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, αλλά και η ελληνική προέλαση από

58. Ν. Βασιλείου «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εκλογές του 1920...».ό.π.σ.56.

59. Γ. Γιαννουλόπουλος , «Η Ευγενής μας τύφλωσις ... Εξωτερική πολιτική και εθνικά θέματα από την ήττα του 1897 έως και την Μικρασιατική καταστροφή...»ό.π., σ.250.

60.Πβ.Τ.Αθανασιάδης, «Από την Εποποιία στην Καταστροφή, Μικρά Ασία 1919-1922,....»ό.π.,σ.142.

61.Πβ. Χ. Μπαμπούνης, «Τοπική Αυτοδιοίκηση και Ελλαδικός Χώρος....», ό.π., σ.90.

62.Ν. Βασιλείου «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εκλογές του 1920...».ό.π.σ.63.

63. Αντ. Μακρυδημήτρης, *Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδος 1828-1997*, εκδ "Ι.Σιδέρης", Αθήνα 1997,σ.112

εδώ και πέρα θα συνεχιζόταν όσο συνεχιζόταν μόνο μετά από συμμαχική εξουσιοδότηση.⁶⁴

Αλλά ας δούμε λίγο πιο αναλυτικά τα πράγματα. Ο Βενιζέλος πριν από τις εκλογές του 1920 είχε πολλές επαφές με πρεσβευτές των Συμμάχων. Ο λαός, από την μία, προσανατολιζόταν στον τερματισμό του πολέμου και στην επιστροφή των στρατιωτών στις εστίες τους. Από την άλλη, υπήρχε όμως, και η αίσθηση της δυσαρέσκειας και από τους Συμμάχους που με μικρές αλλά σταθερές κινήσεις ήθελα να απαγκιστρωθούν από το πολεμικό “παιχνίδι” στη Μ. Ασία και από τις δεσμεύσεις τους.⁶⁵

Η απόσυρση της λαϊκής υποστήριξης ήταν τελικά το μεγάλο πλήγμα για το Κρητικό πολιτικό, που οποίος πορευόταν στη πραγματοποίηση του οράματός του με πίστη στον ελληνισμό.⁶⁶ Με την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, η μακροήμερευση της κατάστασης ήταν αμφίβολη, αν όχι εξαρχής αδύνατη. Είναι ιδιαίτερης σημασίας η μαρτυρία του Βενιζέλου, λίγο μετά την ανακοίνωση του αποτελέσματος των εκλογών: *«Ενόμιζα πως έχω μαζί μου τον ελληνικό λαό. Και ό,τι έκανα το έκανα ωθούμενος από τη δύναμη αυτή. Σήμερα βλέπω πως έχω να λογοδοτήσω απέναντι της ιστορίας. Συλλογίζομαι την ευθύνη που ανέλαβα απέναντι αυτού του λαού. Το συντελεσμένο έργο θα καταρρεύσει. Και θα μείνει η πληρωμή. Και η πληρωμή θα είναι βαρειά. Και με τύπτει η συνείδηση.»*⁶⁷ Η μαρτυρία ερμηνεύεται καλύτερα, αν ληφθεί υπόψη το γεγονός, ότι ο Βενιζέλος είχε προβλέψει ήδη πριν από τις εκλογές, ότι η ανάληψη της εξουσίας από τους αντιβενιζελικούς θα σήμαινε την διάλυση της Μεγάλης Ελλάδας. Ανεξάρτητα από τις προσωπικές εκτιμήσεις του Βενιζέλου για τη σχέση των αντιβενιζελικών με τη Μεγάλη Ιδέα, η νίκη τους το Νοέμβριο του 1920, θα σήμαινε και την επιστροφή του Κωνσταντίνου από την εξορία, με ό,τι αυτό θα μπορούσε να συνεπιφέρει.

Στα τέλη του 1920, είχε θιγεί η εθνική υπερηφάνεια του ελληνικού λαού, ο οποίος “εκδικήθηκε” τους ξένους στο πρόσωπο του Ελευθερίου Βενιζέλου.⁶⁸ Μετά το εκλογικό

64.Γ. Γιαννουλόπουλος, *«Η Ευγενής μας τύφλωσις ... Εξωτερική πολιτική και εθνικά θέματα από την ήττα του 1897 έως και την Μικρασιατική καταστροφή...»*ό.π., σ.260.

65.*Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος Δ, (Συνεδρίαση ΚΑ΄ της 5^{ης} Φεβρουαρίου 1921, σ. 272.

66. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, *Ελευθέριος Βενιζέλος: η Διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης του*, εκδ. “Ίδρυμα της Βουλής”, Αθήνα 2014, σ.265.

67.Εφημ. “Εμπρός” φ.8643, (5.11.1920), «Ο κ. Βενιζέλος προς τον Ελληνικόν Λαόν»σ.1.

68. Γρ. Δάφνης, *Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, (1821-1961)*, εκδ. “Γαλαξία”, Αθήνα 1961, σ. 101.

αποτέλεσμα του Νοεμβρίου 1920⁶⁹, υπήρξαν εισηγήσεις προς τον Βενιζέλο, που βλέποντας να «θυσιάζεται» η Συνθήκη των Σεβρών, πρότειναν να μη ληφθούν υπόψη τα αποτελέσματα των εκλογών και να γίνει ο ίδιος δικτάτορας. Ο κρητικός πολιτικός αρνήθηκε κατηγορηματικά αυτή την πρόταση.⁷⁰ Στην πραγματικότητα, οι εκλογές του 1920 αποτελούσαν μια πολιτική αλλαγή η οποία επρόκειτο να διαρκέσει ως το τέλος του κοινοβουλευτισμού του Μεσοπολέμου το 1936.⁷¹

69. *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος Δ, (Συνεδρίαση Δ΄ της 20ης Ιανουαρίου 1921, σ.34.

70. Θ. Μάρας, «Γιατί έκανε τις Εκλογές το Νοέμβρη του 1920», *ό.π.*, σ.24.

71. Σωτ. Ρίζας, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*, εκδ. "Καστανιώτη", Αθήνα 2015, σ.176.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΙ Η ΑΛΛΑΓΗ ΣΤΗ ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΤΗΣ ΑΝΤΑΝΤ ΑΠΟ ΤΙΣ 4 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1920 ΩΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΔΙΑΣΥΜΜΑΧΙΚΗ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ (8.2-18.3.1921)

Πρωθυπουργός, από την 4^η Νοεμβρίου 1920 είχε οριστεί ο μετριοπαθής Δημήτριος Ράλλης, ο οποίος δεν προχώρησε σε αντεκδικήσεις κατά των Φιλελευθέρων αλλά κράτησε φαινομενικά τουλάχιστον την ίδια στάση στην εξωτερική πολιτική.⁷² Ο ίδιος ανέλαβε και τα χαρτοφυλάκια του, Υπουργού Εξωτερικών και προσωρινώς Δικαιοσύνης. Εν συνεχεία, ο Παναγής Τσαλδάρης διορίστηκε Υπουργός Εσωτερικών και προσωρινώς Συγκοινωνίας. Ο Θεόδωρος Ζαΐμης Υπουργός Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως και προσωρινώς Περιθάλψεως. Ο Νικόλαος Καλογερόπουλος Υπουργός Οικονομικών και προσωρινώς Επισιτισμού. Ο Πέτρος Μαυρομιχάλης Υπουργός Εθνικής Οικονομίας και προσωρινώς Γεωργίας. Ο Δημήτριος Γούναρης πήρε τελικά το Υπουργείο Στρατιωτικών. Και, τέλος, ο Ιωάννης Ράλλης το Υπουργείο Ναυτιλίας. Σε πρώτη φάση εσκεμμένα είχε απορριφθεί ο Δ. Γούναρης, που θα προκαλούσε, εκ των πραγμάτων, ακόμα περισσότερο την αντίδραση της Αντάντ. Ο αρχιστράτηγος Λ. Παρασκευόπουλος καθώς και ο ύπατος αρμοστής της Σμύρνης Αριστ. Στεργιάδης υπέβαλαν στον πρόεδρο της κυβέρνησης τις παραιτήσεις τους.⁷³

Ακολούθησαν αλλαγές και εκκαθαρίσεις στη διοίκηση και στο στρατό. Μέσα στα πλαίσια εξευμενισμού της Αντάντ, η κυβέρνηση Ράλλη προσπάθησε να θέσει κάτω από τον έλεγχό της, χωρίς όμως ιδιαίτερη επιτυχία, τις δυναμικές οργανώσεις των Επίστρατων, που επιστρέφουν τώρα, εν έτει 1920, με τη μορφή των Λαϊκών Πολιτικών

72. Ο Δημήτριος Ράλλης ανέφερε χαρακτηριστικά: «Επιτακτικών λοιπόν καθήκον έχομεν να επιπώμεν την αλήθειαν προς τον Λαόν, έστω και αν είναι πικρά. Διότι το Έθνος δέον να σωθή» Εφημ. «Μακεδονία», φ.3153, (15.11.1920) «Το Καθήκον των Κυβερνητών», σ.1.

73. Χ. Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*, εκδ. «Βιβλιοπωλείον της Εστίας», Αθήνα 1963, σ. 103.

Συλλόγων, με κύριο στόχο τους την «πάταξη» με οποιοδήποτε τρόπο της Βενιζελικής “τυραννίας”, όπως οι ίδιοι συνήθιζαν συχνά να την αποκαλούν.⁷⁴

Πρωτεργάτης τους ο Δ. Γούναρης, ο οποίος θέλοντας πλέον να νομιμοποιήσει τη δράση των Συλλόγων, μετονομάζει το κόμμα του σε «Λαϊκό», μετατρέποντας έτσι τους Λαϊκούς Πολιτικούς Συλλόγους, σε κομματικές οργανώσεις.⁷⁵ Πλέον στο πλευρό των Συλλόγων σε αντίθεση με παλιότερα, δεν είναι μόνο έφεδροι αξιωματικοί, αλλά και απότακτοι μόνιμοι αξιωματικοί καθώς και πλήθος δυσареστημένων δημοσίων υπαλλήλων και φυλακισμένων ή εξόριστων από την προηγούμενη κυβέρνηση.⁷⁶ Οι Σύλλογοι διακήρυσσαν ήδη ότι επιθυμούσαν την αυτοτέλεια του κράτους, την εξασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας του πολιτεύματος, καθώς και την ελεύθερη άσκηση των εκλογικών δικαιωμάτων του λαού. Ωστόσο ήταν τέτοια η δράση τους, ώστε ο Δ. Ράλλης στάθηκε αδύναμος να τους σταματήσει.⁷⁷ Η νέα κυβέρνηση προσπάθησε, εν τούτοις, να περιορίσει με κάθε τρόπο τις πράξεις απονομής «ιδιωτικής δικαιοσύνης», δηλαδή μια μορφή αυτοδικίας, προς τα στελέχη και τους οπαδούς του παλαιού καθεστώτος.

Παρολ’ αυτά, παρά τις διαβεβαιώσεις του νέου πρωθυπουργού στους πρεσβευτές της Αντάντ, ότι σκοπός της κυβέρνησης του ήταν η δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης και εθνικής ενότητας, ο αντιβενιζελισμός τώρα πια δεν είχε καμία πρόθεση να παραιτηθεί από τις «εκκαθαρίσεις» στον κρατικό μηχανισμό.⁷⁸ Ακριβώς γι’ αυτό, αμέσως μετά τις εκλογές, άρχισαν μαζικής έκτασης αλλαγές στη Δημόσια Διοίκηση, τη Δικαιοσύνη, την Παιδεία⁷⁹, την Εκκλησία, και τις Ένοπλες Δυνάμεις.⁸⁰ Πρώτα αντικαταστάθηκαν ή

74. Σωτ. Ρίζας, «*Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας.....*» ό.π., σ.178.

75. Γ. Μαυρογορδάτος, «*Ο εθνικός Διχασμός και μαζική οργάνωση- οι επίστρατοι του 1916.....*», ό.π., σ. 141.

76. Σωτ. Ρίζας, «*Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας.....*», ό.π., σ.176.

77. Πβ.Ι. Μεταξάς, «*Η ιστορία του Εθνικού Διχασμού και της Μικρασιατικής Καταστροφής*», ό.π., σ.242.

78. Ό.π., σ.245.

79. Ο βουλευτής Χρ. Μητσόπουλος ανέφερε: «Πρόκειται περί τούτου απλώς. Ότε η τυραννία ενσκήψασα επί του διδασκαλικού σώματος της Ελλάδος διεσπάθισε τας τάξεις αυτού και δαμάζουσα τους ευκάμπτους λειτουργούς της Εκπαιδεύσεως μετέτρεψαν αυτούς εις όργανα τυφλά, τους δε τηρητάς του όρκου των συνέτριψαν εν κραιπάλη, τότε ειδικώτερον επέπεσε λάβρος κατά των λειτουργών της Μέσης Εκπαιδεύσεως. Οι καθηγηταί των Γυμνασίων, οι Γυμνασιάρχαι, οι Επιθεωρηταί της Εκπαιδεύσεως οι μη προσχωρήσαντες εις τας τάξεις των οργάνων της σατραπείας όχι μόνον επαύθησαν, αλλ’ ειδικός νόμος συνέτριψεν αυτούς, διότι προσδιώρισεν ότι ουδείς λειτουργός της Μέσης Εκπαίδευσης θα επανέλθη ποτέ, ειμή, εάν θέλη, επαναρχίζων τα στάδιον του από του κατωτάτου βαθμού του διδασκαλικού κλάδου» Για περισσότερες λεπτομέρεις σχετικά με τις εκκαθαρίσεις στην Παιδεία και την ανάγκη αποκατάστασης των εκπαιδευτικών που είχαν απομακρυνθεί επί Βενιζέλου βλ. *Εφημερίς*

εξαναγκάστηκαν σε παραίτηση οι νομάρχες, δήμαρχοι και κοινοτάρχες. Σχεδόν ταυτόχρονα με τις αντικαταστάσεις αυτές, απομακρύνθηκαν και όλοι οι διορισμένοι «με κομματικά κριτήρια», γενικοί γραμματείς και σύμβουλοι υπουργείων. Στο χώρο της Δικαιοσύνης, οι απολύσεις περιορίστηκαν στις ανώτερες βαθμίδες. Το ίδιο ίσχυσε και για το πανεπιστημιακό διδακτικό προσωπικό. Στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση υιοθετήθηκε από όλες τις κυβερνήσεις 1920-1922, το σύστημα διαδοχικών μεταθέσεων.

Ευρείες ήταν και οι αλλαγές στην εκκλησιαστική ιεραρχία. Η δυσμένεια της κυβέρνησης απέναντι στο Προκαθήμενο της Ελληνικής Εκκλησίας εκδηλώθηκε κιόλας από τις πρώτες ημέρες της κυβερνητικής αλλαγής, όταν προκρίθηκε ένας απλός ιερέας για να ορκίσει τη νέα κυβέρνηση. Έτσι το Νοέμβριο απομακρύνθηκαν από τη θέση τους ο Μητροπολίτης Αθηνών Μελέτιος Μεταξάκης και είκοσι ακόμα επίσκοποι.⁸¹ Η αντιβενιζελική παράταξη, εξάλλου, εξέφραζε από πολύ πριν την αποδοκιμασία της για την εκκλησιαστική πολιτική του Βενιζέλου. Ο Δ. Γούναρης, σε προεκλογική του ομιλία, είχε δηλώσει ότι η φιλοβενιζελική διοίκηση της Εκκλησίας είχε καταστεί ένα καταπιεστικό όργανο εξυπηρέτησης κομματικών συμφερόντων και πολιτικής επιβολής: «Οι ανώτεροι αυτοί λειτουργοί εσύρθησαν ενώπιον αντισυνταγματικώς καταρτισθέντων δήθεν δικαστηρίων. Απεσπίασθησαν βία των μητροπολιτικών και επισκοπικών αυτών θρόνων, όσοι δεν εταπεινώθησαν μέχρι να ζητήσωσιν, αυτοί θεματοφύλακες του θείου ελέους, τον οίκτον της τυραννίας. Και εις τους καταλαβόντας τους θρόνους αυτών ετάχθη αποστολή όχι των καρδιών η ανύψωσις μέχρι της δημιουργησάσης τον ελεύθερον άνθρωπον θείας Οντότητας, αλλά των ψυχών η δούλωσις μέχρι της υποταγής της απολύτου εις της τυραννίας τα κελεύσματα».⁸²

Η περιοχή, ωστόσο, όπου η πολιτική αλλαγή και οι εκκαθαρίσεις που ακολούθησαν είχαν τις σημαντικότερες άμεσες συνέπειες ήταν οι Ένοπλες Δυνάμεις. Εκτός λοιπόν από τον αρχιστράτηγο Λεων. Παρασκευόπουλο, που υπέβαλε την παραίτηση αμέσως στο πρωθυπουργό Ράλλη και αντικαταστάθηκε από τον Αναστάσιο Παπούλα, τρεις ακόμη ανώτατοι Βενιζελικοί αξιωματικοί, οι στρατηγοί Αλεξ. Οθωναίος, Γ. Χατζημιχάλης και Κ. Ανιάν-Μαζαράκης, μετά την ανακοίνωση και επικύρωση των εκλογικών

Συζητήσεων της Βουλής (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΚΔ', (Συνεδρίαση της 19^{ης} Φεβρουαρίου 1921), σ.386-387.

80.Κ. Χατζηαντωνίου, «*Μικρά Ασία ο απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922...*», ο.π. σ.102.

81.Γ. Λεονταρίτης, «*Από τη δόξα στη συμφορά 1915-1922*», ό.π,σ.32.

82.Σπ. Μαρκεζίνης, «*Πολιτική Ιστορία Της Νεωτέρας Ελλάδας,*» ό.π., σ. 36.

αποτελεσμάτων υπέβαλαν τις παραιτήσεις τους.⁸³ Πολλοί ακόμη υποχρεώθηκαν να παραιτηθούν και μέχρι το Μάρτιο του 1921, που ουσιαστικά ξανάρχισαν οι πολεμικές επιχειρήσεις, είχαν αντικατασταθεί οι επτά από τους εννέα διοικητές των μεραρχιών του μετώπου. Η νέα κυβερνητική κατάσταση επανέφερε στο στράτευμα 1.500 περίπου ανώτατους και κατώτερους αξιωματικούς, που είχαν εκδιωχθεί ή εξαναγκαστεί να παραιτηθούν κατά την προηγούμενη τριετία. Η επαναφορά των απότακτων αποτελούσε ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει όχι μόνον η κυβέρνηση Ράλλη, αλλά και οι κυβερνήσεις που ακολούθησαν σε βάθος χρόνου.⁸⁴ Η λύση που επέλεξε η αντιβενιζελική, νόμιμη, Εξουσία για να αποκαταστήσει την αρχαιότητα στην επετηρίδα εκφράστηκε με μια σειρά από νομοθετικές ρυθμίσεις. Η ουσία των μέτρων αυτών, ήταν ότι ο Υπουργός Στρατιωτικών είχε την ευχέρεια να τοποθετεί απότακτους στο βαθμό που έκρινε εκείνος κατάλληλο.⁸⁵

Όπως ήταν φυσικό, τα κυβερνητικά μέτρα δημιούργησαν αναστάτωση όχι μόνον στο στρατό ξηράς, αλλά και στο ναυτικό. Πολύ πιο σημαντικός, ωστόσο, υπήρξε ο αντίκτυπος αυτών των μέτρων στις μονάδες του μετώπου. Εκεί η σταδιακή εφαρμογή τους βάρυνε το κλίμα των προσωπικών ανταγωνισμών και την αβεβαιότητα, σε θέματα προαγωγών και μεταθέσεων.⁸⁶ Οι αλλαγές που έγιναν, είχαν ως αποτέλεσμα να «εξουδετερωθούν» ουσιαστικά περισσότεροι από τριακόσιοι βενιζελικοί αξιωματικοί, πολλοί από αυτούς με δυσμενείς μεταθέσεις κυρίως στα μετόπισθεν, και όχι σε ευθέως μάχιμες μονάδες.⁸⁷ Γεγονός, ωστόσο, παραμένει, ότι πολλοί κυρίως από τους γνωστότερους βενιζελικούς αξιωματικούς (περίπου 500), που υπηρετούσαν τότε στο μέτωπο, χωρίς να περιμένουν να πληροφορηθούν για τις κινήσεις του Υπουργείου, εγκατέλειψαν τις μονάδες τους και κατέφυγαν στην Κωνσταντινούπολη. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν η διατήρηση ενός εμπειροπόλεμου «βενιζελικού στρατού» με αντιβενιζελική ηγεσία, η οποία δεν είχε καμία πείρα μετά τους Βαλκανικούς πολέμους, ούτε και σαφή γνώση των δυσκολιών του Μικρασιατικού μετώπου.⁸⁸

83.Κ. Μαζαράκης – Αινιάν, *Έκθεσις ανακριτικής επιτροπής επιχειρήσεων Μικράς Ασίας*, εκδ. “Ερμής”, Αθήνα 1976, σ. 32.

84. Γ. Γιαννουλόπουλος, *Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις και πολεμικές επιχειρήσεις από το Νοέμβριο του 1920 ως το Μάιο του 1921*, στο(συλλ.) *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ', εκδ. “Εκδοτική Αθηνών”, Αθήνα 1978, σ.155.

85.Εφημ. “Σκρίπ” φ. 8376 (13.11.1920), «*Νέαι Στρατιωτικάί τοποθετήσεις και Μεταβολαί*», σ.1

86.Κ. Μαζαράκης – Αινιάν, «*Έκθεσις ανακριτικής επιτροπής επιχειρήσεων Μικράς Ασίας....*» ό.π., σ. 38.

87.Β. Μπεκίρης, *Από τον Εθνικό Διχασμό στη Μικρασιατική Καταστροφή και την εκτέλεση των έξι (1915-1922)*, εκδ. “Historia” Αθήνα 2015, σ.56.

88.Εφημ. “Σκρίπ” φ.3887 (24.11.1920), «*Στρατιωτικάί Μεταβολαί* », σ.1.

Οι εξελίξεις, ωστόσο, μετά από τις εκλογές ήταν άμεσα ορατές και στο συμμαχικό-διπλωματικό πεδίο πέρα από τις αλλαγές που επήλθαν στο εσωτερικό σκηνικό. Ο λόρδος Κώρζον, υπουργός Εξωτερικών της Αγγλίας, κυκλοφόρησε στη πρώτη μετά τις εκλογές Συνδιάσκεψη του Λονδίνου ένα εμπιστευτικό μνημόνιο.⁸⁹ Σύμφωνα με την αγγλική πρόταση, οι δυνάμεις της Αντάντ είχαν συμφέρον να βοηθήσουν την Ελλάδα να επιβάλλει με στρατιωτικά μέσα τη Συνθήκη των Σεβρών, φτάνοντας ακόμη και να αναγνωρίσουν τον Κωνσταντίνο κάτω από ορισμένες ιδιαίτερες προϋποθέσεις. Οι κυριότερες από αυτές αφορούσαν τον πολιτικό-χρηματοπιστωτικό έλεγχο της Ελλάδας, καθώς και την πλήρη καθοδήγησή της σε διπλωματικό πεδίο από τη γνώμη της Αντάντ.⁹⁰ Η Γαλλία και η Ιταλία όμως δεν συμφωνούσαν σε αυτό.⁹¹ Ο Γάλλος πρόεδρος George Leygues, είχε καταστήσει σαφές ότι τυχόν επιστροφή του Κωνσταντίνου σήμαινε την ανασύσταση ενός καθεστώτος εχθρικού προς τους Συμμάχους.⁹²

Με άλλα λόγια, δηλαδή, η επιστροφή του Βασιλιά θα σήμαινε επί της ουσίας αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών.⁹³ Τότε ο Λούντ Τζώρτζ ενοχλημένος από τη στάση του Γάλλου ομολόγου του, του θύμισε πως η Τουρκική πλευρά ευθύνεται για την απώλεια πολλών ζωών και χρημάτων πέρα από οποιαδήποτε ενέργεια του Κωνσταντίνου. Ακόμη, του ανέφερε, ότι πάνω απ' όλα είναι τα συμφέροντα τους και η διατήρηση των διεθνών συνθηκών.⁹⁴ Ο Γάλλος απάντησε πως θεωρεί παράνομη την αποπομπή του Βενιζέλου. Ταυτόχρονα, ο Ράλλης με επίσημο ανακοινωθέν του εξέφρασε τη λύπη του για όσα ελέχθησαν από το Γάλλο πρωθυπουργό. Χαρακτηριστική είναι η σχετική Διακοίνωση που επιδόθηκε τότε στην Ελληνική κυβέρνηση και η οποία λέει τα εξής: «*Αι Κυβερνήσεις Γαλλίας, Αγγλίας και Ιταλίας καταδικάζουσι τα εν Ελλάδι γενόμενα υπέρ του Βασιλέως Κωνσταντίνου, ούτινος η ανελικρινής στάσις εγένετο εις αυτὰς πηγή δυσχερειών και βαρέων απωλειών, θεωρούσι ταύτα ως επικύρωσιν υπό της Ελλάδος των εχθρικών πράξεων αυτού, δι ο αποκηρύσσουσιν πάσαν του λοιπού αλληλεγγύην προς την Ελληνικήν Κυβέρνησιν*».⁹⁵ Μετά από τη διακοίνωση

89. Κ. Χατζηαντωνίου, «Μικρά Ασία ο απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922...», ό.π., σ.142.

90. Γ. Γιαννουλόπουλος, «Η Ευγενής μας τύφλωσις ... Εξωτερική πολιτική και εθνικά θέματα από την ήττα του 1897 έως και την Μικρασιατική καταστροφή...» ό.π., σ.270.

91. Εφημ. "Εμπρός", φ.8655 (17.11.1920) «Πιθανή αναβολή των οριστικών αποφάσεων, μια εκ των διαφωνιών για το ανατολικό ζήτημα», σ.1.

92. Β. Μόστρας, «Η μικρασιατική Επιχείρησις», εκδ. "Ικαρος", Αθήνα 1969 σ.76.

93. Βλ. Τ. Αθανασιάδης, «Από την Έποποιία στην Καταστροφή, Μικρά Ασία 1919-1922...», ό.π., σ.152.

94. Σ. Μαρκεζίνης, «Πολιτική Ιστορία Της Νεωτέρας Ελλάδας...», ό.π., σ.50.

95. Π. Παναγάκος, Συμβολή εις την Ιστορία της δεκαετίας (1912-1922), εκδ. "Ιστωρ", Αθήνα 1961, σ.424.

δημιουργήθηκε μεγάλος θόρυβος και αναστάτωση από τους οπαδούς του Βενιζέλου και από σύσσωμο τον βενιζελικό τύπο της εποχής.⁹⁶

Ο βενιζελικός τύπος πίεζε την κυβέρνηση να αποτρέψει την επιστροφή του βασιλιά ματαιώνοντας το δημοψήφισμα. Ωστόσο, η απόφαση της Αντάντ για διακοπή της οικονομικής και πολιτικής βοήθειας στην Ελλάδα, δεν ήταν δυνατόν να επηρεάσει αποφασιστικά την κατάσταση. Εξάλλου, οι βασιλικοί είχαν αναθαρρήσει υποστηρίζοντας ότι η διακοίνωση των συμμάχων ήταν μπλόφα και ότι η Μεγάλη Βρετανία είχε συνυπογράψει μόνο και μόνο για να ευχαριστήσει τους Γάλλους. Το κλίμα του Εθνικού Διχασμού ερχόταν και πάλι στο προσκήνιο. Με το δημοψήφισμα, που πραγματοποιήθηκε τελικά στις 22 Νοεμβρίου 1920⁹⁷ («ανακοινώθηκαν» 999.000 υπέρ, ήτοι 98.99% και 10.380 κατά δηλαδή μόλις το 1,10%) και στο οποίο απείχαν οι Φιλελεύθεροι, ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος επιστρέφει στην Ελλάδα.⁹⁸ Το δημοψήφισμα λέγεται και θεωρείται νόθο, τόσο κυρίως λόγω του ποσοστού υπέρ της επιστροφής, όσο και διότι ο αριθμός των ψηφοφόρων που ανακοινώθηκε ήταν κατά 30%, περίπου αυξημένος σε σχέση με τις εκλογές του προηγούμενου μήνα. Το υψηλό ποσοστό που ανακοινώθηκε προϋπέθετε ότι όλοι οι βενιζελικοί ψηφοφόροι (το μισό του εκλογικού σώματος δηλαδή), ψήφισαν να επανέλθει ο Κωνσταντίνος.⁹⁹ Ο επερχόμενος Κωνσταντίνος κατέβηκε λοιπόν από τη Λουκέρνη στη Βενετία και από εκεί επιβιβάστηκε στο θωρηκτό «Αβέρωφ» για την Ελλάδα. Τα μέλη των συμμαχικών αποστολών απέφυγαν την υποδοχή του βασιλιά, αφού ποτέ δεν είχαν δεχτεί επίσημη πρόσκληση. Από την άλλη, δεν είναι δύσκολο να υποθέσουμε ότι το όλο το θέμα της επιστροφής του Βασιλιά ίσως ήταν απλά η αφορμή για να εκδηλωθούν τα πραγματικά αισθήματα των Συμμαχικών Δυνάμεων προς την Ελλάδα και τις ελληνικές επιδιώξεις και όχι η πραγματική, σε τελευταία ανάλυση, αιτία της στάσης τους απέναντι στα πράγματα.

96. Άκρατοι Βενιζελικοί ανέφεραν: «Εξυπακούεται άρα ότι η άνοδος της Κυβερνήσεως Ταύτης επροξένησε θλιβεράν έκπληξιν εις τας Τρεις Συμμάχους Δυνάμεις» Εφημ. "Εμπρός" φ.8660 (22.11.1920), «*Η Διακοίνωση των Δυνάμεων προς την Ελληνικήν Κυβέρνησιν*», σ.1.

97. Ο Σίμος Μπαλάνος, Πρόεδρος της συνεδρίασης της 22ας Ιανουαρίου του 1921, ανέφερε: «...η Εθνική Συνέλευση μετά πεποιθήσεως ατενίζει προς τον επανελθόντα λατρευτόν Βασιλέα των Ελλήνων, τον Οποίον διά του δημοψηφίσματος της 22 Νοεμβρίου ομόφωνος και πανηγυρική εκδήλωσις πανελληνίου πόθου επανέφερεν εις συνέχισιν των υψηλών Αυτού καθηκόντων. *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος Δ, (Συνεδρίαση ΣΤ΄ της 22ας Ιανουαρίου 1921), σ.49.

98.Χ. Μπαμπούνης, «*Τοπική Αυτοδιοίκηση και Ελλαδικός Χώρος....*», ό.π., σ.90.

99.Το δημοψήφισμα επικυρώθηκε με το ψήφισμα της 5ης Φεβρουαρίου του 1921, στο οποίο αναφέρεται η διαδικασία η οποία ακολουθήθηκε. *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος Δ, (Συνεδρίαση ΙΣΤ΄ της 5ης Φεβρουαρίου 1921), σ.181.

Έτσι, λοιπόν, η επάνοδος του Κωνσταντίνου στην Αθήνα, παρείχε το έδαφος για την ανοιχτή εκδήλωση των ενδοσυμμαχικών αντιδράσεων και την ανέλπιστη ενθάρρυνση των ανταγωνιστικών-διχαστικών δυνάμεων της Ελλάδος.¹⁰⁰ Οι διεθνείς προϋποθέσεις για την οικοδόμηση του καθεστώτος των Σεβρών κλυδωνίζονταν.¹⁰¹ Οι Γάλλοι πρότειναν να επανέλθουν Σμύρνη και Θράκη στην κατοχή των Τούρκων. Η βρετανική στάση απέναντι στις ακραίες γαλλικές και ιταλικές θέσεις είχε ως κύριο εκφραστή το Λούντ Τζώρτζ. Από την άλλη, η γαλλική αντίδραση είχε εκδηλωθεί πολύ πριν από τις εκλογές του Νοεμβρίου, αλλά τώρα εκφραζόταν πλέον επίσημα με προτάσεις στα πλαίσια της πρώτης Διασυμμαχικής Διάσκεψης στο Λονδίνο.¹⁰²

Οι Γάλλοι και οι Ιταλοί, λοιπόν φανερά, επέμεναν να μην αναγνωρίσουν την επάνοδο του Κωνσταντίνου στην Ελλάδα, να διακόψουν την παροχή στρατιωτικού και πολεμικού υλικού, να σταματήσουν κάθε οικονομική βοήθεια και να αναθεωρήσουν την πολιτική-στρατηγική τους στάση στη Μ. Ασία.¹⁰³ Όλοι αυτοί οι αποκλεισμοί έκαπταν το ηθικό του ελληνικού στρατεύματος. Παράλληλα, εκδηλωνόταν απροσχημάτιστα πλέον η ιταλική αντίθεση απέναντι στην εδαφική επέκταση της Ελλάδας στην Εγγύς Ανατολή.¹⁰⁴

Οι Άγγλοι, παρότι διαφωνούσαν γενικά με τους Γάλλους και τους Ιταλούς, έκριναν πλέον ότι οι Σύμμαχοι θα έπρεπε να αντιμετωπίσουν την επάνοδο του Κωνσταντίνου με μια σειρά μέτρων. Από την άλλη, το εθνικιστικό μέτωπο της Άγκυρας, επωφελείτο από τη φορά των πολιτικών εξελίξεων. Πέρα από τις διπλωματικές ζυμώσεις στην Ευρώπη, η σοβιετική ηγεσία επωφελείτο από την ενίσχυση του κεμαλικού κινήματος, καθώς ήταν, την στιγμή εκείνη, το μοναδικό μέσο για την μείωση της βρετανικής επιρροής στα Στενά των Δαρδανελίων.¹⁰⁵ Η πεποίθηση ότι για την εφαρμογή των όρων της Συνθήκης των Σεβρών έπρεπε ο Κεμάλ να ηττηθεί ήταν, ίσως, τη στιγμή εκείνη, το μοναδικό σημείο συμφωνίας ανάμεσα σε όλες τις Δυνάμεις της Αντάντ και την Ελλάδα.¹⁰⁶

100. Κ. Σβωλόπουλος. «Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945...», ό.π., σ. 158.

101. Πβ Τ. Αθανασιάδης, «Από την Εποποιία στην Καταστροφή, Μικρά Ασία 1919-1922...», ό.π., σ.159.

102. Γ. Λεονταρίτης, *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, εκδ. "Φιλιππότη", Αθήνα 1980, σ.654.

103. Β. Μόστρας, *Η μικρασιατική Επιχείρησις*, ό.π., σ.61.

104. Γ. Γιαννουλόπουλος, «Η Ευγενής μας τύφλωσις ... Εξωτερική πολιτική και εθνικά θέματα από την ήττα του 1897 έως και την Μικρασιατική καταστροφή...» ό.π., σ.278.

105. Εφημ. "Μακεδονία" φ.3182 (14.12.1920) «Χιλιάδες Πεινώντων Ρώσων εις το Θρακικό Ελληνικόν έδαφος», σ.2.

106. Γ. Γιαννουλόπουλος, «Το διεθνές πλαίσιο το Νοέμβριο του 1920....», ό.π., σ.152.

Βέβαια σύμφωνα με δηλώσεις του Γούναρη μαθαίνουμε ότι τα πράγματα και οι σχέσεις των Δυνάμεων της Αντάντ με την Ελλάδα δεν ήταν καλύτερες και επί των ημερών του Βενιζέλου.¹⁰⁷ Οι Σύμμαχοι ούτε και τότε δεν παρείχαν τα απαραίτητα εφόδια και χρήματα για τις Μικρασιατικές επιχειρήσεις, ενώ συχνά ασκούσαν ασφυκτικό έλεγχο και οικονομικό αποκλεισμό στην Ελλάδα. Η κατάσταση για τις κυβερνήσεις μετά την 1^η Νοεμβρίου 1920 δεν χειροτέρεψε αμέσως αισθητά, αλλά και δεν βελτιώθηκε σε κανένα τομέα. «Τούτο ήτο φυσικώτατόν. Αι Μεγάλαι Δυνάμεις είχαν τάξει εις τας ενέργειας των ωρισμένα όρια, επί τη βάσει των ιδίων συμφερόντων. Τα όρια δε ταύτα υπήρχον και όταν ο κ. Βενιζέλος ήτο εις την Αρχήν και ταύτα διετηρήθησαν μέχρι σήμερον αμετάβλητα».¹⁰⁸ Μέσα σ' αυτό το κλίμα, οι κυβερνήσεις μετά τις εκλογές του 1920, προσπάθησαν με κάθε μέσον να αντιμετωπίσουν τις ανάγκες του στρατού μέχρι και το Φεβρουάριο του 1922.

Στο μεταίχμιο κρίσιμων επιλογών, η νέα ελληνική ηγεσία όφειλε να σταθμίσει λοιπόν τα διπλωματικά με τα κυρίως στρατιωτικά-πολιτικά δεδομένα. Η εφαρμογή της Συνθήκης των Σεβρών προϋπέθετε την ικανότητα της Ελλάδας να επιβάλλει την ισχύ της με στρατιωτικά μέσα. Ο ελληνικός στρατός, δηλαδή, ή θα έπρεπε να καλύψει αμυντικά την γεωγραφική ζώνη της Σμύρνης, ή θα δραστηριοποιείτο στη μικρασιατική ενδοχώρα.¹⁰⁹ Στην περίπτωση αυτή μιλάμε για έναν πόλεμο κατακτητικό, στον οποίο όχι μόνο η μειονότητα αλλά «άπαντες» οι συμπαγείς τούρκοι πληθυσμοί θα ήταν υποχρεωμένοι να πολεμήσουν. Μιλάμε για έναν πόλεμο άνισο και σκληρό.¹¹⁰ Η αντιμετώπιση της επιθετικής δραστηριότητας των Τούρκων ατάκτων είχε, από τους πρώτους μήνες της απόβασης, οδηγήσει τις ελληνικές κυβερνήσεις ν' αναλάβουν, εκκαθαριστικές επιχειρήσεις σε ολόένα και ευρύτερη γεωγραφική κλίμακα. Ήταν κρίσιμη η επιλογή της νέας πολιτικής ηγεσίας.¹¹¹ Η αδυναμία όμως της ελληνικής πλευράς να αντιμετωπίσει με ενιαίο τρόπο όλο αυτό, τόσο πριν όσο και μετά τις εκλογές του 1920,

107. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΚΖ', (Συνεδρίαση της 30^{ης} Μαρτίου 1921), σσ.453-454: Βλ: «Ο Λ. Τσουκαλάς στη συνεδρίαση αυτή, τόνισε ότι ο Υπουργός Εξωτερικών της Αγγλίας Κόρζων είχε αναφέρει στη Βουλή των Κοινοτήτων ότι ο Βενιζέλος προσφέρθηκε να αντιμετωπίσει τον Κεμάλ χωρίς ανταλλάγματα ή όρους. Παράλληλα σημείωσε ότι η Ελλάδα υπήρξε η τελευταία επιλογή της Αγγλίας, μετά την άρνηση τόσο των συμμάχων της Γαλλίας και Ιταλίας, όσο και της Βουλγαρίας να συνδράμουν, δηλώνοντας την ευθύνη που ανέλαβε ο Βενιζέλος έναντι των συμμάχων.» *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΚΖ', (Συνεδρίαση της 30^{ης} Μαρτίου 1921), σσ.453-454.

108. Π. Παναγάκος, «Συμβολή εις την Ιστορία της δεκαετίας 1912-1922...», ό.π., σ.432.

109. Ό.π., σ.434.

110. Εφημ. «Εμπρός» φ.8694, (25.12.1920), «Η συνοχή του στρατού μας», σ.4.

111. Βλ. περισσότερα, Κων. Μαζαράκης – Αινιάν, «Έκθεσις ανακριτικής επιτροπής επιχειρήσεων Μικράς Ασίας...», ό.π., σ. 46.

έδειχνε ότι η επιλογή δεν ήταν μόνο στρατιωτική αλλά κυρίως πολιτική, με βάση κιάλας τις υφιστάμενες συνθήκες και την αλλαγή στάσης των συμμάχων.¹¹²

Στις 23 Δεκεμβρίου 1920, ο Κωνσταντίνος κήρυξε την έναρξη των εργασιών της νέας Βουλής.¹¹³ Ο βασιλικός λόγος τόνιζε με ιδιαίτερη έμφαση την αφοσίωση της Ελλάδας στους Συμμάχους και την απόφαση της κυβέρνησης να προασπίσει τα δικαιώματα του Ελληνισμού στη Μ. Ασία.¹¹⁴ Ο συγχρονισμός του βασιλικού λόγου με την ελληνική επίθεση στο μέτωπο, δεν άφηνε κανένα περιθώριο αμφιβολίας για τους πολιτικούς σκοπούς που επέβαλαν τη συγκεκριμένη αυτή επιχείρηση. Ωστόσο οι λόγοι που υπαγόρευαν την ελληνική προέλαση ήταν καθαρά στρατιωτικοί.¹¹⁵ Την ίδια μέρα είχαν κινηθεί στο μέτωπο ισχυρές δυνάμεις του ελληνικού στρατού, με αντικειμενικό στόχο την κατάληψη του Εσκή-Σεχέρ και του Αφιόν Καραχισάρ.¹¹⁶

Η επιχείρηση άρχισε λοιπόν κάτω από δύσκολες καιρικές συνθήκες. Το μεγαλύτερο μέρος του Γ΄ Σώματος του Στρατού κινήθηκε με κατεύθυνση νοτιοανατολική. Μετά από μια νικηφόρα σύγκρουση, κατάφερε να φτάσει 35 χιλιόμετρα βορειοδυτικά από το Εσκή Σεχέρ. Η μάχη άρχισε στις 29 Δεκεμβρίου 1920¹¹⁷ και έληξε με νίκη των ελληνικών όπλων.¹¹⁸ Στην επόμενη προσπάθεια τους ωστόσο να καταλάβουν την τουρκική θέση κοντά στο χωριό Ινονού, οι Έλληνες αποκρούστηκαν. Όμως η κίνηση στο νότιο μέτωπο

112.Β. Μόστρας, «Μικρασιατική Έπιχείρησις...»,ό.π.,σ.68. Γ. Γιαννουλόπουλος, «Η Ευγενής μας τύφλωσις ... Εξωτερική πολιτική και εθνικά θέματα από την ήττα του 1897 έως και την Μικρασιατική καταστροφή...» ό.π., σ.288

113.Εφημ. “Εμπρός”, φ.8692 (24.12.1920) «Η χθεσινή έναρξη της Βουλής, η Ελλάς πιστή εις τα ιδεώδη και τους Συμμάχους της», σ.2

114.«Λογίζομαι ευτυχής εν μέσω των αντιπροσώπων του λαού, του περιβαλόντος με μετά τόσης αγάπης και στοργής, και προσαγορεύω ευφροσύνως μεθ’ υμών τους των χωρών, των άρτι ανακτησασών την ελευθερίαν των, χάρις εις την ένδοξον δράσιν του κατά ξηράν και θάλασσαν γενναίου στρατού μας και την ευμενή υποστήριξιν των προαιώνιων δικαιωμάτων μας παρά των Μεγάλων Συμμάχων υμών Δυνάμεων, συνεχισασών την προς τα Ελληνικά δίκαια εύνοιά των. ..Εν τω νομοθετικώ υμών έργω η Κυβέρνησις εισηγηθήσεται ...των αναγκαίων μέτρων όπως ούτως απροσκόπτως προβή αυτή ομονοούσα εις την συντέλεσιν του εθνικού και εκπολιτιστικού προορισμού της. ...Η εδραία απόφαση ..συμπράξεως μετά των Μεγάλων Συμμάχων θέλει εξυπηρετήσῃ τα εθνικά συμφέροντα και επισπάσει την προς ημάς πεποίθησιν, ήτις ασφαλώς θέλει αγάγει εις την εμπέδωσιν αγαθοτάτων προς autάς σχέσεων». *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), *Πρακτικό Ενάρξεως των εργασιών της Συνελεύσεως*, (23 Δεκεμβρίου 1920), σσ. 4-5.

115.Εφημ. “Μακεδονία”, φ.3192 (24.12.1920) «Αι επιχειρήσεις εις την Μικράν Ασίαν, το ηθικόν του Στρατού εις το μέτωπο»,σ.1.

116. Γ. Γιαννουλόπουλος , «Η Ευγενής μας τύφλωσις ... Εξωτερική πολιτική και εθνικά θέματα από την ήττα του 1897 έως και την Μικρασιατική καταστροφή...» ό.π., σ.284.

117.Εφημ.“Εμπρός”,φ.8696 (29.12.1920), «Η Πίσις των αρμοστών επί της Πύλης και η πίεσις του ελληνικού μετώπου»,σ.1.

118.Κ. Μαζαράκης – Αινιάν, «Έκθεσις ανακριτικής επιτροπής επιχειρήσεων Μικράς Ασίας...», ό.π, σ. 48.

από το Α' Σώμα στρατού από το Ουσάκ προς το Αφίον Καραχισάρ, συνάντησε σποραδική μόνο αντίσταση.¹¹⁹ Ωστόσο, τα διεθνή μέσα και ο ξένος τύπος της εποχής και κυρίως ο γαλλικός και ο ιταλικός, ερμήνευσαν την μη κατάληψη του Εσκή Σεχίρ ως αποτυχία της όλης επιχείρησης.¹²⁰

Στο μεταξύ, οι σύμμαχοι παρουσίαζαν ήδη προτάσεις συνδιαλλαγής μεταξύ της ελληνικής και της τουρκικής πλευράς, προτάσεις, δηλαδή, αναθεώρησης επί της ουσίας της Συνθήκης των Σεβρών, που ωστόσο δεν έγιναν αποδεκτές. Νέες ανεπίσημες προτάσεις έγιναν τον Ιούνιο του 1921 στο πλαίσιο της Συμμαχικής Συνάντησης στο Παρίσι, οι οποίες μιλούσαν και προέβλεπαν την αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Μ. Ασία. Όσο για την ελληνική πλευρά, είχε κατανοήσει πλέον, ότι ο στρατός είχε αρκετές αδυναμίες στην επιτελική οργάνωση, σε αντίθεση με τον κεμαλικό στρατό.¹²¹ Ο αρχηγός της στρατιάς Αναστ. Παπούλας, ενημέρωσε για τα θέματα αυτά την κυβέρνηση και ζητούσε να σταλούν ενισχύσεις το συντομότερο δυνατό.

Οι συμμαχικές αυτές αποφάσεις και οι κινήσεις της ελληνικής κυβέρνησης, βρήκαν τον Ελευθέριο Βενιζέλο στη Νίκαια της Γαλλίας. Παρά την απογοήτευσή του για το εκλογικό αποτέλεσμα, άρχισε και πάλι να ασχολείται με τα σοβαρά εθνικά ζητήματα που απασχολούσαν την Ελλάδα.¹²² Ανήσυχος από την εξέλιξη των πραγμάτων, πρότεινε μια νέα τακτική, την υποστήριξη της κυβέρνησης του Ράλλη ή άλλης αντιβενιζελικής κυβέρνησης, με αντάλλαγμα την παραίτηση του Βασιλιά υπέρ του Διαδόχου Γεωργίου.¹²³ Όσον αφορά στην Μικρασιατική εκστρατεία, εισηγήθηκε ότι επί του παρόντος η καλύτερη λύση θα ήταν η σύμπτυξη του πολεμικού μετώπου σε μια περιφέρεια γύρω από τη Σμύρνη, έτσι ώστε να μειωθεί το οικονομικό βάρος των επιχειρήσεων, ενώ, παράλληλα, θα επέτρεπε την απόλυση των προηγούμενων του 1920 κλάσεων που επί μακρόν υπηρετούσαν στον ελληνικό στρατό.¹²⁴

Ωστόσο, δεν ήταν εύκολο να γίνει αποδεκτό. Η σύμπτυξη του στρατού θα ερμηνευόταν ως υποχώρηση, από τις προχωρημένες θέσεις που είχε καταλάβει ο

119.Κλ. Μπουλαλάς, «*Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922...*», ό.π., σ.223.

120.Κ. Χατζηαντωνίου, «*Μικρά Ασία ο απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922...*», , ό.π., σ.192.

121.Β.. Μόστρας, «*Μικρασιατική Έπιχείρησις*», ό.π., σ.67.

122.Γ. Γιαννουλόπουλος, «*Το διεθνές πλαίσιο το Νοέμβριο του 1920....*», ό.π., σ.166.

123.Εφημ. "Σκρίπ"φ.3932, (10.1.1921), «*Όχι μόνον τα εφεύρε αλλά εργάσθη και προς διατήρησίν των*», σ.1.

124. Γ. Λεονταρίτης, «*Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του...*» ό.π., σ. 664.

στρατός επί Βενιζέλου.¹²⁵ Ο Κωνσταντίνος, από την άλλη, λόγω και της σταδιακής επιδείνωσης της υγείας του, δεν έδειχνε καμία διάθεση να αποδεχτεί αυτά τα μέτρα. Ανάλογη θέση στα παραπάνω θέματα κράτησε και ο Δημήτριος Γούναρης, ο οποίος, μετά την εκλογική ήττα των Φιλελευθέρων αντιδρούσε σφόδρα και μόνιμα σε κάθε απόφαση από την ίδια την βενιζέλικη παράταξη, ενώ πολλές φορές είχε έλθει σε ρήξη και με το Ράλλη και την κυβέρνησή του.¹²⁶ Το όραμα της Μεγάλης Ιδέας μετά κίολας από την επιτυχημένη φαινομενικά τουλάχιστον υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, δημιουργούσε μια έντονη κατάσταση στο εσωτερικό της χώρας, που, όπως φαινόταν, δεν θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί διαδικαστικά, με απλές πολιτικές – στρατιωτικές αποφάσεις.¹²⁷

Μέσα στο πλαίσιο αυτό της γενικότερης δυσaréσκειας δεν έπαυε να ανήκει και το επίσης δημοφιλές αίτημα για τη λήξη του Μικρασιατικού πολέμου και την αποστράτευση.¹²⁸ Με βάση τα παραπάνω, κατά τον Δ. Κιτσίκη, ήταν ορθή η άποψη της Κωνσταντινικής στρατιωτικής ηγεσίας, ότι η απόφαση αμυντικής διάταξης, με προοπτική έναν ένοπλο αγώνα ακαθόριστης διάρκειας, θα είχε σοβαρές συνέπειες στο ηθικό του στρατού, σε αντίθεση με την επιθετική πολιτική, για την οριστική ήττα του Κεμαλισμού.¹²⁹

Παρόλ' αυτά σ' όλη τη διάρκεια που αυτό το ερώτημα, Προέλαση ή Άμυνα επηρέαζε τόσο πολύ τη σκέψη τόσο των στρατευμένων όσο και όλο του ελληνικού λαού, υπήρχε ένα κενό πληροφόρησης της κοινής γνώμης. Τόσο λοιπόν οι κυβερνητικές ανακοινώσεις μετά την Νοεμβριανή Κυβερνητική αλλαγή, όσο και ο συμπολιτευόμενος και αντιπολιτευόμενος τύπος της εποχής θα παίξουν καθοριστικό ρόλο στη μη έγκαιρη και έγκυρη πληροφόρηση του κοινού, πράγμα που όξυνε το κλίμα που είχε δημιουργηθεί στο εσωτερικό της χώρας.¹³⁰ Για όλους αυτούς τους λόγους, η αρχική επιλογή της προέλασης που επέλεξε το καθεστώς, το μήνα Δεκέμβριο, και η επιβεβαίωσή της αργότερα, με την καθολική απόρριψη των προτάσεων Βενιζέλου, καθώς και οι μετέπειτα

125.Β. Μπεκίρης, «Από τον Εθνικό Διχασμό στη Μικρασιατική Καταστροφή και την εκτέλεση των έξι (1915-1922).....», σ.72.

126.Πβ.Τ. Αθανασιάδης, «Από την Εποποιία στην Καταστροφή, Μικρά Ασία 1919-1922...»,ό.π.,σ.150.

127.Κ. Μαζαράκης – Αινιάν, «Έκθεσις ανακριτικής επιτροπής επιχειρήσεων Μικράς Ασίας...», ό.π., σ. 54.

128.Γ.Δερτιλής, *Ιστορία του ελληνικού κράτους 1830 - 1920*, τ. Β', εκδ. "Βιβλιοπωλείον της Εστίας", Αθήνα 2003, σ. 1090.

129. Δ. Κιτσίκη, «Συγκριτική ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο Αιώνα...», ό.π., σ. 223

130.Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας, Από την Έλευση Του Βενιζέλου στην Ελλάδα (1909) ως την έκρηξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου (1940)* τ.Β', εκδ. "Πατάκη" Αθήνα 2013 σ.243.

πολεμικές επιχειρήσεις του Μαρτίου,¹³¹ προέκυπταν στρατηγικά από τη μη παραδοχή κατά το μάλλον ή ήττον της έννοιας «υποχώρηση».¹³²

Φαινόταν καθαρά πλέον το ελληνικό αδιέξοδο.¹³³ Από την άλλη, ο Βενιζέλος πολύ καλά αντιλαμβανόταν πως στη Γαλλία η αντίδραση του απλού κόσμου, έδινε στην κυβέρνηση της, μια πρόσθετη δικαιολογία, για να απαγκιστρωθεί απ' τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών και την κατάληψη της Σμύρνης.¹³⁴ Ωστόσο, δεν πίστεψε ποτέ ότι οι πολιτικοί του αντίπαλοι θα εγκατέλειπαν χωρίς αγώνα την ελληνική εξωτερική πολιτική που εκείνος είχε χαράξει, αλλά, παράλληλα, ανησυχούσε περισσότερο, για την απότομη διπλωματική απομόνωση της Ελλάδας.¹³⁵ Ο Βενιζέλος πέρασε, τελικά, ολόκληρο το Φεβρουάριο του 1921 ανάμεσα στο Παρίσι και το Λονδίνο, προσπαθώντας ν' αποτρέψει την επαπειλούμενη αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών. Πρόθυμο συμπαραστάτη του στις προσπάθειές του βρήκε τον Ν.Πολίτη, που από τις αρχές του 1921, είχε αναπτύξει έντονη διπλωματική δραστηριότητα στο Παρίσι σε γνωστούς πολιτικούς, διπλωματικούς και δημοσιογραφικούς κύκλους της πόλης.¹³⁶

Ο Βενιζέλος βέβαια εκτός από φανατικούς υποστηρικτές έχει και αυστηρούς επικριτές που ανήκαν μάλιστα στο βενιζελικό στρατόπεδο.¹³⁷ Πιο δυναμικούς από αυτούς υπήρξε ο Λ. Κορομηλάς. Αντίθετος με την πολιτική του Βενιζέλου, ήταν και ο Γ. Καφαντάρης. Τον κατέκρινε για τις ενέργειες του μετά την εκλογική ήττα, του 1920, και ανέφερε ότι καμία ενεργεία δεν θα ήταν πλέον ικανή να μεταπείσει τους συμμάχους όσον αφορά στις ελληνικές διεκδικήσεις στη Μ. Ασία.¹³⁸ Τις παραμονές της δεύτερης Διάσκεψης του Λονδίνου το μήνα Φεβρουάριο, εντείνονται λοιπόν οι προσπάθειες του Βενιζέλου.¹³⁹ Την ανάγκη για μια τέτοια πολιτική έκανε επιτακτική, η μεταστροφή της

131. Η ελληνική Βουλή ενημερώθηκε για την έκβαση των επιχειρήσεων αυτών από τον Δ. Γούναρη στις 20 Μαρτίου. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΚΣΤ', (Συνεδρίαση της 29ης Μαρτίου 1921), σ.421-422.

132. Γ. Δερτιλής, *«Ιστορία του ελληνικού κράτους 1830 – 1920.....»*, ό.π., σ. 1096.

133. Ιω. Μεταξάς, *«Η ιστορία του Εθνικού Διχασμού και της Μικρασιατικής Καταστροφής...»* ο.π., σ.279.

134. Γ. Λεονταρίτης, *«Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του....»*, ό.π., σ. 655.

135. Τ. Βουρνάς, *«Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας, Από την Έλευση Του Βενιζέλου στην Ελλάδα (1909) ως την έκρηξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου (1940)»*. ό.π., σ.243.

136. Βλ. περισσότερα, Γ. Γιαννουλόπουλος, *«Το διεθνές πλαίσιο το Νοέμβριο του 1920.....»*, ό.π., σ.174.

137. Γ. Λεονταρίτης, *«Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του....»*, ό.π., σ. 656.

138. Κ. Χατζηαντωνίου, *«Μικρά Ασία ο απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922...»*, ό.π., σ.212.

139. Εφημ. "Εμπρός" φ.8725 (28.1.1921) *«Η Συνάντησις του Βενιζέλου μετά του Λουδ Τζώρτζ, οι διαβεβαιώσεις της Ελληνικής Κυβέρνησης ειλικρινείς να μη θιχθεί η Συνθήκη των Σεβρών»*, σ.1.

Αγγλίας, που είχε αρχίσει να θεωρεί ως απαραίτητες ορισμένες τροποποιήσεις στη Συνθήκη των Σεβρών.¹⁴⁰ Ο Βενιζέλος προσπαθούσε να πείσει τους Άγγλους, πως κάθε αλλαγή της συνθήκης θα δρούσε και σε βάρος των αγγλικών συμφερόντων.¹⁴¹ Ο Λούντ Τζώρτζ επηρεασμένος από την εμπιστοσύνη που έτρεφε στο πρόσωπο του Βενιζέλου πίστεψε ότι θα μπορούσε, σε κάποιο βαθμό, να ξεπεράσει τις υπάρχουσες δυσκολίες όπως την σοβιετική ενίσχυση του Κεμάλ, καθώς και τις αντιδράσεις των Γάλλων και Ιταλών ομολόγων του. Από την άλλη, ο Βενιζέλος, ζητούσε εναγωνίως, με την προϋπόθεση να παραιτηθεί ο Κωνσταντίνος υπέρ του Διαδόχου Γεωργίου, την επανάληψη της οικονομικής και της διπλωματικής βοήθειας προς την Ελλάδα.¹⁴²

Τόσο λοιπόν η καταπονημένη υγεία του πρωθυπουργού Δ. Ράλλη, όσο και το γεγονός ότι οι λύσεις που ο ίδιος πρότεινε, θεωρήθηκαν από τον ευρύτερο κύκλο των αντιβενιζελικών, ως λύσεις άκρως προσωρινές και αναποτελεσματικές, έβαλαν (και για άλλους εσωτερικούς λόγους), σε κίνηση το μηχανισμό της πρωθυπουργικής διαδοχής στα τέλη Ιανουαρίου 1921.¹⁴³ Οι επικρατέστεροι διεκδικητές τη ηγεσίας ήταν ο Δημήτριος Γούναρης, και ο Νικόλαος Στράτος, επικεφαλής του «Εθνικού Συντηρητικού κόμματος» και πρώην υπουργός των Φιλελευθέρων, που είχε περάσει από το 1913 στο αντίπαλο πολιτικό στρατόπεδο. Ωστόσο, ο Ράλλης περίμενε πως ακόμη και τώρα θα τον υποστήριζε η βενιζελική ομάδα στη Βουλή. Από την άλλη, δεν έβλεπε σε καμία

140. Όταν έλαβε τον λόγο ο Λ. Τσουκαλάς, είπε: «Είναι γνωστόν εις πάντας ότι ολόκληρους γενεάς από της Συνθήκης ιδίως της Κύπρου του 1878 η Αγγλική διπλωματία ετάχθη ανενδοιάστως υπέρ της διατηρήσεως της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ην έκτοτε ενθέρμως υπεστήριζεν. (Αναγιγνώσκει άρθρα της Συνθήκης)...Μετά την διάλυσιν όμως του ρωσικού Κράτους, την εκμηδένισιν της Γερμανίας και την επίσημον δήλωσιν της Αμερικής περί προσκολλησεως αυτής εις το δόγμα Μονρόε ήρχισεν η άρδην μεταβολή της αγγλικής πολιτικής και η πρόθεσις προς κατάκτησιν ολοκλήρου της Τουρκικής Αυτοκρατορίας...Ο δε λόρδος Κόρζων εν τη Βουλή των Κοινοτήτων αναφέρει ότι αποτυχούσης της συνδρομής της Γαλλίας και Ιταλίας ο κ. Βενιζέλος προέτεινε την καταπολέμησιν του Κεμάλ δι Ελληνικού στρατού εκατόν χιλιάδων ανδρών άνευ όρων και ανταλλαγμάτων (αναγιγνώσκει αγόρευσιν Κόρζων). Μέχρι της στιγμής ταύτης ουδείς γίνεται λόγος περί Ελλάδος, πάντη αγνοουμένης, εις δύο δε μεγάλας εν τη Βουλή των Κοινοτήτων και εν τη Γαλλική Βουλή συζητήσεις περί διαμελίσεως της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ουδεμία περί Ελλάδος αναφέρεται λέξις (αναγιγνώσκει αγορεύσεις Άσκουϊθ, Λουϊδ Τζώρτζ,Κόρζων και Κλεμανσώ) μόνο δε ότι η Αγγλία ευρέθη εν αδυναμία ν' αποστείλει στρατόν εις Τουρκία ένεκα των ταραχών των Ινδιών, Αιγύπτου κλπ. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΚΖ', (Συνεδρίαση της 30^{ης} Μαρτίου 1921), σ.452-454.

141.Β. Μπεκίρης, «Από τον Εθνικό Διχασμό στη Μικρασιατική Καταστροφή και την εκτέλεση των έξι (1915-1922).....», σ.77.

142. Δ. Κιτσίκης, «Συγκριτική ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο Αιώνα...», ό.π., σ. 223.

143.Α. Μακρυδημήτρης , «Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδος 1828-1997...»,ό.π.,σ.208.

περίπτωση την κυβέρνηση του ως περιορισμένου χρόνου.¹⁴⁴ Ο Ράλλης ήξερε πολύ καλά τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε η Ελλάδα και δήλωνε ότι επιθυμεί να ηγηθεί ο ίδιος στην επικείμενη Διασυμμαχική Συνδιάσκεψη του Λονδίνου. Αν και ο ίδιος προσωπικά ήταν αντίθετος με τη σύμπτυξη που πρότεινε ο Βενιζέλος, ωστόσο είναι βέβαιο ότι δεχόταν τις κινήσεις του στο εξωτερικό.

Ο Γούναρης, από την άλλη, αντιτάχθηκε σθεναρά στις απόψεις αυτές και ο βασιλιάς τον υποστήριξε. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο Ράλλης αναγκάστηκε να υποβάλλει την παραίτησή του στις 24 Ιανουαρίου.¹⁴⁵ Παρολ' αυτά για δεύτερη φορά και για τους ίδιους λόγους που ίσχυσαν το Νοέμβριο του 1920, ο αρχηγός του «Λαϊκού Κόμματος», προτιμούσε να προωθηθεί άλλος στην πρωθυπουργία.¹⁴⁶ Η εντολή δόθηκε τελικά στις 24 Ιανουαρίου 1921, στο Νικόλαο Καλογερόπουλο, ο οποίος είχε διατελέσει πολλές φορές υπουργός Δικαιοσύνης, Οικονομικών και Εσωτερικών σε προηγούμενες κυβερνήσεις του Γ. Θεοτόκη, καθώς και πρωθυπουργός το φθινόπωρο του 1916. Ο Γούναρης, που διατήρησε, τελικά, μόνο το υπουργείο των Στρατιωτικών, δεν κατόρθωσε να εξασφαλίσει ούτε τη βασιλική έγκριση για τη μετάβασή του στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου.¹⁴⁷ Τα υπόλοιπα μέλη της νέας ελληνικής κυβέρνησης ήταν ο Νικόλαος Θεοτόκης υπουργός Δικαιοσύνης, ο Παναγής Τσαλδάρης υπουργός Εσωτερικών και προσωρινά Συγκοινωνίας, ο Θεόδωρος Ζαΐμης υπουργός Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαίδευσης και, προσωρινά Περιθάλψεως, ο Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης υπουργός Οικονομικών και προσωρινά Επισιτισμού, ο Πέτρος Μαυρομιχάλης, υπουργός Εθνικής Οικονομίας, ο Γεώργιος Μπαλτατζής υπουργός Γεωργίας, ο Δημήτριος Γούναρης υπουργός Στρατιωτικών και ο Ιωάννης Ράλλης υπουργός Ναυτικών.

Γεγονός, ωστόσο, παραμένει, ότι η ελληνική κυβέρνηση του Ν. Καλογερόπουλου, κάτω από την σαφή επιρροή του Γούναρη, δεν έδειξε καμία διάθεση επαφής με τον Βενιζέλο και το περιβάλλον του. Ενώ, παράλληλα, συνέχιζε τις επιχειρήσεις στη Μ. Ασία χωρίς καμία έμπρακτη υποστήριξη.¹⁴⁸ Η καταστροφή των Ελλήνων στη Μ. Ασία είχε αρχίσει να διαφαίνεται πλέον. Παρόλ' αυτά υπήρχαν ακόμη πολιτικοί στην Ελλάδα από

144. Ν. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, εκδ. "Θεμέλιο", Αθήνα 1985, σ. 282-286.

145. Ο.π., σ.288.

146. Εφημ. "Μακεδονία" φ.3219, (24.1.1921), «Πώς λύεται η κυβερνητική κρίσις, ο κ. Καλογερόπουλος σχηματίζει οριστικώς την νέαν Κυβέρνησιν», σ.1.

147. Βλ. περισσότερα, Γ. Γιαννουλόπουλος, «Εξωτερική πολιτική», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Οι Απαρχές 1900 - 1922*, τ. Α2', εκδ. "Βιβλιόραμα", Αθήνα 1999 σ.311.

148. Εφημ. "Σκρίπ" φ.5928 (26.1.1921), «Αι χθεσιναί δηλώσεις της νέας κυβέρνησης ενώπιων της Εθνοσυνελεύσεως», σ.1.

την *Ηνωμένη Αντιπολίτευση* που πίστευαν μάταια πως το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των λαών, για την οποία αγωνίζονταν οι Ευρωπαίοι θα έσωζε, τελικά, την κατάσταση.¹⁴⁹

Το Φεβρουάριο του 1921 θα πραγματοποιούνταν και η δεύτερη Διάσκεψη του Λονδίνου, στην οποία οι σύμμαχοι, εκτός από Έλληνες αντιπροσώπους, είχαν καλέσει και αντιπροσώπους του Κεμάλ.¹⁵⁰ Η Διάσκεψη άρχισε μέσα σε έντονο κλίμα αβεβαιότητας και δυσπιστίας.¹⁵¹ Ο πρωθυπουργός Ν. Καλογερόπουλος, λοιπόν, με την πρόσθετη ιδιότητα του υπουργού Εξωτερικών και μια μικρή ομάδα συμβούλων αναχώρησε για το Παρίσι και το Λονδίνο στις 28 Ιανουαρίου¹⁵², οδηγώντας την ελληνική αντιπροσωπεία στο Λονδίνο, με ένα και μόνο σύνθημα την εκτέλεση κατά γράμμα της Συνθήκης των Σεβρών.¹⁵³

Ωστόσο, όλοι τώρα έτειναν ν' απαγκιστρωθούν από τη Συνθήκη των Σεβρών πλην της Ελλάδας και της Μ. Βρετανίας. Σε μια πρώτη συνάντηση ο Καλογερόπουλος είχε διαβεβαιώσει τον Λούντ Τζώρτζ για τη δυνατότητα της Ελλάδας να υπερασπίσει τα εδάφη που της είχαν παραχωρηθεί και να επιβάλλει με δυναμικό τρόπο τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών στον Κεμάλ¹⁵⁴ και «να επιτύχει την πλήρη και ολοσχερή ειρήνευσιν της Ανατολής».¹⁵⁵ Παρολ' αυτά ο Λούντ προειδοποίησε τον Καλογερόπουλο να είναι έτοιμος για παραχωρήσεις, ώστε τυχόν διακοπή της διάσκεψης να αποδοθεί στις παράλογες τούρκικες αξιώσεις.¹⁵⁶ Η ελληνική κυβέρνηση λοιπόν από θέση μειωμένης ισχύος, είχε να αντιμετωπίσει όχι μόνο την αδιαλλαξία της Άγκυρας, αλλά και

149. Ν. Σβορώνος, «*Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας,.....*» ό.π., σ. 289.

150. Ο Υπουργός των Εξωτερικών Γ. Μπαλτατζής ανακοίνωσε στη Βουλή ότι στη Διακοίνωση της Γαλλικής Πρεσβείας αναφερόταν ότι «Η προς την Τουρκικήν Κυβέρνησιν πρόσκλησις θα έχη ως όρον ότι ο Μουσταφά Κεμάλ ή Αντιπρόσωποι εντεταλμένοι της Κυβερνήσεως της Άγκυρας θα περιληφθώσιν εις την Οθωμανικήν Αντιπροσωπείαν». *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΚΑ', (Συνεδρίαση της 5ης Φεβρουαρίου 1921), σ.260.

151. Πβ.Τ. Αθανασιάδης, «*Από την Εποποιία στην Καταστροφή, Μικρά Ασία 1919-1922....*», ό.π., σ.159.

152. Αντ. Μακρυδημήτρης, «*Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδος 1828-1997...*», ό.π., σ.212.

153. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος Ζ', (Συνεδρίαση της 25ης Ιανουαρίου 1921), σ.52,58. Η πρόθεση της ελληνικής πλευράς ότι το πρόγραμμα της Συνδιασκέψεως «ανταποκρίνεται εις την ολοκληρωτικής διατήρησιν του εν Ανατολή καθεστώτος ούτινος η Συνθήκη των Σεβρών είναι η καταστατική πράξις η διατυπωθείσα υπό πασών των Συμμάχων Δυνάμεων» έγινε γνωστή ήδη στην απαντητική επιστολή της προς την Γαλλική Πρεσβεία σχετικά με τη συμμετοχή της στη Συνδιάσκεψη. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΚΑ', (Συνεδρίαση της 5ης Φεβρουαρίου 1921), σ.261.

154. Εφημ. «Εμπρός» φ.5930, (28.1.1921), «*Το καθήκον της αντιπροσωπείας*», σ.1.

155. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΚΑ', (Συνεδρίαση της 5ης Φεβρουαρίου 1921), σελ.263.

156. Γ. Γιαννουλόπουλος, «*Εξωτερική πολιτική, Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα....*», ό.π., σ.423.

την κυμαινόμενη πλέον υπαναχώρηση μερίδας των πρώην συμμάχων.¹⁵⁷ Η γαλλοϊταλική πρόταση, για την αποστολή διασυμμαχικής επιτροπής, προκειμένου να διερευνήσει την πληθυσμιακή σύνθεση στην ανατολική Θράκη και στην περιοχή της Σμύρνης¹⁵⁸, έδειχνε ουσιαστικά την ενδεχόμενη αναθεώρηση των όρων της Συνθήκης των Σεβρών. Η πρόταση αυτή έγινε δεκτή με επιφυλάξεις από την κεμαλική πλευρά και απορρίφθηκε από την ελληνική.¹⁵⁹ Επιπλέον, οι όροι ήταν ασύμφοροι διότι ζητείτο από την Ελλάδα η αναστολή των εχθροπραξιών¹⁶⁰, γεγονός που θα έδινε, εκτός των άλλων, πολύτιμο χρόνο στο Κεμάλ να οργανώσει το στρατό του.¹⁶¹

Η μόνη εναλλακτική λύση θα ήταν η προσφορά από τους Συμμάχους τέτοιων όρων στην Τουρκία, που θα μπορούσαν σε συνδυασμό ίσως και με στρατιωτική πίεση να γίνουν δεκτοί από το κεμαλικό στρατόπεδο.¹⁶² Χωρίς την αναγνώριση όμως της εδαφικής ακεραιότητας και της πολιτικής ανεξαρτησίας του τουρκικού κράτους, δεν ήταν δυνατόν να γίνεται σοβαρός λόγος. Αντίθετα, όμως, με τη προσφορά μιας τέτοιας αναγνώρισης, οι νικητές Ευρωπαίοι θα μπορούσαν να ελπίζουν, ότι η οικονομικά υποβαθμισμένη Τουρκία, έχοντας ανάγκη από την ευρωπαϊκή οικονομική βοήθεια και τεχνολογία, δε θα είχε αντιρρήσεις στο να διατηρηθούν τα δυτικοευρωπαϊκά συμφέροντα, με ορισμένες τροποποιήσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.¹⁶³

Ειδικότερα, ο Λούντ Τζώρτζ θέλοντας πάση θυσία να διατηρηθεί η Συνθήκη των Σεβρών από τη κεμαλική αντιπροσωπεία, πρότεινε στη συνέχεια μια τροποποίηση, υπέρ της Τουρκίας, στα όρια της ζώνης της Σμύρνης που θα αποτελούσε αυτόνομη επαρχία, με χριστιανό κυβερνήτη, τον οποίο θα διορίζαν οι σύμμαχοι ή η Κοινωνία των Εθνών. Η Ελλάδα θα ήταν επίσης υποχρεωμένη να πληρώνει στην Τουρκία ένα ποσοστό από τα έσοδα της περιοχής.¹⁶⁴ Την αγγλική αυτή πρόταση, αποδέχτηκε η ελληνική

157. Κ. Σβωλόπουλος. «Η ελληνική εξωτερική πολιτική...», ό.π., σ.161.

158. *Εφημερίδα Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, ΣύνοδοςΚΑ΄, (Συνεδρίαση της 5ης Φεβρουαρίου 1921), σ.264.

159. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, ΣύνοδοςΚΑ΄, (Συνεδρίαση της 5ης Φεβρουαρίου 1921), σ.264.

160. *Εφημερίδα Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΚΑ΄, (Συνεδρίαση της 5ης Φεβρουαρίου 1921), σελ.265.

161. Εφημ. «Σκρίπ» φ.5980,(14.1.1921), «Ολόκληρον το κείμενον των προτάσεων της Συνδιασκέψεως», σ.3.

162. Γ. Γιαννουλόπουλος, «Το διεθνές πλαίσιο το Νοέμβριο του 1920», ό.π., σσ.152-153.

163. Ιω. Μεταξάς, «Η ιστορία του Εθνικού Διχασμού και της Μικρασιατικής Καταστροφής», ό.π., σ.283

164. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, ΣύνοδοςΚΣΤ΄, (Συνεδρίαση της 29^{ης} Μαρτίου 1921), σ.420.

αντιπροσωπεία, με τον όρο να δοθεί στην Ελλάδα το δικαίωμα να διορίζει αυτή, με την έγκριση της Κοινωνίας των Εθνών, τον κυβερνήτη και να αφαιρεί από την ετήσια πληρωμή στην Τουρκία τις διοικητικές της δαπάνες.¹⁶⁵

Αντίθετα, όμως, η κεμαλική πλευρά, με δικαιολογία την έλλειψη δικαιοδοσίας από την Άγκυρα, απέφυγε να δώσει άμεσα καθαρή απάντηση,¹⁶⁶ επειδή, στην πραγματικότητα, η κεμαλική αντιπροσωπεία είχε θέσει απ' την αρχή, ως όρο τη πλήρη αποχώρηση των ελληνικών δυνάμεων από Σμύρνη και Θράκη, κάτι που ήταν όμως αδιανόητο για την ελληνική κυβέρνηση.¹⁶⁷ Αυτή η στάση της ελληνικής αντιπροσωπείας, είναι δυνατόν να κατανοηθεί αν αναλογιστούμε την αισιοδοξία του Πρωθυπουργού Ν. Καλογερόπουλου για τα ελληνικά στρατεύματα στη Μ. Ασία και την πεποίθηση του ότι ο στρατός του μπορεί να κατατροπώσει το άτακτο κεμαλικό μέτωπο, με μοναδική προϋπόθεση την οικονομική αρωγή των Συμμάχων.¹⁶⁸ Από την άλλη, η Ιταλία και ο κόμης Σφόρτσα, με φανερή πλέον τη φιλική διάθεση προς τους Τούρκους και τον Κεμάλ¹⁶⁹, εξέφρασε την γνώμη ότι εφόσον τα εμπλεκόμενα μέλη φαίνονταν απρόθυμα να επιδείξουν συμβιβαστικό πνεύμα, έπρεπε οι Σύμμαχοι να επιβάλλουν ένα συμβιβασμό.¹⁷⁰

Η αποτυχία των διαπραγματεύσεων του Λονδίνου δεν θα προκύψει από μόνη τη διάσταση στις απόψεις της ελληνικής και της τουρκικής πλευράς, αλλά και από τη διάρρηξη του ενιαίου μετώπου των Δυνάμεων της Αντάντ,¹⁷¹ από τη στιγμή που διαγράφονται δύο προοπτικές η «στρατιωτική» και η «πολιτική» λύση του τουρκικού προβλήματος. Ακόμη η παρουσία του Δημητρίου Γούναρη στη Διάσκεψη στις 25 Φεβρουαρίου¹⁷² δεν έφερε κανένα ουσιώδες αποτέλεσμα.¹⁷³

165.Π. Παναγάκος, «*Συμβολή εις την Ιστορίαν της δεκαετίας 1912-1922...*», ό.π., σ.453

166.*Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, ΣύνοδοςΚΣΤ', (Συνεδρίαση της 29^{ης} Μαρτίου 1921), σ.421.

167. Γ. Λεονταρίτης, «*Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του...*», ό.π., σ. 657.

168.Εφημ“Εμπρός”, φ.8715 (18.1.1921) «*Η απάντησις της Ελλάδος*»,σ.3.

169.*Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, ΣύνοδοςΚΣΤ', (Συνεδρίαση της 29^{ης} Μαρτίου 1921), σ.432.

170.Π. Παναγάκος «*Συμβολή εις την Ιστορίαν της δεκαετίας 1912-1922...*», ό.π., σ.454.

171. Κ. Σβωλόπουλος. «*Η ελληνική εξωτερική πολιτική....*», ό.π., σ .162.

172.Ανακοίνωση του Προέδρου της Εθνοσυνέλευσης για την «αποδοχή εκ μέρους του βασιλιά της παραίτησης του Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργού επί των Εξωτερικών κ. Νικολάου Καλογερόπουλου και τον διορισμό ως Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργόν επί της Δικαιοσύνης τον κ. Δημήτριον Π. Γούναρην». *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΚΗ (Συνεδρίαση της 29^{ης} Μαρτίου 1921), σσ.418-419.

173.Εφημ. "Μακεδονία", φ. 3223 ,(28.2.1921),«Λεπτομέρειαι του αυτονομιακού καθεστώτος της Μικράσιας. Αι δυσμενείς αποφάσεις της Διασκέψεως και το έργον του κ.Γούνναρη»,σ.1.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΓΟΥΝΑΡΗ ΕΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 1921

Μετά την ατυχή, για τα ελληνικά πράγματα, έκβαση της Διάσκεψης του Λονδίνου, και την επιστροφή της ελληνικής αποστολής στην Αθήνα, ο πρωθυπουργός Ν. Καλογερόπουλος παραιτήθηκε και ο Δημήτριος Γούναρης ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας. Έτσι η νέα κυβέρνηση ορκίστηκε στις 26 Μαρτίου 1921. Ο Γούναρης διατήρησε και το χαρτοφυλάκιο του Υπουργείου Δικαιοσύνης.¹⁷⁴ Ειδικότερα ο Γεώργιος Μπαλτατζής διορίστηκε Υπουργός Εξωτερικών, ο Σπυρίδωνος Στάης Υπουργός Εσωτερικών, ο Θεόδωρος Ζαΐμης Υπουργός Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, ο Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης Υπουργός Οικονομικών και προσωρινώς Επισιτισμού. Ακόμα, ο Ιωάννης Ράλλης Υπουργός Εθνικής Οικονομίας, ο Παναγιώτης Τσαλδάρης Υπουργός Συγκοινωνίας, ο Κωνσταντίνος Τερτίπης Υπουργός Γεωργίας, ο Αντώνιος Καρταλής Υπουργός Περιθάλψεως, και, τέλος, ο Νικόλαος Θεοτόκης Υπουργός Στρατιωτικών και ο Πέτρος Μαυρομιχάλης Υπουργός Ναυτικών.

Ο σχηματισμός της νέας κυβέρνησης από τον Δημήτριο Γούναρη, τον νικητή επί της ουσίας των εκλογών της 1^{ης} Νοεμβρίου 1920, αναπτέρωσε τις προσδοκίες των πολιτών που στήριζαν το «Λαϊκό Κόμμα».¹⁷⁵ Ειδικότερα, σε σχόλιο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Η Καθημερινή* την 27^η Μαρτίου του 1921 με τίτλο «Ευθύναι», δίνεται έμφαση στο γεγονός πως η νέα κυβέρνηση δεν είχε τον οιονεί άτυπα μεταβατικό χαρακτήρα των προηγούμενων που είχαν ορκιστεί μετά τις εκλογές του 1920. Μεταξύ άλλων έγγραφε τα εξής: «*Η νέα Κυβέρνησις, η οποία ανέλαβεν από της χθές την αρχήν,*

174. Ανακοίνωση του Προέδρου της Εθνοσυνέλευσης για την «αποδοχή εκ μέρους του βασιλιά της παραίτησης του Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργού επί των Εξωτερικών κ. Νικολάου Καλογερόπουλου και τον διορισμό ως Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργόν επί της Δικαιοσύνης τον κ. Δημήτριον Π. Γούναρην». *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΚΗ (Συνεδρίαση της 29^{ης} Μαρτίου 1921), σσ.418-419.

175.Ιω. Μεταξάς, «*Η ιστορία του Εθνικού Διχασμού και της Μικρασιατικής Καταστροφής*», ό.π.,σ.323.

δεν είνε πλέον Κυβέρνησις μεταβατική, Κυβέρνησις ανάγκης, ελθούσα να ανατάξη προχείρως και να παρέλθῃ. Είνε βιώσιμος κοινοβουλευτική Κυβέρνησις. Και ο κόσμος αξιοί ν' αναδειχθῇ κυβέρνησις οργανώσεως και θετικής δράσεως. Πρόκειται να κυβερνηθῇ ο τόπος επιμελώς μεθοδικώς, λελογισμένως ευσυνειδήτως. Η σημερινή Κυβέρνησις ἔχει ευθύνας βαρυτέρας των προγενέστερων προχείρων Κυβερνήσεων, και το Κράτος αξιοί παρ' αυτής πολλά. Καιρός ἤδη να κυβερνηθῇ καθ' ὃν τρόπον επιβάλλεται να κυβερνά Κυβέρνησις ἔχουσα συναίσθησιν των ευθυνών, τας οποίας δημιουργεῖ δι' αὐτήν η εμπιστοσύνη και η εντολή του λαού».

Ειδικότερα, αναλαμβάνοντας τη διακυβέρνηση της χώρας, σε μια κρίσιμη περίοδο για την ύπαρξη του έθνους, ο Γούναρης κλήθηκε να αντιμετωπίσει μεγάλες, όσο και πολύπλοκες προκλήσεις τόσο στο εσωτερικό πεδίο όσο και στο μέτωπο των διεθνών εθνικών θεμάτων.¹⁷⁶ Θέλοντας να υπερβεί τις δυσκολίες, ο Γούναρης επιχείρησε, στους έντεκα περίπου μήνες που διήρκεσε αυτή η πρωθυπουργία, να αντιμετωπίσει επαρκώς τα ανοιχτά μέτωπα και ζητήματα που είχε ενώπιον του, αλλά και να προβεί σε μια μορφή θεσμικού εκσυγχρονισμού.

Αξιοποίησε, λοιπόν, τη δυνατότητα που το έδινε το ψήφισμα της 25^{ης} Ιανουαρίου 1921 της Γ' Εθνικής Συνέλευσης, σύμφωνα με το οποίο αυτή μετετράπη από Αναθεωρητική σε Συντακτική¹⁷⁷ και πρότεινε μια δέσμη ριζοσπαστικών μέτρων και μεταρρυθμίσεων.¹⁷⁸ Επιχείρησε, λοιπόν, να επιλύσει χρόνια προβλήματα και να δημιουργήσει τις απαραίτητες υποδομές για ν' αντιμετωπιστούν τυχόν μελλοντικές προκλήσεις. Ακόμα δήλωνε καθ' όλη τη διάρκεια της πρωθυπουργικής του θητείας, ότι η πρόοδος των λαών δεν εξαρτάται από την ικανότητα ορισμένων ατόμων, αλλά αντίθετα από τη δύναμη που πηγάζει από τον ίδιο τον λαό.¹⁷⁹ Ειδικότερα, υποστήριζε πως οι ηγέτες με τη βοήθεια του λαού, πρέπει να επιλύουν τα σημαντικά προβλήματα και τις κοινωνικές ανάγκες που ανακύπτουν ανά περιόδους.¹⁸⁰ Ανέφερε επίσης πως ο

176. Εφημ. «Εμπρός», φ. 8782 (27.3.1921), «*Η ευθύνη και το καθήκον της κυβέρνησης*», σ. 1.

177. Ψήφισμα: Η Εθνική Συνέλευσις των Ελλήνων εκλεγείσα διά της ψήφου της 1ης Νοεμβρίου 1920, συμφώνως τη εντολή του Ελληνικού λαού και των δοθέντι όρκω. Κηρύσσει εαυτήν Γ' εν Αθήναις Συντακτικήν Συνέλευσιν των Ελλήνων». *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, σύνοδος Ζ (Συνεδρίαση της 25ης Ιανουαρίου 1921), σ. 62.

178. Πβ. Τ. Αθανασιάδης, «*Από την Εποποιία στην Καταστροφή, Μικρά Ασία 1919-1922...*», ό.π., σ. 199.

179. Δ. Αλικανιώτης, *Δημήτριος Γούναρης: Μικρή συμβολή στην κατανόηση ενός προδρόμου της Εποχής μας*, εκδ. «Φιλιππότη», Αθήνα 1983 σ. 133.

180. «..Το έργον τούτο—δηλαδή της Κυβερνήσεως—δε θα προκύψῃ εκ των λέξεων και των πράξεων· θα προκύψῃ εκ της διαγνώσεως της λαϊκής ψυχῆς ἣν θα ευρήται εν αρμονία μετά

ελληνικός λαός, με την εμπειρία που είχε αποκτήσει σε βάθος χρόνου οφείλει να είναι αρωγός και σύμβουλος του Ανώτατου Άρχοντα, χωρίς να υπάρξει οποιοσδήποτε παράγοντας εξωτερικός ή εσωτερικός που να μπορεί να επηρεάσει με δόλιους τρόπους τη δράση της λαϊκής θέλησης και τα έργα της.

Μεταξύ άλλων πρότεινε, κάθε άλλη γνωστή θρησκεία εκτός από το επίσημο Ορθόδοξο δόγμα να είναι ανεκτή, θέλοντας έτσι να ενσωματώσει την εμπέδωση της φιλελεύθερης αρχής της ανεξιθρησκίας των πολιτών.¹⁸¹ Πρότεινε, επίσης, τη θεσμική κατοχύρωση της ισότητας των δύο φύλων και της παροχής του δικαιώματος του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι στις γυναίκες.¹⁸² Πολυσήμαντη ήταν επίσης και η πρόταση για την αφαίρεση από τον βασιλιά του δικαιώματος να προχωρά στη διάλυση της Βουλής όταν δεν υπάρχουν ενδείξεις κυβερνητικής αστάθειας.¹⁸³ Στον ίδιο στόχο απέβλεπε επίσης και η πρόταση του, για διορισμό υπηρεσιακής κυβέρνησης,¹⁸⁴ που θα διεξήγαγε τις γενικές εκλογές και θα συγκροτείτο από τακτικά μέλη του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου, του Ελεγκτικού Συνεδρίου και τακτικούς καθηγητές του Πανεπιστημίου. Μίλησε ακόμα και για τη δημιουργία ξεχωριστού αντιπροσωπευτικού σώματος εργατών και αγροτών που θα συμπράττει και αυτό με τη Βουλή για ζητήματα που αφορούν τις τάξεις αυτές. Τότε το 1921 έκανε λόγο για πρώτη φορά, για μια πρόταση αγροτικού νόμου, για την αποκατάσταση δηλαδή των ακτημόνων καλλιεργητών.¹⁸⁵ Η πρόταση αυτή που υποβλήθηκε πολύ αργότερα από την ημέρα εκλογής του Γούναρη, προέβλεπε

της ψυχής υμών και θα αισθάνεται εν αυτή εκείνο το οποίον εγκλείει και αισθάνεται η λαϊκή ψυχή *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΜΔ (Συνεδρίαση της 19^{ης} Μαΐου 1921), σσ.860-861.

181.«Πάσας τας πράξεις μιας θρησκείας και όχι μόνο την λατρείαν αυτής θέον ν' ανεχώμεθα» *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος Ν (Συνεδρίαση της 21^{ης} Μαΐου 1921), σ.999.

182.«Υπεραμυνόμενος -ο κ. Λεβίδης-δε και συνηγόρων δια μακρών υπέρ της παραχωρήσεως πολιτικών δικαιωμάτων εις τας γυναίκας...λέγει· ας αποδώσωμεν εις τας γυναίκας τους τίτλους ων είσιν άξιοι, καθόσον τα προβαλλόμενα επιχειρήματα ότι αυτάί δεν είναι μεμορφωμένοι και ότι είναι πτωρισμένοι μόνο διά τον οίκον, και ότι είναι κατώτεροι τους ανδρός, δεν είναι πλέον σοβαρά σήμερον». *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος Ν(Συνεδρίαση της 21^{ης} Μαΐου 1921), σ.988.

183. Δ. Αλικανιώτης, «*Δημήτριος Γούναρης...*»,ό.π., σσ.160-171.

184.*Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος Ν(Συνεδρίαση της 21^{ης} Μαΐου 1921), σ.988.

185.Ο Αγροτικός Νόμος συζητήθηκε στη Βουλή ακόμα και όταν ο Γούναρης ήταν Υπουργός Εσωτερικών και υπεραμύνθηκε αυτού. *Εφημερίδα Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος Ν (Συνεδρίαση της 14^{ης} Ιουνίου 1922), σσ.3177-3213.

απλά την εγκατάσταση των καλλιεργητών σε αγροτικά κτήματα του δημοσίου ή άλλων φυσικών ή νομικών προσώπων.¹⁸⁶

Η πλέον πρωτοποριακή όμως πρόταση του Δημητρίου Γούναρη αφορούσε την υιοθέτηση του δημοψηφίσματος,¹⁸⁷ με το οποίο διασφαλιζόταν η απ' ευθείας συμμετοχή του λαού στη λήψη κρίσιμων αποφάσεων για την εσωτερική και εξωτερική πορεία του τόπου. Μίλησε συγκεκριμένα για συμμετοχή όλου του λαού χωρίς διακρίσεις και στην εκπροσώπηση του κάθε ατόμου ή κοινωνικής ομάδας ξεχωριστά.¹⁸⁸ Θέλοντας να θεμελιώσει το λόγο του ανέφερε επίσης ότι η μείωση του κύρους του κοινοβουλίου, πρέπει ν' αποφευχθεί,¹⁸⁹ μέσα από την δύναμη που προσφέρει ο λαός και η κοινωνία στο σύνολό της.¹⁹⁰

Παρά το γεγονός ότι οι συζητήσεις για την αναθεώρηση του Συντάγματος δεν κατέληξαν σε συγκεκριμένα αποτελέσματα, εν τούτοις οι προτάσεις που διατύπωσε κατά τη διάρκεια τους, ο Δ. Γούναρης είχαν πολύ ενδιαφέρον για την εποχή του και χρειάστηκε να περάσουν αρκετές δεκαετίες για να επιλυθούν.¹⁹¹

186. Δ. Χρονόπουλος, *Δημήτρης Γούναρης*, εκδ. "Ευρωεκδοτική", Αθήνα 1980, σ.405.

187. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος Ν (Συνεδρίαση της 21^{ης} Μαΐου 1921), σ.984.

188. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), συνεδρία ΚΖ', (Συνεδρίαση της 30ης Μαρτίου 1921), σσ. 447-451.

189. Αντ. Μακρυδημήτρης, «Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδος 1828-1997...», ό.π., σ.298.

190. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), συνεδρία Λ', (Συνεδρίαση της 2ας Απριλίου 1921), σσ. 494-496

1. Ο Βασιλεύς δύναται εντός μηνός από της επιψηφίσεως νομοσχεδίου τινός υπό της Βουλής να προκαλέση την επ' αυτού ψήφον του λαού δια Δημοψηφίσματος.

Το Δημοψήφισμα είναι υποχρεωτικόν, αν ζητηθή υπό της Βουλής κατά ψήφισιν του νομοσχεδίου. Επίσης, αν ζητηθή υπό του δεκάτου των εχόντων δικαίωμα ψήφου πολιτών εντός της προθεσμίας του προηγούμενου εδαφίου. Εν τη τελευταία ταύτη περιπτώσει δεν εμποδίζεται εκ του δημοψηφίσματος η κύρωσις και δημοσίευσις του νόμου. Η υπό του λαού όμως απόρριψις αυτού ανατρέπει πάντα τα εκ της ισχύος αυτού αποτελέσματα.

2. Δεν επιτρέπεται Δημοψήφισμα επί Δικαστικών και διοικητικών κωδικών και του προϋπολογισμού των εσόδων και των εξόδων του Κράτους και των ειδικών ταμείων. Επί νόμων φορολογικών και αφορώντων την στρατολογίαν του κατά γην και θάλασσαν στρατού, το δημοψήφισμα προκαλείται μόνον υπό του Βασιλέως ή της Βουλής.

3. Νομοσχέδιον ψηφισθέν υπό της Βουλής δύναται ν' απορριφθή δια Διαψηφίσματος μόνον αν μετέσχον του δημοψηφίσματος τα δύο τρίτα των εκλογέων και απεφάνθη υπέρ της απορρίψεως η πλειονότητα των ψηφοφορησάντων.

Το άρθρον 108 αντικαθίσταται ως εξής :

4. Το Σύνταγμα δύναται να τροποποιηθή κατά τας μη θεμελιώδεις αυτού διατάξεις εάν η τροποποίησης δεν ισχύει προτού εγκριθεί δια Δημοψηφίσματος, εις ο υποβάλλεται υποχρεωτικώς. Δια την έγκρισιν απαιτείται το ήμισυ πλέον ενός του όλου αριθμού των εκλογέων».

191. Πβ. Αρ. Καμπάνης, *Ο Δημήτριος Γούναρης και η Ελληνική Κρίσις των ετών 1908-1922*, εκδ. "Τύποις Πυρσού", Αθήνα 1946, σ.286.

Μια λοιπόν από τις σημαντικότερες πρωτοβουλίες υπήρξε (κατόπιν εισήγησης του τότε υπουργού Οικονομικών Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη), το Φεβρουάριο του 1922, η πρωτοβουλία του για τη διχοτόμηση του χαρτονομίσματος, η οποία λειτούργησε ως αυτόματος δανεισμός της οικονομίας, με 1,5 δις δραχμές της εποχής και έσωσε τη χώρα από την οικονομική καταστροφή. *«Βαρύθυμοι ήσαν ο Πρωθυπουργός και ο υπουργός οικονομικών όταν ο πρώτος γύρισε από την Ευρώπη με άδεια χέρια τότε. Και ξαφνικά ο δεύτερος τινάχθηκε για να πη στον Γούναρη: Δημητράκη τα ήβρα τα λεπτά ... Ο Γούναρης έμεινε εμβρόντητος και τον κοιτάζε με ολάνοιχτα και ακίνητα τα μάτια χωρίς να αρθρώνη λέξη. Ο Πρωτοπαπαδάκης αντί άλλης εξηγήσεως έβγαλε από το πορτοφόλι του το χαρτονόμισμα, το έκοψε εις δύο και επέδειξε τα τεμάχια κρατών αυτά προ των εκστατικών οφθαλμών του φίλου του.»*¹⁹²

Ο ν.2868/1922 «περί κοινωνικών ασφαλίσεων» συνέδεσε το όνομα του, με την ίδρυση των Κοινωνικών Ασφαλίσεων στη χώρα μας. Ο νόμος αυτός προέβλεπε λοιπόν για πρώτη φορά τη δημιουργία ταμείων και Ιδρυμάτων Κοινωνικών Ασφαλίσεων και Ταμείων Ανεργίας καθώς και την ίδρυση Διευθύνσεως Εργασίας Κοινωνικής Πρόνοιας. Ο νόμος 2868 δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 16 Ιουλίου 1922.¹⁹³

Ωστόσο, από τα πρώτα κιόλας βήματα ως κυβερνήτης της Ελλάδας ο Γούναρης, είχε βρεί σε κάθε σημείο απέναντι του τον Ν. Στράτο και τα στελέχη της κοινοβουλευτικής του παράταξης. Λίγες μέρες κιόλας μετά την έναρξη των εργασιών της νέας συνόδου της Βουλής στις 29 Μαρτίου, ο Ν. Στράτος που καιρό τώρα υπολόγιζε στη συνεργασία του κόμματος των Φιλελευθέρων για την ανατροπή του Γούναρη, είχε εξαπολύσει οξύτατη επίθεση εναντίον της κυβέρνησης, τόσο για το χειρισμό στα εθνικά θέματα,¹⁹⁴ όσο και για την κατάσταση του στρατού τη δεδομένη εκείνη στιγμή.¹⁹⁵ Οι προσπάθειες του όμως δεν είχαν καρποφορήσει.

Ο στρατηγός Π. Δαγκλής, απηχώντας τις γνώμες των στελεχών του κόμματός των Φιλελευθέρων δεν συναινούσε σε αυτό¹⁹⁶ και στην οποιαδήποτε πρόκληση

192.Γ. Ρούσσος, *Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (1826-1974)*, εκδ. "Μορφωτική Εστία", Αθήνα 1976, σσ. 229-232.

193.Δ. Χρονόπουλος, *«Δημήτριος Γούναρης...»*, ό.π., σ. 406.

194.*Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΚΣΤ (Συνεδρίαση της 29^{ης} Μαρτίου 1921), σσ. 424-435.

195. Εφημ. "Εμπρός", φ.8785,(30.3.1921), *«Δηλώσεις του κ. Στράτου»*, σ.2.

196.*Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΚΗ (Συνεδρίαση της 31^{ης} Μαρτίου 1921), σ.458.

Κυβερνητικής κρίσης.¹⁹⁷ Ο Γούναρης, φαίνεται ότι γνώριζε επίσης, πως οι περισσότεροι Έλληνες πίστευαν στην ανάγκη συντριβής του Κεμαλισμού.¹⁹⁸ Από την άλλη, οι δυσμενείς εξελίξεις στο μέτωπο που είχε ν' αντιμετωπίσει η κυβέρνηση φαίνεται να έχουν σχεδόν πάντοτε ως άμεσο επακόλουθο την ένταση των διώξεων κατά του βενιζελισμού, όσο και τον αποπροσανατολισμό της κοινής γνώμης.¹⁹⁹ Έτσι τόσο στο ελληνικό κοινοβούλιο όσο και στο εσωτερικό της χώρας, η κυβέρνηση Γούναρη με τον έναν ή με τον άλλον τρόπο και με διάφορους διπλωματικούς ελιγμούς δεν αντιμετώπισε, εκ των πραγμάτων, σοβαρά προβλήματα, στους πρώτους μήνες μετά την άνοδό της στην εξουσία.

Αμέσως μετά το τέλος των επιχειρήσεων του Μαρτίου του 1921,²⁰⁰ άρχισε στην Κωνσταντινούπολη μια σειρά από ανεπίσημες επαφές ανάμεσα στους βενιζελικούς αξιωματικούς της «Εθνικής Άμυνας» και τον Έλληνα στρατιωτικό ακόλουθο στην Οθωμανική πρωτεύουσα. Από την άλλη, ο υπουργός Στρατιωτικών Ν. Θεοτόκης, επιβεβαίωνε ότι αν οι αξιωματικοί που είχαν μείνει ή είχαν καταφύγει στην Κωνσταντινούπολη αποφάσιζαν να ξαναγυρίσουν στις μονάδες τους πριν από το νέο κύκλο επιχειρήσεων, η κυβέρνηση δεν θα τους δίωκε πειθαρχικά. Παρά την αμοιβαία διαβεβαίωση «καλών διαθέσεων», οι συνομιλίες αυτές εγκαταλείφθηκαν οριστικά, όταν οι βενιζελικοί αξιωματικοί ζήτησαν να τους επιτραπεί να συγκροτήσουν ξεχωριστό στρατιωτικό σώμα. Χαρακτηριστικά, ένας ή δύο αξιωματικοί που δοκίμασαν τελικά την αξιοπιστία των κυβερνητικών διαβεβαιώσεων για την αναστολή των διώξεων εναντίον τους, γυρίζοντας από την Κωνσταντινούπολη στην Ελλάδα συνελήφθησαν αμέσως και φυλακίστηκαν.²⁰¹

Πολύ πιο σοβαρές ωστόσο, υπήρξαν οι προσπάθειες της κυβέρνησης για την αναδιοργάνωση του επιτελείου της στρατιάς. Συγκεκριμένα, προχώρησε στην κλήση

197.Τ. Βουρνάς , *«Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας, Από την Έλευση Του Βενιζέλου στην Ελλάδα (1909) ως την έκρηξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου (1940)»*. ό.π., σ.303.

198.Πβ και Βλ. αναλυτικά: Αρ. Καμπάνης, *«Ο Δημήτριος Γούναρης και η Ελληνική Κρίσις ...»*, ό.π., σ.307.

199.Βλ. αναλυτικά: Α. Μακρυδημήτρης , *«Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδος 1828-1997...»*,ό.π., σ.196.

200.Πβ. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΚΣΤ, (Συνεδρίαση της 29^{ης} Μαρτίου 1921), σ.421.

201.Θ. Μποχώτης, *«Όψεις Πολιτικής και Οικονομικής Ιστορία 1900-1940 , Εσωτερική πολιτική, Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Οι Απαρχές 1900 – 1922...»*, ό.π., σ.153.

υπό τα όπλα πέντε κλάσεων εφέδρων,²⁰² που συνέβαλαν στην ενίσχυση της δύναμης του ελληνικού στρατού στη Μ. Ασία, φτάνοντας τότε τις 220.000. Σε αυτούς φαίνεται ότι συμπεριλήφθηκαν και οι ανυπότακτοι και οι λιποτάκτες της προηγούμενης περιόδου. Φρόντισε, ακόμη, με κάθε τρόπο τη βελτίωση του οπλικού συστήματος και του εξοπλισμού του στρατεύματος. Βελτιώθηκε ακόμα το σιδηροδρομικό και το οδικό δίκτυο και ο ελληνικός στρατός παρέλαβε από τις αφύλακτες συμμαχικές αποθήκες Θράκης και Σμύρνης σημαντικές ποσότητες πυροβολικού υλικού.²⁰³ Τέλος, η ελληνική κυβέρνηση προμηθεύτηκε από τη γαλλική αγορά ποσότητα 250.000 βλημάτων.²⁰⁴ Γεγονός είναι ότι οι ελληνικές προετοιμασίες ανησύχησαν τους συμμάχους και κυρίως του Γάλλους. Παράλληλα, ο Βενιζέλος που εκείνη την περίοδο βρισκόταν στα γαλλικά παρασκήνια σύστησε στην Ελλάδα την αναβολή των επιχειρήσεων, και την έναρξη εκ νέου των διαπραγματεύσεων.²⁰⁵

Παρά τις ετοιμασίες της κυβέρνησης Γούναρη, πολύ πριν επαναληφθούν οι θερινές επιχειρήσεις, ζητήθηκε η σύμπραξη του Μεταξά ο οποίος είχε γυρίσει πλέον από την εξορία. Η αποτυχία των επιχειρήσεων Ιανουαρίου και του Μαρτίου 1921 είχαν γίνει η αιτία να αμφιβάλλει η κυβέρνηση για τις ικανότητες του Παπούλα και του επιτελείου του.²⁰⁶ Ο Μεταξάς αρνήθηκε τελικά να συνεργαστεί με το Γούναρη, διότι εδώ και πολύ καιρό ήταν αντίθετος με την ιδέα της Μικρασιατικής εκστρατείας. Έτσι λοιπόν και στις δύο πολύωρες συνομιλίες τόσο στις 25 Μαρτίου όσο και στις 29 Μαρτίου οι προσπάθειες των Γούναρη και Πρωτοπαπαδάκη να τον μεταπείσουν αποδείχτηκαν άκαρπες. Οι εναλλακτικές προτάσεις που έκαναν στον Μεταξά ήταν να δεχθεί, να υπηρετήσει στο Γενικό Επιτελείο του Παπούλα, ή να συμμετάσχει στην ανασύσταση του παλιού «Βασιλικού Επιτελείου» των Βαλκανικών πολέμων, με επικεφαλής τον Κωνσταντίνο.²⁰⁷ Για την αρχηγία του στο στράτευμα της Μ. Ασίας, δήλωσε ότι δεν ήταν δυνατόν να την αποδεχτεί. Οι Έλληνες, κατά την άποψη του Μεταξά, αποτελούσαν εθνολογική μειονότητα όχι μόνο στα εδάφη που είχαν καταλάβει, αλλά και στην ίδια την

202. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΛΣΤ, (Συνεδρίαση της 13^{ης} Απριλίου 1921), σ.698.

203. Κλ., Μπουλαλάς, «*Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922...*» ό.π., σ.246.

204. Δ. Χρονόπουλος, «*Δημήτριος Γούναρης...*», ό.π., σ.386.

205. Τ. Αθανασιάδης, «*Από την Εποποιία στην Καταστροφή, Μικρά Ασία 1919-1922...*», ό.π., σ.202.

206. Μ. Llewellyn Smith, *Το Οραμα της Ιωνίας: Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία (1919-1922)*, εκδ. "Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης", Αθήνα 2009, σ.360.

207. Β. Μόστρας, «*Η Μικρασιατική Επιχείρησις...*», ό.π., σ.83.

περιοχή της Σμύρνης²⁰⁸, ενώ, είχε ενδυναμωθεί το Κεμαλικό κίνημα. Ο Μεταξάς υποστήριζε ότι κάποια στιγμή οι Έλληνες θα αναγκάζονταν να περιοριστούν στη ζώνη της Σμύρνης, και αυτό θα επέφερε την αναζωπύρωση του τουρκικού εθνικισμού.²⁰⁹

Στο εξωτερικό παρασκήνιο των διαπραγματεύσεων, η Ελλάδα πέτυχε να επαναπροσδιοριστεί η ουδετερότητα των δυνάμεων της Αντάντ²¹⁰ με τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορεί να προμηθεύεται πολεμικό υλικό σε εμπορική βάση χωρίς την απαγορευτική παρέμβαση των κυβερνήσεών τους. Η Ελλάδα, δηλαδή, αποκτούσε το δικαίωμα, να κάνει και αυτή χρήση του πλεονεκτήματος που μονοπωλούσε ως τότε μόνο η Κεμαλική πλευρά. Ωστόσο οι Δυνάμεις της Αντάντ, δεν αναγνώρισαν στο ελληνικό ναυτικό, το δικαίωμα να διενεργεί νηοψίες σε ύποπτα πολεμικά πλοία που έφεραν την ελληνική σημαία.²¹¹ Ακόμα, την άνοιξη του 1921 Άγγλοι διπλωμάτες καθώς και Άγγλοι διανοούμενοι της εποχής, υποστήριζαν ότι έπρεπε να εγκαταλειφθεί η στάση ουδετερότητας, δεδομένου ότι η Άγκυρα ασκούσε σαφώς αντιδυτική πολιτική.²¹²

Η Ελλάδα από την άλλη, δεδομένης της κακής οικονομικής της κατάστασης,²¹³ ακόμα και αν κατάφερνε να επικρατήσει αρχικά έναντι του τουρκικού στρατού δεν θα επιτύγχανε να διατηρήσει τα εδάφη που θα είχε καταλάβει. Θα βρισκόταν, λοιπόν, κάτω από την πλήρη οικονομική και πολεμική εξάρτηση των δυτικοευρωπαίων πράγμα που θα την έκανε να δεχτεί κάθε όρο και κάθε διακανονισμό που μελλοντικά θα της επιβαλλόταν.²¹⁴

Ωστόσο, η προτεινόμενη Αγγλική βοήθεια προς την Ελλάδα δεν είχε βεβαία καμία σχέση με μακροπρόθεσμη ταύτιση των αγγλοελληνικών συμφερόντων, ούτε με την

208. Τ. Βουρνάς, «Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας, Από την Έλευση Του Βενιζέλου στην Ελλάδα (1909) ως την έκρηξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου (1940)». ό.π., σ.317.

209.Κλ. Μπουλαλάς, «Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922...» ό.π., σ.249.

210. Ο Βουλευτής Α. Μάτεσις αναφέρει: «Υπάρχει όμως και τρίτον Μέτωπον, το των ουδετέρων χωρών, μεταξύ των οποίων δέον εν τινι μέτρω να καταλεχθώσι και αι Σύμμαχαι χώραι, αν αληθεύη το αναγραφέν, ότι αύται εν τω παρόντι αγώνα ημών προς τους Τούρκους εκήρυξαν εαυτάς ουδετέρας». *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΚΘ (Συνεδρίαση της 1^{ης} Απριλίου 1921), σ.481.

211. Θ. Μποχώτης, «Όψεις Πολιτικής και Οικονομικής Ιστορία 1900-1940 , Εσωτερική πολιτική, Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Οι Απαρχές 1900 – 1922...», ό.π.,σ.159.

212. Κ. Σακελλαρόπουλος , *Η Σκιά της Δύσεως*, εκδ. "Εκάνη" Αθήνα 2009, σ.319

213.Για τον εσωτερικό δανεισμό της κυβέρνησης του Δ.Γούναρη βλ. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΛΗ (Συνεδρίαση της 3^{ης} Μαΐου 1921), σσ.770-772. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΜΒ (Συνεδρίαση της 7^{ης} Μαΐου 1921), σσ.826-832. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΝΓ(Συνεδρίαση της 1^{ης} Ιουλίου 1921), σ. 1058.

214.Αρ. Καμπάνης, «Ο Δημήτριος Γούναρης και η Ελληνική Κρίσις ...», ό.π., σ.332.

εφαρμογή της Συνθήκης των Σεβρών. Παράλληλα εκείνη την περίοδο έχουμε και αλλαγές στη γαλλική στάση. Κορυφαίο σημείο των γαλλοκεμαλικών σχέσεων ήταν η συμφωνία που υπέγραψαν οι Γάλλοι στο Λονδίνο με τον Μπεκίρ-Σαμί.²¹⁵ Πολύ σύντομα, ο τούρκος Υπουργός Εξωτερικών θα υπογράψει και «*Σύμφωνο Φιλίας*» με τη Σοβιετική Ένωση.²¹⁶ Το σύμφωνο αυτό προέβλεπε ρητά νέο διακανονισμό του καθεστώτος των Στενών, από τον οποίο θα αποκλείονταν εν γένει οι Δυτικές Δυνάμεις.²¹⁷

Στη Διασυμμαχική συνάντηση που θα πραγματοποιηθεί στο Παρίσι στις 5 Ιουνίου 1921 έγινε επεξεργασία ενός νέου σχεδίου.²¹⁸ Οι κυριότεροι όροι που περιελάμβανε το αγγλικό σχέδιο ήταν η αποστρατικοποίηση του ελληνικού τμήματος της ανατολικής Θράκης, η αποχώρηση του ελληνικού στρατού από την πόλη της Σμύρνης, αλλά και να τεθεί τέλος στο διαχωρισμό της Τουρκίας σε σφαίρες γαλλικής, αγγλικής και ιταλικής οικονομικής επιρροής. Ωστόσο, διαφωνίες υπήρξαν μεταξύ των συμμάχων για το θέμα της Ανατολικής Θράκης. Παρολ' αυτά η αγγλική εισήγηση μιλούσε, για ανοιχτή υποστήριξη της Ελλάδος από την Αντάντ. Ο Βενιζέλος, ο οποίος βρισκόταν στο Παρίσι, προσπάθησε, χωρίς να το επιτύχει, να πείσει την ελληνική κυβέρνηση να δεχθεί.

Στο μεταξύ, στη συμμαχική πρόταση περί μεσολαβήσεως απάντησε εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης ο υπουργός Εξωτερικών Γ. Μπαλτατζής, οποίος με φιλική διακοίνωση προς τους συμμάχους τους εξηγούσε τους υψηλούς σκοπούς της ελληνικής εξορμήσεως και προσέθεσε αναφερόμενος στην πρόταση αναβολής των στρατιωτικών επιχειρήσεων, ότι «ο προτεινόμενος τρόπος ενεργείας, όστις κατ' ανάγκη ήθελε συνεπάγει την αναστολή των επιχειρήσεων, τυγχάνει ασυμβίβαστος προς τον επιδιωκόμενον σκοπόν».²¹⁹ Και στη συνέχεια, τόνιζε «υπό τας συνθήκας ταύτας η Βασιλική Κυβέρνηση είναι πάντοτε έτοιμη να ακούση τους μεγάλους αυτής συμμάχους εις οιανδήποτε φάσιν των στρατιωτικών επιχειρήσεων».²²⁰

Και ενώ η Ελλάδα ήταν έτοιμη για την εξόρμηση, σημειώθηκε και νέα συμμαχική παρέμβαση με διακοίνωση προς την Αθήνα και την Άγκυρα, μέσω της οποίας ζητείτο η

215.Κ. Χατζηαντωνίου, «*Μικρά Ασία ο απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922...*», ό.π., σ.242.

216. Κ. Σακελλαρόπουλος, «*Η Σκιά της Δύσεως...*», ό.π.,σ.328.

217. Θ. Μποχώτης, «*Όψεις Πολιτικής και Οικονομικής Ιστορίας 1900-1940, Εσωτερική πολιτική, Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Οι Απαρχές 1900 – 1922...*», ό.π., σ.164.

218.Ιω. Μεταξάς, «*Η ιστορία του Εθνικού Διχασμού και της Μικρασιατικής Καταστροφής*», ό.π.,σ.347.

219.*Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΝΓ(Συνεδρίαση της 1^{ης} Ιουλίου 1921), σσ.1060.

220.*Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΝΓ(Συνεδρίαση της 1^{ης} Ιουλίου 1921), σσ.1061.

διακοπή των επιχειρήσεων με υποτιθέμενο σκοπό την επανασυζήτηση των προτάσεων. Η διακοίνωση θα δοθεί την 7^η Ιουνίου και η ελληνική απάντηση, τέσσερις ημέρες αργότερα, την 11^η Ιουνίου 1921.²²¹ Η Ελλάδα, δεν δεχόταν την αναστολή των επιχειρήσεων, αλλά δήλωνε ότι ήταν έτοιμη να συζητήσει κάθε άλλη προσπάθεια μεσολάβησης από τις Σύμμαχες Δυνάμεις.²²² Στη συγκεκριμένη φάση, η στάση του Γούναρη και της κυβέρνησής του ήταν άκρως εσφαλμένη, καθώς αν είχε, έστω, συζητήσει τους όρους των Δυνάμεων, θα μπορούσε στο μέλλον να αποποιηθεί των ευθυνών.²²³ Χαρακτηριστική ήταν και η στάση του Βενιζέλου που κατέκρινε με σφοδρότητα τον Γούναρη για τους κυβερνητικούς του χειρισμούς.²²⁴ Παρ' αυτά η απόρριψη του μεσολαβητικού ρόλου των Δυνάμεων, είχε γίνει τότε ευνοϊκά δεκτή απ' όλα τα κόμματα στην εθνοσυνέλευση²²⁵ και εν γένει από τον ελληνικό τύπο που υπενθύμιζε στους Συμμάχους ότι η Ελλάδα ήταν η μόνη άμυνα της Ευρώπης απέναντι στον Πανισλαμισμό και τον Μπολσεβικισμό.²²⁶ Πολλοί ακόμα ήταν οι λόγοι που οδηγούσαν την κυβέρνηση του Γούναρη στην απόφασή της να μην αναστείλει την επιθετική πολιτική στο μικρασιατικό μέτωπο. Οι όροι της συμμαχικής μεσολάβησης, ήταν σαφώς δυσμενέστεροι από εκείνους του Μαρτίου, αλλά και η συγκυρία. Δηλαδή, δεν φαίνονταν να υπήρχαν διαφωνίες ανάμεσα στην Ελλάδα και τους στρατιωτικούς των συμμάχων, ενώ οποιαδήποτε καθυστέρηση από την ελληνική πλευρά θα ήταν στην πραγματικότητα υπέρ του εχθρού που θα ανασυνέτασσε και θα ανεφοδίαζε τις δυνάμεις του.²²⁷

Σημειώνεται ότι στις 29 Μαΐου 1921, ημέρα με έντονο συμβολισμό, ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος²²⁸ με τη συνοδεία των πριγκίπων, του πρωθυπουργού Δ. Γούναρη και του υπουργού στρατιωτικών Ν. Θεοτόκη είχε αναχωρήσει για τη Σμύρνη, όπου και τέθηκε επικεφαλής του στρατού.²²⁹ Ένα μήνα μόλις αργότερα, στις 29 Ιουνίου 1921,

221. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΝΓ(Συνεδρίαση της 1^{ης} Ιουλίου 1921), σσ.1058-1059.

222. Δ. Χρονόπουλος, , «*Δημήτριος Γούναρης...*»,ό.π.,σ.389.

223. Βλ. περισσότερο, D. Dakin, «*Η ενοποίηση της Ελλάδας...*»,ό.π., σ.349.

224. Ν. Νικολόπουλος, *Πολιτική Βιογραφία*, εκδ. "Νεοεκδοτική", Πάτρα 2007. σ.453.

225. *Εφημερίδα Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΝΓ(Συνεδρίαση της 1^{ης} Ιουλίου 1921), σσ.1066-1076.

226. Ν. Νικολόπουλος, *Δημήτριος Γούναρης: Ο ιδαλγός της Δημοκρατίας*, εκδ. "Νεοεκδοτική", Πάτρα 2004, σ.105.

227. Β. Μόστρας, «*Η Μικρασιατική Επιχείρησις...*», ό.π., σ.95.

228. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΝΒ (Συνεδρίαση της 1^{ης} Ιουλίου 1921), σσ.1052.

229. Εφημ. "Εμπρός" φ.8844, (29.5.1921), «*Η σημερινή αναχώρηση του Βασιλέως εις το μέτωπο*», σ.1.

εκδηλώθηκε η πρώτη ελληνική επίθεση. Κυρίως η προχειρότητα και η βιασύνη στην προετοιμασία της επίθεσης μαζί με την αντικατάσταση, αρκετών εμπειροπόλεμων βενιζελικών αξιωματικών, στάθηκαν οι κύριες αιτίες για την πρώτη σοβαρή ελληνική αποτυχία στο Μικρασιατικό μέτωπο.²³⁰ Παρόλη την ανησυχία που προκάλεσε το γεγονός στην Αθήνα, η ελληνική κυβέρνηση αναζητούσε μια θεαματική στρατιωτική επιτυχία για να εξασφαλίσει τη διπλωματική αναγνώριση και την υλική υποστήριξη της Αγγλίας. Η κυβέρνηση κάλεσε επίσης νέες κλάσεις στρατευσίμων, διπλασιάζοντας σχεδόν το μέγεθος του στρατού, που εξοπλίσθηκε σε μεγάλο βαθμό επαρκώς παρά τον οικονομικό αποκλεισμό των συμμάχων.²³¹

Από την άλλη, οι επιτυχίες των κεμαλικών δυνάμεων είχαν προκαλέσει σοβαρές ανησυχίες στο Λονδίνο. Ο Κώρζον, ήδη από τις αρχές του 1921, υποστήριζε την ανάγκη αλλά και το συμφέρον που είχε η Αγγλία τελικά να βοηθήσει την Ελλάδα, με την προϋπόθεση να δεχτεί η ελληνική κυβέρνηση αγγλικές υποδείξεις σε θέματα στρατιωτικής οργάνωσης και εξωτερικής πολιτικής. Αντικειμενικός σκοπός του ήταν κυρίως να βελτιώσει τη διαπραγματευτική του θέση απέναντι στον Κεμάλ. Την τελική του απόφαση, επηρέασε η παρουσία του ίδιου του Βενιζέλου στο Λονδίνο, ο οποίος τόνισε στον Λούντ Τζώρτζ πως κάθε υποχώρηση στην αδιαλλαξία του Κεμάλ, θα είχε επιζήμιες συνέπειες στα καίρια αγγλικά συμφέροντα στην Εγγύς Ανατολή.²³²

Η απόφαση τελικά της ελληνικής κυβέρνησης να συνεχίσει όπως προαναφέραμε τη στρατιωτική της επιχείρηση με αβέβαιες και ίσως αδιέξοδες εξελίξεις, προκάλεσαν έντονες αντιδράσεις.²³³ Ο Βενιζέλος, που είχε πεισθεί για τις προθέσεις των Άγγλων, θεωρούσε τη συνέχιση του ένοπλου αγώνα εντελώς αναποτελεσματική για την Ελλάδα, πράγμα που θα την υποχρέωνε να ζητήσει τελικά τη συμμαχική επέμβαση αργότερα από πολύ πιο μειονεκτική θέση, όπως και έγινε. Η κυβέρνηση στερούμενη της οικονομικής συνδρομής των Συμμάχων αναγκάστηκε να προχωρήσει σε εσωτερικό δανεισμό,²³⁴ για να καλύψει τις ανάγκες του στρατού. Η μεγάλη ελληνική επίθεση άρχισε στις 10 Ιουλίου και οι ελληνικές δυνάμεις κατέλαβαν την Κιουτάχεια. Η ελληνική προέλαση σταμάτησε ανατολικά από το Εσκί- Σεχίρ για να αποφασισθεί από την

230.Κ. Σβωλόπουλος, «Η ελληνική εξωτερική πολιτική (1900-1945)...», ό.π., σ.163.

231.Β. Μόστρας, «Η μικρασιατική Επιχείρησις...», ό.π., σ.105.

232. Γ. Λεονταρίτης, «Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του...», ό.π., σ. 661.

233.Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΛΣΤ, (Συνεδρίαση της 13^{ης} Απριλίου 1921), σσ. 686-728.

234.Γ. Φραγκούδη, *Το Ρωμαίικο: οι Έλληνες ως άτομα, ως έθνος, ως κράτος*, εκδ. "Θ. Τζαβέλλα", Αθήνα 1925, σ.212.

ελληνική ηγεσία, η επόμενη κίνηση.²³⁵ Η τουρκική υποχώρηση έγινε μέσα σε κλίμα αταξίας, με βαριές απώλειες. Τελικός στόχος για τις ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις ήταν η Άγκυρα.²³⁶

Στο μεγάλο Πολεμικό Συμβούλιο που πραγματοποιήθηκε στην Κιουτάχεια στις 15 Ιουλίου 1921 υπό την προεδρία του βασιλιά Κωνσταντίνου, έλαβαν μέρος ο πρωθυπουργός, Δ. Γούναρης, ο υπουργός Στρατιωτικών, Ν. Θεοτόκης, ο αρχιστράτηγος Αναστ. Παπούλας, ο επιτελάρχης της στρατιάς, συνταγματάρχης Κ. Πάλλης, ο Β. Δούσμανης και ο Ξ. Στρατηγός. Τελικά, σε κλίμα επιφυλακτικότητας, αποφασίστηκε η προέλαση προς την Άγκυρα, ενέργεια που προϋπέθετε την κάμψη των οχυρωμένων εχθρικών δυνάμεων στο Σαγγάριο.²³⁷ Η 1η Αυγούστου ορίστηκε ως ημερομηνία εκκίνησης της επιχείρησης. Οι Έλληνες καταρχάς, ξεπέρασαν διαδοχικές γραμμές άμυνας. Μετά από πορεία πολλών χιλιομέτρων, χωρίς επαρκή ανεφοδιασμό, οι στρατιώτες άρχισαν να υποφέρουν πολύ πριν δοθεί η πρώτη μεγάλη μάχη. Η ακαταλληλότητα του συγκοινωνιακού δικτύου και οι καταστροφές που είχε προκαλέσει εκεί ο τουρκικός στρατός στις γέφυρες των ποταμών, προκαλούσαν πολλά προβλήματα. Συγκεκριμένα, οι ασθένειες προκαλούσαν περισσότερες απώλειες στους Έλληνες, από τις επιθέσεις του τουρκικού ιππικού και των ατάκτων. Τότε φάνηκε η επιπολαιότητα του σχεδιασμού της προέλασης. Απέναντι τους, ο τουρκικός εθνικιστικός στρατός, κρατώντας αμυντική τακτική, απλώς περίμενε την κατάλληλη στιγμή για την αντεπίθεση.

Αυτό που κρατούσε ακόμη σε σχετικά επίπεδα το ηθικό των Ελλήνων ήταν η μέχρι στιγμής ανυπαρξία εχθρικής αντίστασης και η ελπίδα ότι η μάχη, στην Άγκυρα θα ήταν η τελευταία και μάλιστα νικηφόρα για τους ίδιους. Οι τουρκικές δυνάμεις είχαν παραταχθεί λοιπόν σε γραμμή άμυνας στο Σαγγάριο ποταμό. Εκεί από τις 10 ως τις 29 Αυγούστου 1921 πραγματοποιήθηκαν οι πιο σκληρές μάχες από την αρχή των στρατιωτικών επιχειρήσεων στη Μ. Ασία.²³⁸ Στις 12 Αυγούστου τμήματα του ελληνικού στρατού είχαν

235. Η Ελληνική Παράταξις ήτο ως σημειούται βορειοδυτικώς και νοτιοανατολικώς του Εσκή-Σεχέρ, με κυκλική επέκτασιν και με τμήματα βορειοανατολικώς της σιδηροδρ. Γραμμής Αγκύρας επί το όρους Ταννισμάν και εις απόστασιν 15-20 χιλιομέτρων απο του Εσκή-Σεχέρ, ήτοι ακριβώς εις τα νώτα της εχθρικής παρατάξεως. Εφημ. "Εμπρός", φ.8886,(10.7.1921), «*Η Μεγάλη Ελληνική νίκη έξωθεν του Εσκή-Σεχέρ*», σ.1

236. Γ. Γιαννακόπουλος, «*Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*» *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού....*», ό.π , σ.90.

237. Εφημ. "Σκρίπ", φ.7007 (16.7.1921), «*Ποιος θα ειπή όχι όταν ο Θεός λέγει ναι*», σ.1.

238. Ο κ. Γούναρης ερωτηθείς χθες στη Βουλή επί των επιχειρήσεων ανέφερε: «Ο στρατός μας εξακολουθεί την προέλασιν, και την καταδίωξιν του εχθρού, υπολογίζεται ότι θα ευρίσκεται σήμερον εις απόστασιν 40-70 χιλιομετρων εντεύθεν της Άγκυρας.» Εφημ. "Σκρίπ", φ.7041

καταφέρει να περάσουν στην ανατολική όχθη του ποταμού, τελικά, όμως, κρίθηκε ότι ήταν αδύνατο να κρατηθεί αυτή η θέση και έτσι επέστρεψαν σύντομα στη γραμμή που είχαν από τις αρχικές επιθέσεις του Ιουλίου.

Ο αρχιστράτηγος Παπούλας υποστήριξε τη λήξη της επίθεσης. Ο υπουργός Στρατιωτικών Ν. Θεοτόκης γνωστοποίησε αυτή τη θέση του Παπούλα στον πρωθυπουργό, αλλά εκείνος δεν την συμμερίστηκε, λέγοντας ότι σε περίπτωση παύσης της επίθεσης, ο δυσμενής αντίκτυπος εντός και εκτός της Ελλάδας θα ήταν μεγάλος. Ο Γούναρης άφησε τελικά την πρωτοβουλία στη στρατιά, αποκλείοντας, ωστόσο, την περίπτωση να ζητηθεί ανακωχή πρώτα από την ελληνική πλευρά, πιστεύοντας πως κάτι τέτοιο θα σήμαινε παραδοχή της ήττας της. Στο διάστημα αυτής της ανταλλαγής απόψεων, οι Τούρκοι είχαν συγκεντρώσει δυνάμεις με σκοπό να εφαρμόσουν άμεση επιθετική ενέργεια.²³⁹ Η ελληνική πλευρά κράτησε σθεναρή άμυνα και κατάφερε να επιστρέψει στις γραμμές εφόρμησής της. Ωστόσο ο εχθρός δεν είχε νικηθεί.²⁴⁰

Το όνειρο της κατάληψης της Άγκυρας και της καταστροφής του Κεμάλ διαλύθηκε, στοιχίζοντας στην ελληνική πλευρά περίπου 4.000 νεκρούς, 19.000 τραυματίες και 376 αγνοούμενους. Βέβαια, και οι δύο πλευρές είχαν κάθε λόγο να αισθάνονται ικανοποιημένες: η τουρκική γιατί είχε υπερασπιστεί την πρωτεύουσά της, ενώ, η ελληνική δεν είχε επί της ουσίας ηττηθεί ολοκληρωτικά σε καμιά μάχη. Μόνον η διπλωματία φαινόταν για άλλη μια φορά, ότι θα μπορούσε να διευθετήσει τις ελληνοτουρκικές σχέσεις.²⁴¹ Η Ελλάδα είχε αντέξει λοιπόν το οικονομικό κόστος με τεράστιες θυσίες, προσβλέποντας σε μία τελική επιτυχή έκβαση των πραγμάτων. Αυτή η προσδοκία της δεν εκπληρώθηκε. Οι περισσότεροι εκφράζουν πλέον μια γενικότερη απαισιοδοξία για το μέλλον, ενώ επανέρχεται στην επικαιρότητα για άλλη μια φορά το δυναστικό ζήτημα και το εσωτερικό πολιτικό χάος.

Από αυτό το σημείο και μετά, μεσολαβεί μια περίοδος αποτελμάτωσης των συμμαχικών διαβουλεύσεων και συζητήσεων. Η Ελλάδα βρισκόταν σε αναμονή των διπλωματικών εξελίξεων.²⁴² Το φθινόπωρο, ωστόσο, με την πτώση του ηθικού του

(20.8.1921), «Ο Στρατός μας εξακολουθεί την προέλασιν, πανταχού ο εχθρός υποχωρεί και συντρίβεται», σ.1.

239. Γ. Φραγκούδη, «Το Ρωμαίικο: οι Έλληνες ως άτομα, ως έθνος, ως κράτος...», ό.π. σ.216.

240. Πβ. Τ.Αθανασιάδης, «Από την Εποποιία στην Καταστροφή, Μικρά Ασία 1919-1922...», ό.π., σ.246.

241. Κλ. Μπουλαλάς, «Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922...», ό.π., σ.237.

242. Δ. Χρονόπουλος, «Δημήτριος Γούναρης...», ό.π., σ.406.

ελληνικού στρατού και συγκεκριμένα από τον Σεπτέμβριο του 1921 άρχισε να συζητείται έντονα ως επικείμενη η πτώση της κυβέρνησης Γούναρη. Η ατμόσφαιρα δεν είχε αλλάξει μόνο στη Μ. Ασία, αλλά και στην Αθήνα παρά την επίσημη κυβερνητική αισιοδοξία. Παρόλ' αυτά ο Γούναρης κατόρθωσε να αντιμετωπίσει με επιτυχία την αναμενόμενη άλλωστε επίθεση του Ν. Στράτου στη Βουλή. Ειδικότερα, στις 2 Οκτωβρίου 1921 πραγματοποιήθηκε συζήτηση στη Βουλή για την ενημέρωση της εθνικής αντιπροσωπείας αναφορικά με την κατάσταση στη Μ. Ασία. Ο Γούναρης προέβη σε απολογισμό των στρατιωτικών επιχειρήσεων, έκανε εκτιμήσεις για τις διπλωματικές προοπτικές και προσδιόρισε το πλαίσιο για το Μικρασιατικό με τον κατά το δυνατόν επωφελέστερο τρόπο για τα εθνικά συμφέροντα.²⁴³ Η περιγραφή ωστόσο της στρατιωτικής κατάστασης, όπως είχε διαμορφωθεί μετά την επιστροφή του στρατού στις γραμμές εξόρμησης, δείχνει ότι ο πρωθυπουργός δεν είχε συλλάβει ούτε στο ελάχιστο το μέγεθος των συνεπειών. Φαίνεται επίσης, ότι δεν συνειδητοποιούσε, ότι για τους Τούρκους ο αγώνας ήταν κατά βάση εθνικοαπελευθερωτικός, γεγονός που αποτελούσε και τη βάση της κινητοποίησής τους.²⁴⁴

Στο εσωτερικό της Ελλάδας η κυβερνητική πλειοψηφία εμφανίστηκε σε εκείνο το σημείο συμπαγής, στη πραγματικότητα όμως δεν ήταν. Ο υπουργός Στρατιωτικών Θεοτόκης, δεν ήταν αρεστός στο στρατό για τις σοβαρές ελλείψεις που παρουσιάστηκαν στις μεταφορές του πολεμικού υλικού και για τις οργανωτικές αδυναμίες των νοσοκομειακών υπηρεσιών του μετώπου. Στοιχείο, ωστόσο, πολύ σημαντικό ήταν και η ευθεία πλέον επίθεση του κόμματος των Φιλελευθέρων εναντίον της κυβέρνησης.²⁴⁵ Στη συγκεκριμένη συζήτηση στη Βουλή, όταν ο Γούναρης ζήτησε από την Εθνοσυνέλευση ψήφο εμπιστοσύνης προς την κυβέρνηση αναφορικά με τους χειρισμούς της επί του Μικρασιατικού, το κόμμα των Φιλελευθέρων αποχώρησε σύσσωμο από τη συνεδρίαση της Βουλής.²⁴⁶ Ο πρόεδρος της Βουλής Κ. Λομβαρδός Αργασάρης ανέφερε τότε: «Φρονούντες ότι η εκκρεμότης των εθνικών ζητημάτων δεν επιτρέπει, εν τη παρούση στιγμή, την ευρείαν διεξαγωγήν πολιτικής συζητήσεως, καθ' ην ουδέ είναι δυνατόν να

243. Στην ομιλία του ο Γούναρης ανέφερε μεταξύ άλλων: «Ολίγον προ της διακοπής των εργασιών της Εθνικής Συνελεύσεως ο ηρωικός στρατός κατέλαβε το Δορύλαιο. Αμέσως κατόπι, την 8 Ιουλίου, απέκρουσε την απόπειρα του εχθρού, και ενεργήσας επιθετικώς και εν μεγάλη μάχη παρά το Δορύλαιο, ήρατο νίκην περιφανή...» *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος Ξ (Συνεδρίαση της 2ας Οκτωβρίου 1921), σσ. 1600-1610.

244. D. Dakin, «*Η ενοποίηση της Ελλάδας...*», ό.π., σ.353.

245. Αντ. Μακρυδημήτρης, «*Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδος 1828-1997...*», ό.π., σ.196

246. Εφημ. «Εμπρός», φ.8989, (2.10.1921), «*Η συνεδρίασις της Συνελεύσεως, η στάσις των κομμάτων εναντίον της κυβερνήσεως*», σ.1.

παρασχεθώσιν πλήρη τα στοιχεία, προτείνομεν την αναβολήν της επί των δηλώσεων του κ. Πρωθυπουργού συζητήσεως, μέχρι της εξ' Ευρώπης επανόδου αυτού, οπότε θέλει εξετασθή εν τω συνόλω η πολιτεία της Κυβερνήσεως και τα αποτελέσματα αυτής. Η κυβέρνησις δι' εμού παρακάλεσε την Εθνικήν Συνέλευσιν ν' αποφανθή, εάν έχη αυτή η ου προς αυτήν εμπιστοσύνην. Τούτο το ζήτημα ετέθη και επί του ζητήματος τούτου δεν δύναται να γίνη συζήτησις αναβολής. Η συνέλευσις θα αποφανθή επί του ζητήματος περί της εμπιστοσύνης.....Εκ των ψηφοφορησάντων εψήφισαν υπέρ της προτάσεως 227, εξ ων 26 μετ' επιφυλάξεως.»²⁴⁷

Από καιρό επίσης, ο αρχηγός των φιλελευθέρων Ελ. Βενιζέλος, είχε καταγγείλει τους διπλωματικούς ελιγμούς της κυβέρνησης.²⁴⁸ Όλα αυτά σε συνδυασμό με τις αποτυχημένες στρατιωτικές επιχειρήσεις του καλοκαιριού τους απογοήτευσαν, και έκαναν τη βάση του κόμματος των Φιλελευθέρων να αλλάξει οριστικά στάση απέναντι στη κυβέρνηση. Τελικά, από τους βουλευτές του κυβερνώντος συνασπισμού, η κυβέρνηση έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης, αλλά υπήρχε ήδη η ρωγμή στο εθνικό μέτωπο.²⁴⁹ Ως τις 10 Σεπτεμβρίου 1921, ο ελληνικός στρατός είχε οπισθοχωρήσει τελικά στη σιδηροδρομική γραμμή Αφιόν Καραχισάρ-ΕσκήΣεχέρ. Τον Οκτώβριο αποκρούστηκε μια ισχυρή τουρκική επίθεση.²⁵⁰ Από το Σεπτέμβριο του 1921 όμως, επρόκειτο να περάσει ένα έτος σχεδόν πλήρους στρατιωτικής απραξίας. Αυτή η ψυχολογικά «διαλυτική» απραξία θα διατηρηθεί ως τις 13 Αυγούστου 1922, όταν εκδηλώθηκε η τουρκική αντεπίθεση του Κεμάλ με επακόλουθο την Μικρασιατική καταστροφή.²⁵¹

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο Κώρζον αντιλαμβανόταν ότι είχε έλθει η στιγμή να αναλάβει νέα μεσολαβητική προσπάθεια,²⁵² αφού μάλιστα και ο Γούναρης βιαζόταν τώρα να επισκεφθεί το Λονδίνο για συζητήσεις σχετικά με την κατάσταση και για τη σύναψη δανείου, καθώς η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας γινόταν από μέρα σε μέρα όλο και δυσχερέστερη.²⁵³ Στις 3 Οκτωβρίου, λοιπόν, του 1921, ο πρωθυπουργός Δ. Γούναρης και ο υπουργός εξωτερικών Γ. Μπαλτατζής αναχώρησαν από την Αθήνα με

247. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος Ξ (Συνεδρίαση της 2ας Οκτωβρίου 1921), σσ. 1611, 1649.

248. Αρ. Καμπάνης, «Ο Δημήτριος Γούναρης και η Ελληνική Κρίσις ...», ό.π., σ. 342.

249. Ν. Νικολόπουλος, «Δημήτριος Γούναρης: Πολιτική Βιογραφία....» ό.π., σ. 454.

250. D. Dakin, «Η ενοποίηση της Ελλάδας (1770-1923).....», ό.π., σ. 350.

251. Γ. Ρούσσος, «Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (1826-1974)....», ό.π., σ. 209.

252. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ' (Συνεδρίαση της 25^{ης} Φεβρουαρίου 1922), σ. 1661.

253. Δ. Κιτσίκης, «Συγκριτική ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο Αιώνα...», ό.π., σ. 279.

προορισμό το Λονδίνο.²⁵⁴ Καθ' οδόν προς το Λονδίνο πέρασαν από το Παρίσι, όπου συναντήθηκαν με τον Γάλλο πρωθυπουργό Αριστίντ Μπριάν, στον οποίο εξέφρασαν διαμαρτυρίες της ελληνικής κυβέρνησης για την ενίσχυση του τουρκικού στρατού σε πολεμοφόδια.

Ο Γάλλος πρωθυπουργός συνέστησε στην ελληνική αντιπροσωπεία να επιδιώξει την άμεση σύναψη ειρήνης με την Τουρκία²⁵⁵ αφήνοντας αιχμές ότι δεν θεωρούσε πλέον υφιστάμενη, εν τοις πράγμασι, τη Συνθήκη των Σεβρών.²⁵⁶ Από την άλλη, μην ξεχνώντας τη φιλογερμανική πολιτική του βασιλιά Κωνσταντίνου στη διάρκεια του πολέμου Α΄ Παγκοσμίου πολέμου σημείωνε, μεταξύ άλλων, ότι «*η γαλλική κοινή γνώμη ήτο ομόφωνος εις την αποδοκιμασίαν και την δυσπιστίαν της έναντι της κυβερνήσεως της Ελλάδος και του Βασιλέως Κωνσταντίνου και ήτο επίσης διατεθειμένη να επιμείνη εις τροποποιήσεις πινάς της Συνθήκης των Σεβρών*».²⁵⁷ Την ίδια εποχή ο Μπριάν διαβεβαίωνε τον υπουργό Εξωτερικών της Βουλγαρίας Δασκάλοφ, ότι η Γαλλία στήριζε τις θέσεις της Βουλγαρίας αναφορικά με τη διασυμμαχική κατοχή της Θράκης και την έξοδό της στο Αιγαίο Πέλαγος. Αλλωστε, στις 21 Μαρτίου 1921 οι Γάλλοι είχαν υπογράψει συμφωνία με τον αντιπρόσωπο του Κεμάλ, Μπεκίρ-Σαμί. Οι όροι αυτής της συνθήκης οι οποίοι εξέφραζαν την πολιτική του Γάλλου Πρωθυπουργού, θα επισημοποιηθούν με νέα συμφωνία, *Franklin-Boyillon*, που θα υπογραφεί ύστερα από επτά μήνες στις 20 Οκτωβρίου 1921.²⁵⁸

Οι στόχοι του Γούναρη στην Ευρώπη ήταν, αφενός, η επίσπευση των διαδικασιών για την προετοιμασία μιας Συνδιάσκεψης με αντικειμενικό σκοπό την οριστική ειρήνη και, αφετέρου, η σύναψη εξωτερικού δανείου, εκ των ουκ άνευ για την διατήρηση των στρατευμάτων στην Μ. Ασία και στην Ανατολία. Η απουσία του Γούναρη από την Ελλάδα επρόκειτο να κρατήσει πέντε ολόκληρους μήνες. Ο Γούναρης και ο υπουργός Εξωτερικών Γ. Μπαλτατζής επισκέφτηκαν τελικά τον Κώρζον στο Φόρειν Όφισ. Ο Κώρζον τους είπε ότι, αν η ελληνική κυβέρνηση επιθυμούσε την ειρήνη και εναπέθετε τα

254. Εφημ. "Σκρίπ", φ. 7084, (4.10.1921), «*Αναχώρησις των κ. Γούναρη και Μπαλτατζή*» σ.4.

255. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ΄ (Συνεδρίαση της 25^{ης} Φεβρουαρίου 1922), σ.1660.

256. Πβ.Α. Τούντα – Φεργάδη, *Ηγετικές Μορφές του Μεσοπολέμου και Εξωτερική Πολιτική*, εκδ. "Ι. Σιδέρης", Αθήνα 2003, σ.136.

257. Γ. Γιαννουλόπουλος, «*Το διεθνές πλαίσιο το Νοέμβριο του 1920*», ό.π., σ.179.

258. Κ. Χατζηαντωνίου, «*Μικρά Ασία ο απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922...*», ό.π., σ.223.

ελληνικά συμφέροντα στα χέρια των Συμμάχων, η Βρετανία θα υποστήριζε να διατηρήσει η Ελλάδα την Σμύρνη.²⁵⁹

Ο Κώρζον γνώριζε καλά την κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η Ελλάδα και ότι ο Κεμάλ είχε δεχθεί από τους Ρώσους πολεμική βοήθεια.²⁶⁰ Παρόλ' αυτά πίστευε πως οι Κεμαλικοί συνέχιζαν να υποσιάζονται τους μπολσεβίκους. Έτσι, κατά την άποψη του, ίσως τώρα οι Τούρκοι Εθνικιστές να ήταν έτοιμοι να συνθηκολογήσουν. Αλλά σίγουρα οι όροι που θα υπέβαλαν οι Τούρκοι, θα επικεντρώνονταν στην εκκένωση της Σμύρνης από τους Έλληνες. Όσο για τους Έλληνες, η όλο και μεγαλύτερη οικονομική τους κρίση, και η ήττα στο Σαγγάριο έκαναν φανερό ότι θα δέχονταν τη διαμεσολάβηση.²⁶¹

Η ελληνική αντιπροσωπεία υπό τον Γούναρη, δήλωσε ξεκάθαρα στον Κώρζον, ότι είναι πρόθυμη πλέον να δεχτεί τις συμμαχικές προτάσεις που είχαν διατυπωθεί ήδη από το Μάρτιο του 1921.²⁶² Ιδιαίτερα επιθυμούσε την διπλωματική αρωγή της Αγγλίας, παρόλο που η Αγγλία δεν φαινόταν, στη συγκυρία αυτή να προτιμά μονομερή δέσμευση.²⁶³ Ο Κώρζον άφησε το Γούναρη να αντιληφθεί ότι η ενότητα της Αντάντ προείχε για την εξωτερική πολιτική της Αγγλίας, δεδομένου ότι οι νικήτριες Ευρωπαϊκές Δυνάμεις, ενδιαφέρονταν πολύ για την πρωτοκαθεδρία τους σε όλο το χώρο της Εγγύς Ανατολής. Η διαδικασία που συνιστούσε εν τέλει ο Κώρζον, ήταν σε πρώτη φάση προκαταρκτικές συνομιλίες και έπειτα σύγκληση μια συμμαχικής Συνδιάσκεψης. Έτσι, πρότεινε στον Γούναρη να ανατεθεί στις Δυνάμεις της Αντάντ να χειριστούν το ζήτημα για λογαριασμό τους²⁶⁴ αφήνοντας να εννοηθεί εμμέσως ότι οι Έλληνες έπρεπε ν' αποσυρθούν από την περιοχή της Σμύρνης και να δεχτούν ακόμα ορισμένες τροποποιήσεις των συνόρων στη Θράκη.²⁶⁵

Στις πολύωρες συνομιλίες των δύο ανδρών, ο Κώρζον παραδέχτηκε την άρνηση των Τούρκων να δεχθούν την ειρήνη, αλλά από την άλλη, τόνισε ότι και οι Έλληνες διέπραξαν μέγα σφάλμα όταν απέρριψαν τις προτάσεις της Διάσκεψης του Λονδίνου,

259. M. L. Smith, «*Το Όραμα της Ιωνίας....*»,ό.π., σ.425.

260. Δ. Κιτσίκης, «*Συγκριτική ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο Αιώνα...*»,ό.π.,σ. 282.

261. Γ. Γιαννουλόπουλος, «*Το διεθνές πλαίσιο το Νοέμβριο του 1920*», ό.π., σ.184.

262. Ν. Νικολόπουλος, «*Δημήτριος Γούναρης Πολιτική Βιογραφία....*»,ό.π., σ. 454.

263. Κ. Σακελλαρόπουλος, «*Η Σκιά της Δύσεως.....*», ό.π.,σ.333.

264. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ΄(Συνεδρίαση της 25^{ης} Φεβρουαρίου 1922), σ.1661.

265. D. Dakin, «*Η Ενοποίηση της Ελλάδας....*»,ό.π., σ.350, Σπ. Μαркеζίνης, *Πολιτική ιστορία της Συγχρόνου Ελλάδος (1920-1922)*, τ. Α΄, εκδ. "Πάπυρος", Αθήνα 1973, σ. 238.

του Μαρτίου του 1921, καθώς επίσης και την μεσολαβητική πρόταση του Ιουνίου.²⁶⁶ Παρόλ' αυτά, αξίζει να τονίσουμε εδώ, ότι έστω και παρασκηνιακά, ορισμένοι Άγγλοι διανοούμενοι και λοιποί διπλωμάτες κατά τη Διάσκεψη του Λονδίνου, είχαν έμμεσα ενθαρρύνει τους Έλληνες στην άρνηση, ενώ η μεσολάβησή τους κατά το μήνα Ιούνιο ήλθε μόνο μετά την δυσμενή για τους Έλληνες έκβαση των επιχειρήσεων του Μαρτίου.²⁶⁷

Βρισκόμαστε πλέον στο μήνα Οκτώβριο του 1921 και κατά τον Κώρζον, η ελληνική στρατιά βρισκόταν μπροστά σε ένα μεγάλο ερώτημα: Να αναμείνει, δηλαδή, μέχρι να τελειώσει ο χειμώνας ή να κάνει νέες προσπάθειες για τη σύναψη ειρήνης.²⁶⁸ Ο Κώρζον προτείνει το δεύτερο. Η σύναψη ειρήνης, κατά τον Κώρζον, θα μπορούσε να επιδιωχθεί κατά τον ακόλουθο τρόπο: Με την αναγνώρισή του Σουλτάνου στην περιφέρεια της Σμύρνης και με μικτή χωροφυλακή υπό συμμαχική διοίκηση και παραμονή του ελληνικού στρατού εκεί μέχρι την ολοκληρωτική οργάνωση της χωροφυλακής. Ο Γούναρης, κατόπιν αυτών με δύο τηλεγραφήματα συνιστούσε την αποδοχή όλων των υποδείξεων από την ελληνική κυβέρνηση.²⁶⁹ Λίγες μέρες μετά την συνομιλία με τον Κώρζον, ο Έλληνας πρωθυπουργός είχε συνομιλία και με τον Λούντ Τζώρτζ, ο οποίος τόνιζε χαρακτηριστικά, ότι θα υποστήριζε, με πιθανότητες επιτυχίας, στην επικείμενη Διάσκεψη στο Παρίσι τα ελληνικά δίκαια, αρκεί ο ελληνικός στρατός να κρατούσε τις θέσεις του και να απέκρουε ενδεχόμενες τουρκικές επιθέσεις.

Έτσι, λίγο καιρό αργότερα με εκτενές υπόμνημα το ελληνικό υπουργικό συμβούλιο απάντησε και συμφώνησε με τις διατυπώσεις του Γούναρη και στις αρχές του Νοεμβρίου 1921 ενημέρωσε για τις θέσεις του και τον υπουργό της Αγγλίας.²⁷⁰ Σε αυτό το υπόμνημα αναφέρονταν αναλυτικά οι κίνδυνοι που δημιουργούνται για τους Έλληνες και γενικά για το χριστιανικό πληθυσμό της Μ. Ασίας. Τονιζόταν, ακόμη, η ανάγκη εξασφάλισης της περιοχής της Σμύρνης από τούρκικη επίθεση καθώς επίσης και η αποτελεσματική προστασία των εκεί μειονοτήτων. Αυτό αποδεικνύει ότι ο Γούναρης είχε πλέον επίγνωση του αδιεξόδου, αν δεν επιβαλλόταν, με την παρέμβαση των Συμμάχων,

266.Βλ. Εφημ. "Σκρίπ", φ.7096, (16.10.1921) «Δύο μακραί συνομιλίες μετά του Λόρδου Κώρζον δια την λύσιν των ζητημάτων μας», σ.1

267. Κ. Χατζηαντωνίου, «Μικρά Ασία ο απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922...», ό.π.,σ.227.

268. Τ. Βουρνάς, «Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας, Από την Έλευση Του Βενιζέλου στην Ελλάδα (1909) ως την έκρηξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου (1940)». ό.π., σ.355

269.Ο.π., σ.356

270 .Αυτόθι.

ειρήνη. Έτσι επιχείρησε να μετατοπίσει το φορτίο από τους ώμους του στον Κώρζον. Το γεγονός αυτό ήταν μια από τις βασικότερες κατηγορίες των βενιζελικών εναντίον του, ότι εκχωρούσε το δικαίωμα στους Συμμάχους, να διαπραγματευτούν έναν διακανονισμό. Ωστόσο έχει, από την άλλη πλευρά υποστηριχθεί ότι η κυβέρνηση Γούναρη δεν δεσμευόταν να αποδεχτεί, οποιαδήποτε αποτέλεσμα θα έφερε η διαμεσολάβηση.²⁷¹ Μόνο εάν οι συμμαχικοί ανταγωνισμοί, δεν επιτύγχαναν θα ήταν αναγκασμένη η ελληνική κυβέρνηση να επιτύχει δια της βίας μια διευθέτηση με την Τουρκία ή με διαπραγματεύσεις.

Όταν όμως ο Κώρζον κυκλοφόρησε αυτό το υπόμνημα, η κατάσταση στη Μ. Ασία είχε μεταβληθεί εντελώς εναντίον των Ελλήνων. Είχε ήδη γίνει πλήρης μεταστροφή του Μπριάν και της γαλλικής κυβέρνησης απέναντι στο ελληνικό ζήτημα.²⁷² Η ελληνική πλευρά άστοχα είχε θεωρήσει ότι το *Γαλλοτουρκικό Σύμφωνο* οφειλόταν στις ενέργειες στις οποίες είχε προβεί η ίδια τις ημέρες παραμονής της στο Παρίσι.²⁷³ Εξάλλου ο Μπριάν δήλωνε ξεκάθαρα, πως ήταν προτιμότερο να θυσιαστούν προνόμια τα οποία είχαν αναγνωριστεί στη χώρα του προκειμένου να υπάρξει σύμπραξη με την Αγγλία. Την ίδια περίοδο, ωστόσο, είχαμε μια νέα *Γαλλοτουρκική συμφωνία*.²⁷⁴ Η συμφωνία αυτή πήρε το όνομα του *Φραγκλίν-Μπουγιόν*, ενός δραστήριου πολιτικού άνδρα, άλλοτε προέδρου της γαλλικής βουλής.²⁷⁵

Τα πραγματικά κίνητρα της γαλλικής στάσης μπορούμε να τα ερμηνεύσουμε, αρκεί να σκεφτούμε, ότι μετά την ήττα της Γερμανίας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, άρχισε εκ νέου ο ανταγωνισμός των νικητριών δυνάμεων για την αναδιανομή του κόσμου. Η Γαλλία, είχε μόνιμο αντίπαλό της στην Ανατολή την Μεγάλη Βρετανία. Η Αγγλία από καιρό επιδίωκε να καταλάβει σημαντική θέση στη περιοχή έχοντας ως μέσο για την επίτευξη του σκοπού της τη Μεγάλη Ελλάδα. Αναγκαστικά, λοιπόν, η Γαλλία στράφηκε προς τον Κεμάλ. Ωστόσο, υπήρχαν και άλλα ρεύματα, τα οποία θεωρούσαν την πτώση του Βενιζέλου και την επάνοδο του Κωνσταντίνου ως ένα καλό πρόσχημα. Τα βοηθούσε, επίσης, η ανάγκη της Γαλλίας να αποσύρει τον στρατό της από την Κιλικία. Γι'

271.Βλ. περισσότερα, Κ. Σακελλαρόπουλος, «*Η Σκιά της Δύσεως.....*»ό.π.,σ.353.

272.Αρ. Τούντα – Φεργάδη, «*Ηγετικές Μορφές του Μεσοπολέμου.....*», ό.π., σ. 138.

273.Τ. Βουρνάς, «*Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας, Από την Έλευση του Βενιζέλου στην Ελλάδα (1909) ως την έκρηξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου (1940)*» ό.π., σ.363.

274.*Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ'(Συνεδρίαση της 25^{ης} Φεβρουαρίου 1922), σ.1662.

275.Γ. Ρούσσος, «*Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους...*», ό.π., σ. 210.

αυτό και η συμφωνία Φρανκλίν- Μπουγιόν ήρθε την πιο κατάλληλη στιγμή.²⁷⁶ Εν συνεχεία των συνομιλιών του Μαρτίου, ο Φρανκλίν-Μπουγιόν απεστάλη στην Άγκυρα και μίλησε για επείγοντα μέτρα, όπως αυτά των αιχμαλώτων και της χρήσης των σιδηροδρόμων και του οδικού δικτύου, για ζητήματα οικονομικά και για το καθορισμό των συνόρων Συρίας και Κιλικίας. Στις 20 Οκτωβρίου 1921, τελικά, είχε γίνει υπογραφή συμφωνίας²⁷⁷ μεταξύ του υπουργού εξωτερικών της Κεμαλικής Τουρκίας, Γιουσούφ Κεμάλ Μπέη, και του Φρανκλίν- Μπουγιόν.²⁷⁸

Η συμφωνία αυτή πραγματικά είχε δυσαρεστήσει ιδιαίτερα τον Λόρδο Κώρζον. Σε επιστολές του εκθέτονταν οι λόγοι για τους οποίους, κατά τη γνώμη του, κανείς από τους Συμμάχους δεν θα είχε το δικαίωμα να κάνει χωριστή ειρήνη με κανένα εχθρικό κράτος.²⁷⁹ Η γαλλική πλευρά, με τη σειρά της, έδινε μια διαφορετική ερμηνεία και μιλούσε για ένα διακανονισμό τοπικής σημασίας με μοναδικό σκοπό τη λήξη του πολέμου στη Κιλικία. Ωστόσο, η αγγλική κυβέρνηση είχε βάσιμους λόγους να υποψιάζεται ότι το σύμφωνο αποτελούσε ένα τμήμα μιας ευρύτερης μυστικής οικονομικό-πολεμικής γαλλοκεμαλικής συμμαχίας. Η ζημιά λοιπόν, όπως και να είχαν τα πράγματα, είχε ήδη γίνει και τελικά ο Κώρζον αναλάμβανε πάλι να οργανώσει μια Διασυμμαχική συνδιάσκεψη ειρήνης.²⁸⁰

Για την Ελλάδα το σύμφωνο αυτό, αποτέλεσε πολύ δυσμενές γεγονός. Από στρατιωτική άποψη, η αποχώρηση των Γάλλων από την Κιλικία σήμαινε ότι ο Κεμάλ, ήταν πια ελεύθερος να συγκεντρώσει όλες τους τις δυνάμεις στο ελληνικό μέτωπο.²⁸¹ Στο διπλωματικό πεδίο, το σύμφωνο επιβεβαίωνε την απομόνωση της Ελλάδας. Πράγματι ύστερα από λίγο, και η Ιταλία συμφώνησε ν' αποσύρει τα στρατεύματά της

276.Τ. Βουρνάς, «Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας...», ό.π., σ.365

277. Ο Δ. Γούναρης ανέφερε χαρακτηριστικά στην ομιλία της 25^{ης} Φεβρουαρίου 1922: «Μετά την δήλωσιν ημών η Βρετανική κυβέρνηση επρόκειτο να άρξηται των διαβημάτων αυτής, αλλ' η ανακοίνωσις και δημοσίευσις της Γαλλοκεμαλικής συμφωνίας μετά της συνοδευούσης αυτήν επιστολής του επί των εξωτερικών υπουργού της Άγκυρας Γιουσούφ Κεμάλ, ήγαγε την Βρετανικήν Κυβέρνησιν εις την ανάγκην να ζητήση εξηγήσεις παρά της Γαλλικής Κυβερνήσεως, όπως καθορισθή σαφέστερον η εκ της υπογραφής δημιουργηθείσα κατάστασις». *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ' (Συνεδρίαση της 25^{ης} Φεβρουαρίου 1922), σ.1662.

278. Εφημ. "Σκρίπ", φ.7108 (28.10.1921), «Αι μυστικάί ρήτραι της Γαλλοκεμαλικής συμφωνίας», σ.4.

279. S. Llewelyn, «Το Όραμα της Ιωνίας.....», ό.π., σ.424.

280. «...Εν Λονδίνω..ο Λόρδος Κώρζον είχαν επεξεργασθή και θα ανεκοίνου προς ημάς και ειδικόν σχέδιον συμμαχικής ενεργείας προς παρέμβασιν μεταξύ ημών και των Τούρκων και επίτευξιν της ειρήνης». *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ' (Συνεδρίαση της 25^{ης} Φεβρουαρίου 1922), σ.1661.

281. Δ.Κιτσίκης, «Συγκριτική ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο Αιώνα...», ό.π., σ. 261.

από τη Μ. Ασία.²⁸² Η ελληνική κυβέρνηση μπορούσε ν' υπολογίζει στην μερική μόνο υποστήριξη που θα λάμβανε από την Αγγλία. Στη συγκεκριμένη στιγμή, η Αγγλία δεν ήταν διατεθειμένη να παρέχει εγγυήσεις για την Ελλάδα και αυτό είχε γίνει πλέον κατανοητό στην Αθήνα.²⁸³

Όλες αυτές οι δυσμενείς διπλωματικές εξελίξεις για την Ελλάδα ήρθαν να συμπληρωθούν με την προσέγγιση Κεμάλ και Ρώσων. Η συμφωνία που υπογράφηκε στη Μόσχα, όριζε ότι η Σοβιετική Ένωση αναλάμβανε την υποχρέωση να μην αναγνωρίσει καμία συνθήκη που επιβλήθηκε με τη βία στη Τουρκία.²⁸⁴ Η κυβέρνηση της Άγκυρας, με τη σειρά της, είχε την υποχρέωση να μην αναγνωρίσει καμία σύμβαση που αφορούσε τη Σοβιετική Ένωση και είχε συναφθεί παρά τη βούλησή της ή κατόπιν άγνοιάς της. Επίσης, εκτός του ότι ρυθμίστηκαν και διάφορα συνοριακά θέματα καταγγέλλονταν όλα τα αποικιοκρατικά προνόμια και οι διομολογήσεις.²⁸⁵ Αν η ελληνική κυβέρνηση ακολουθούσε το σοβιετικό παράδειγμα, ίσως σωζόταν η κατάσταση. Μετά τη συμφωνία της Μόσχας επρόκειτο να επακολουθήσουν και άλλες στις αρχές του 1922, έστω και αν η ιδεολογία και η πολιτική του σοβιετικού κράτους βρίσκονταν σε πλήρη αντίθεση με τον τουρκικό αστικό σωβινισμό.²⁸⁶ Σημειώνεται επίσης, ότι το 1922 θα έλθει στην Ελλάδα σοβιετικός εκπρόσωπος του Υπουργείου Εξωτερικών με σκοπό να διαπραγματευτεί μια φιλική μεσολάβηση για τον ειρηνικό τερματισμό του ελληνοτουρκικού πολέμου στη Μ. Ασία,²⁸⁷ χωρίς όμως αποτέλεσμα. Το γεγονός είχε ιδιαίτερη σημασία, γιατί χρονολογικά συμπίπτει με τη εποχή που η καταστροφή στη Μ. Ασία ήταν προ των πυλών.²⁸⁸

Οι Έλληνες δεν είχαν πια κανένα περιθώριο ελιγμών για να διατηρηθεί ο στρατός μάχιμος στη Μ. Ασία, αντιθέτως υπήρχε άμεση ανάγκη για ξένο συνάλλαγμα.²⁸⁹ Συγκεκριμένα η συναλλαγματική αξία της δραχμής έπεφτε συνέχεια και σταθερά από τα μέσα του 1920 ενώ από την άλλη οι τιμές σε είδη πρώτης ανάγκης ανέβαιναν καθημερινά.²⁹⁰ Η αύξηση αυτή των τιμών στην Ελλάδα μαζί με όλο το διπλωματικό και

282.Γ. Ρούσσος , «Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους...»,ό.π., σ. 212.

283. Χ.Αγγελομάτης , «Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας...» , ό.π.,σ.189.

284.Ν. Ψυρούκης, *Η Μικρασιατική Καταστροφή*, εκδ. "Αιγαίον- Κουκίδα", Λευκωσία 2000, σ.199.

285.Τ. Βουρνάς, «*Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας...*» , ό.π., σ.368.

286.Ν. Ψυρούκης, «*Η Μικρασιατική Καταστροφή.....*», ό.π., σ. 200.

287.Γ. Κορδάτος, *Ιστορίας της Νεώτερης Ελλάδας*, Νεώτερη Ε' τ.13^{ος}, εκδ. "20ος αιώνας" , Αθήνα 1958, σσ. 567-568.

288.Δ.Κιτσίκης, «*Συγκριτική ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο Αιώνα...*» , ό.π., σ. 268.

289.Σ. Llewellyn, «*Το Όραμα της Ιωνίας.....*»,ό.π.,σ.427.

290.Κ. Χατζηαντωνίου , «*Μικρά Ασία ο απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922...*», ό.π., σ.232.

στρατιωτικό σκηνικό όπως διαμορφωνόταν τότε, είχε υποσκάψει τα εσωτερικά ερείσματα της κυβέρνησης και πλέον θα χρειαζόταν κάποια εντυπωσιακή επιτυχία για να αναζωογονήσει τη φθίνουσα πορεία της. Ο Γούναρης αναγκάστηκε να ξαναζητήσει δάνειο τελικά από τη βρετανική κυβέρνηση.²⁹¹ Η αλήθεια είναι ότι είχαν γίνει από καιρό, επανειλημμένα διαβήματα του Γούναρη για το ίδιο ζήτημα. Οι αντιδράσεις ωστόσο, στο αίτημα του Γούναρη από το Foreign Office, φανερώνουν και τις αμφιβολίες τους για την έκβαση του όλου εγχειρήματος.²⁹²

Κι ενώ φαινόταν ότι οι Έλληνες δεν θα επετύγχαναν τον οικονομικό τους στόχο, η θετική παρέμβαση του Άγγλου πρωθυπουργού, δημιούργησε τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την έναρξη δανειακών διαπραγματεύσεων. Αγνοώντας τα συναφή λεπτά διπλωματικά θέματα έδωσε εντολή στον υπουργό Οικονομικών του, να προχωρήσει σε μία συμφωνία με τους Έλληνες. Ο Υπουργός Οικονομικών Χόρν κατόπιν αυτού, στις 18 Δεκεμβρίου του 1921, έγραψε στο Γούναρη έχοντας κλεισμένη στο χαρτοφυλάκιό του μια οικονομική συμφωνία, με σκοπό να την υπογράψει.²⁹³ Με αυτήν τη συμφωνία, τη λεγόμενη Γούναρη-Χόρν, η βρετανική κυβέρνηση αποδεχόταν να εκχωρήσει η Ελλάδα ως εγγύηση τα έσοδά της, για ένα δάνειο ύψους 15 εκατομμυρίων λιρών,²⁹⁴ το οποίο έπρεπε να συναφθεί στην κεφαλαιαγορά του Λονδίνου.²⁹⁵ Σε αντάλλαγμα γι' αυτή τη παραχώρηση η Ελλάδα όφειλε να παραιτηθεί από κάθε απαίτηση που μπορεί να είχε για το αχρησιμοποίητο υπόλοιπο των 12

291.Ο Γούναρης εξέθεσε στη Βουλή την άσχημη οικονομική κατάσταση της χώρας σύντομα λέγοντας «εκ της συντόμου ταύτης εκθέσεως είναι πρόδηλος η επιβάρυνσις της εσωτερικής ημών αγοράς και ευνόητον πόσον ενδεδειγμένη ήτο η προσπάθεια να επιτύχωμεν την εύρεσιν κεφαλαίων εν τη αλλοδαπή...ένεκα της εν Αγγλίας παρουσίας ημών προήλθομεν εις διαπραγματεύσεις μετά της Αγγλικής κυβερνήσεως». *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ'(Συνεδρίαση της 25^{ης} Φεβρουαρίου 1922), σσ.1663-1665

292.Γ. Γιαννουλόπουλος, «*Η Ευγενής μας τύφλωσις ... Εξωτερική πολιτική και εθνικά θέματα από την ήττα του 1897 έως και την Μικρασιατική καταστροφή...*», ό.π., σ.298.

293. Κ. Σακελλαρόπουλος, «*Η Σκιά της Δύσεως.....*»ό.π.,σ.345.

294.«Αι διαπραγματεύσεις κατέληξαν εις την συμφωνίαν την υπογραφείσαν την 22 Δεκεμβρίου 1921. Κατά ταύτην η Βρετανική Κυβέρνησις συναινεί όπως η Ελληνική Κυβέρνησις δανεισθή μέχρι του ποσού 15 εκατομμυρίων λιρών στερλινών εκ τη Αγγλικής αγοράς, διαθέτουσα εν όσω το δυνατόν μείζονι ποσότητι εξ' αυτών εις προμήθειαν ειδών εκ της αυτής αγοράς. Συναινεί επίσης όπως η Ελληνική Κυβέρνησις χορηγήσῃ διά το δάνειον εξασφάλισιν διά των αναγκαίων υπεγγύων προσόδων». *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ'(Συνεδρίαση της 25^{ης} Φεβρουαρίου 1922), σ.1665.

295. Εφημ.“Σκρίπ”, φ.7159 (18.12.1921),«*Η Αγγλία ήρε τον οικονομικόν αποκλεισμόν, για παροχή δανείου 15 εκατομμυρίων λιρών αγγλικών*»,σ.4

εκατομμύριων λιρών, που είχαν δεσμευτεί από τη Βρετανία για την Ελλάδα με τον οικονομικό αποκλεισμό του Δεκεμβρίου του 1920.²⁹⁶

Αμέσως ύστερα, ο Γούναρης απευθύνθηκε στην Armstrong Bank για να κανονίσει ένα δάνειο.²⁹⁷ Τελικά οι διαπραγματεύσεις διακόπηκαν τόσο εξαιτίας της αργοπορίας της Ελλάδας να παρουσιάσει εκτενές και λεπτομερές κείμενο με την κείμενη κατάσταση της ελληνικής οικονομίας όσο και με την απροθυμία των Βρετανών κεφαλαιούχων να διαπραγματευτούν σοβαρά, εφόσον έλειπε η υποστήριξη του δανείου από την ίδια την Βρετανική κυβέρνηση. Στην ουσία, λοιπόν, αυτή η συμφωνία «θρίαμβος», όπως πρόωρα είχε χαρακτηριστεί από τον κυβερνητικό τύπο της Αθήνας, δεν οδήγησε, τελικά, σε σύναψη δανείου.

Η συσσώρευση τόσων δυσμενών για την Ελλάδα οικονομικών, διπλωματικών και στρατιωτικών εξελίξεων στα τέλη του 1921 έδωσαν λαβή σε νέες φήμες για την προσεχή ανατροπή της κυβέρνησης Γούναρη.²⁹⁸ Σύμφωνα με τις φήμες αυτές ο εν αποστρατεία πλέον στρατηγός Ιω. Μεταξάς θα εμφανιζόταν για πρώτη φορά στο πολιτικό προσκήνιο με την υποστήριξη εξτρεμιστικών οργανώσεων και την ελπίδα της υποστήριξης όλων των δυσареστημένων Γουναρικών. Άλλος υποψήφιος αντικαταστάτης του Γούναρη ήταν ο Αλεξ. Ζαΐμης, τέως πρωθυπουργός. Επίσης προχωρώντας λίγους μήνες μετά, στις αρχές του 1922, ενδοκομματικές διενέξεις και ιδεολογικοί προβληματισμοί θα εκδηλωθούν στους κόλπους του κόμματος των Φιλελευθέρων, με πρώτο «κρούσμα» την επισημοποίηση της εμφάνισης των «Δημοκρατικών Φιλελευθέρων» οι όποιοι με τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου επικεφαλής, θα αυτονομηθούν από τους παραδοσιακούς Φιλελευθέρους ασκώντας ιδιαίτερες πιέσεις τόσο στη κυβέρνηση όσο και στο στέμμα.²⁹⁹

Όλες αυτές οι κινήσεις είτε πραγματικές είτε εν τη γενέσει τους για ανατροπή του Δημ. Γούναρη είχαν πάντα έναν κοινό παρανομαστή. Προϋπέθεταν την ευμενή καταρχήν ανταπόκριση του βασιλιά Κωνσταντίνου στις εισηγήσεις των συμβούλων, ότι

296.«Εις αντάλλαγμα τούτου η Ελληνική Κυβέρνησις παραιτείται της αξιώσεως της καταβολής του υπολοίπου των κατά της συμφωνίας του 1919 προκαταβολών και υποχρεούται ίνα εκ του πριόντος δανείου καταβάλη εις την Εθνικήν Τράπεζαν, ήτις είναι ο δικαιούχος του υπολοίπου, την απαιτούμενην ποσότητα, όπως η Εθνική Τράπεζα ικανοποιούμενη παραιτηθή πάσης εκ του υπολοίπου τούτου αξιώσεως παρά της Αγγλικής Κυβερνήσεως». *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ' (Συνεδρίαση της 25^{ης} Φεβρουαρίου 1922), σ.1665.

297. Κ. Σακελλαρόπουλος, «*Η Σκιά της Δύσεως.....*», ό.π.,σ.348.

298.Ξ. Στρατηγός, *Η Ελλάς εν Μικρά Ασία*, εκδ. "χ.ε", σ.304.

299.Π. Πετρίδης, *Ελληνική Πολιτική -Κοινωνική Ιστορία*, εκδ. "Παρατηρητής", Θεσσαλονίκη 1986, σ.165.

για το καλό του θρόνου, της δυναστείας αλλά και της χώρας έπρεπε να απομακρυνθεί ο πρωθυπουργός Γούναρης στον οποίο πλέον θα μπορούσαν ν' αποδοθούν όλες οι ευθύνες για τις δύσκολες ώρες που περνούσε η Ελλάδα. Γεγονός, ωστόσο, είναι, ότι ο Γούναρης αν και είχε δεχτεί σαφέστατες προειδοποιήσεις για τη επερχόμενη καταστροφή, είχε μεγεθύνει και με τους ατυχείς χειρισμούς του, τα εθνικά αδιέξοδα. Συγκεκριμένα στις αρχές του 1922 ο Λόυντ Τζώρτζ προειδοποιούσε για ακόμα μια φορά την ελληνική κυβέρνηση ότι λόγω της επιβλαβούς παρουσίας στην Ελλάδα, με θεσμικό ρόλο, του Κωνσταντίνου οι υποστηρικτές της Τουρκίας ενίσχυσαν τη θέση τους εις βάρος των ελληνικών συμφερόντων³⁰⁰.

Όλο αυτό το κλίμα των εσωτερικών και εξωτερικών ανακατατάξεων, των κινήσεων και συμμαχιών, οδηγούσε τον Γούναρη και το επιτελείο του πιο κοντά στο σημείο να σκεφθούν ως ενδεχόμενο την αποχώρηση του στρατού από τη Μ. Ασία. Το πιο σοβαρό πρόβλημα απ' όλα όμως τη δεδομένη στιγμή, ήταν να κρατήσουν ακμαίο το ηθικό του στρατού. Το σώμα των αξιωματικών όλων των βαθμίδων ήταν δυσανεσθημένο με τις κινήσεις και τη στάση της κυβέρνησης.³⁰¹

Υπήρχε γενικά η αίσθηση ότι το Υπουργείο Στρατιωτικών οδηγούσε σε προαγωγές και επιθυμούσε να τοποθετεί στις εύκολες θέσεις γραφείου, ένστολους πολιτικά ομοϊδεάτες. Αποτέλεσμα αυτής της άδικης μεταχείρισης ήταν να ενθαρρύνονται οι αξιωματικοί να ζητούν μετάθεση για το εσωτερικό μέτωπο. Πολλοί αξιωματικοί, που κατόρθωναν να πάρουν άδεια για την «Παλαιά Ελλάδα», συνήθως, την στιγμή εκείνη δεν επέστρεφαν στο μέτωπο. Δημιουργήθηκε σε αυτούς η πικρία τότε ότι τους καρπούς των ταλαιπωριών, των μόχθων και των κινδύνων που υφίστανται στο μέτωπο, τους καρπώνονται εξίσου, αλλά χωρίς ουσιαστικά ευθύνες όσοι δεν μάχονταν στο μέτωπο. Αντιδράσεις επίσης καθώς και έντονη δυσαρέσκεια προκλήθηκε και από το γεγονός ότι στους ανώτατους στρατιωτικούς βαθμούς τοποθετήθηκαν άτομα με βάση μόνο την αρχαιότητα και όχι την εμπειρία τους από τα πεδία των μαχών.³⁰²

Παρά τις υποσχέσεις και τις προσπάθειες του αρχιστράτηγου Παπούλα για εκκαθαρίσεις και αξιοπρέπεια στο χώρο του στρατεύματος, γεγονός είναι ότι υπήρχε απογοήτευση σε αξιόμαχους στρατιωτικούς του μετώπου.³⁰³ Πολλές φορές η στρατιά

300. Π. Πετρίδης, *Σύγχρονη Ελληνική Πολιτική Ιστορία*, εκδ. "Γκοβόστη", Αθήνα 1994 σ.69.

301. Κ. Χατζηαντωνίου, «*Μικρά Ασία ο απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922...*», , ό.π. σ.289.

302. Κ. Σακελλαρόπουλος, «*Η Σκιά της Δύσεως...*», ό.π., σ.352.

303. Βλ. Περισσότερα, Ιω. Πασσάς, *Η Αγωνία του Έθνους*, εκδ. "Τρίτη", Αθήνα 1932, σσ.162-

είχε υποδείξει στην κυβέρνηση Γούναρη τον επερχόμενο κίνδυνο. Δυστυχώς, όμως, η κυβέρνηση επηρεασμένη από τους αδιάλλακτους στρατιωτικούς που βρίσκονταν στην Αθήνα εξακολουθούσε χωρίς αλλαγές την πολιτική της.³⁰⁴ Όλα αυτά επηρέαζαν αρνητικά το ήδη κλονισμένο ηθικό του στρατεύματος. Οι κοινοί στρατιώτες ήθελαν να γυρίσουν στις οικογένειές τους και τα σπίτια τους. Η φυγή στρατολόγησης και η λιποταξία των επιστρατευμένων, αποτελούσε σοβαρό πρόβλημα σ' όλη τη διάρκεια του πολέμου και το Υπουργείο Στρατιωτικών αναγκαζόταν να δίνει περιοδικά αμνηστία σ' εκείνους που παρουσιάζονταν για ν' υπηρετήσουν. Για παράδειγμα, στην περιοχή του Πηλίου το καλοκαίρι του 1921, φυγόδοκοι της μορφής αυτής, είχαν σχηματίσει μια οργανωμένη μεραρχία με δύναμη μερικές εκατοντάδες άνδρες, οι οποίοι περιπλανιόνταν στις νότιες πλαγιές του βουνού αρπάζοντας κρέας από τους βοσκούς. Είχαν, μάλιστα, τη συμπάθεια του ντόπιου πληθυσμού.³⁰⁵ Σε άλλα μέρη της Θεσσαλίας και σ' όλη την Ελλάδα η δημόσια τάξη είχε διαταραχθεί, καθώς φυγάδες επιστρατευμένοι έβρισκαν στη ληστεία και στο έγκλημα τον μόνο τρόπο για να επιβιώσουν. Στη Μ. Ασία υπήρχε ακριβώς το ίδιο πρόβλημα, καθώς λιποτάκτες σε μεγάλο αριθμό διόγκωναν τις συμμορίες που υπήρχαν από πριν ή στρέφονταν στη ληστεία για δικό τους λογαριασμό.³⁰⁶

Σε αυτά τα προβλήματα πρέπει να προσθέσουμε τη στασιμότητα, και φυσικά τις αναβολές στην πληρωμή των μισθών επειδή το Δημόσιο Ταμείο είχε εξαντληθεί. Ένα σταθερό ρεύμα παραπόνων περνούσε από το Γενικό Στρατηγείο και τον αρχιστράτηγο Παπούλα στη Μ. Ασία ως το Υπουργείο Στρατιωτικών στην Αθήνα. Επίσης, πρέπει να προστεθεί στα παραπάνω η δραματική εσωτερική όξυνση της οικονομικής κατάστασης από τον Ιανουάριο του 1921. Χαρακτηριστικά οι τιμές βασικών ειδών διατροφής αυξήθηκαν κατά 30% έως 50%, ενώ η πραγματική αξία της δραχμής μειώθηκε αντίστοιχα, κατά 50% περίπου. Το δημόσιο χρέος, μόνο από τα εσωτερικά αναγκαστικά δάνεια που είχαν διενεργήσει οι αντιβενιζελικές κυβερνήσεις σε βάθος τριμήνου από το Νοέμβριο του 1921, είχε αυξηθεί κατά 1.672.000.000 δραχμές.³⁰⁷ Αντίθετα, οι ελληνικές Τράπεζες είχαν μέσα στο 1921 60% καθαρό κέρδος σε σύγκριση με το κεφάλαιο που χρησιμοποιήθηκε την ίδια χρονιά. Συγκεκριμένα η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας είχε

163.

304. Ο.π., σ.168.

305. Δ.Κιτσίκης, «Συγκριτική ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20ο Αιώνα...», ό.π., σ. 279.

306. S. Llewellyn, «Το Όραμα της Ιωνίας....», ό.π., σ.434.

307. Αλέξ. Διομήδης, *Τα Οικονομικά της Ελλάδας προ και μετά την 1η Νοέμβριου 1920*, τ. Α'. εκδ. Ραφτάνη", Αθήνα 1922, σ.58.

αυξήσει τα αποθέματά της σε χρυσό και ξένο συνάλλαγμα κατά 494 εκατομμύρια δραχμές.³⁰⁸ Από τους ισολογισμούς του 1921 που δημοσίευσαν 161 ανώνυμες εταιρείες προκύπτει ότι το 75% των ακαθαρίστων κερδών τα ιδιοποιούνταν οι μέτοχοι και μόλις το 25% οι εργαζόμενοι. Η κατάσταση αυτή, που όλο και χειροτέρευε, αύξανε διαρκώς τους απεργιακούς αγώνες των εργαζομένων. Ειδικότερα, το 1921 έγιναν πενήντα (50) μεγάλες απεργίες με τη συμμετοχή 40.000 εργατών και μισθωτών υπαλλήλων. Η αντοχή του ελληνικού λαού είχε εξαντληθεί, με αποτέλεσμα να μεγαλώνει η κρίση μέσα στον αστικό πολιτικό κόσμο.³⁰⁹

Η ένταση της διαμάχης ανάμεσα στις δύο αντιμαχόμενες πολιτικές παρατάξεις, τους αντιβενιζελικούς και τους βενιζελικούς ήταν γεγονός. Δύο βασικά περιστατικά θα δώσουν ξεκάθαρα εικόνα κυβερνητικής τρομοκρατίας και μιας ευρείας όξυνσης των πολιτικών παθών στο εσωτερικό της χώρας. Στις 21/2/1922 θα δολοφονηθεί ο βενιζελικός δημοσιογράφος³¹⁰ Ανδρέας Καβαφάκης,³¹¹ διευθυντής της μαχητικής βενιζελικής εφημερίδας «Ελεύθερος Τύπος». Έκανε επί μακρόν αντιπολιτευτικό αγώνα, γι' αυτό είχε επισύρει και το θυμό των αδιάλλακτων στοιχείων του καθεστώτος.³¹²

Η δολοφονία του Ανδρέα Καβαφάκη δεν ήταν όμως η μοναδική. Είχε προηγηθεί στις 8 Δεκεμβρίου 1921 απόπειρα δολοφονίας κατά του ναυάρχου Κουντουριώτη. Ενώ εκείνος εργαζόταν, μια ομάδα τεσσάρων αγνώστων εισέβαλε στο γραφείο του και τον πυροβόλησε.³¹³ Ο Κουντουριώτης τραυματίστηκε αλλά όχι σοβαρά, ωστόσο προκλήθηκε σφοδρός σάλος. Παρατηρούμε λοιπόν ότι οι αδιάλλακτοι του καθεστώτος επιθυμούσαν να επαναφέρουν το πνεύμα και τη δράση των Επιστράτων του 1916. Οι βενιζελικοί άρχισαν ν'αντεπιτίθενται. Έτσι η αντίδραση πήρε στο μεταξύ πολύ επικίνδυνες διαστάσεις.

308.Μ. Ευλάμπιος, *The National Bank of Greece. Tables and diagrams*, Αθήνα 1924, σ. 45.

309. Τ. Βournάς, «*Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας...*», ό.π., σ.379.

310.Ο βουλευτής Ν. Λεβίδης κλείνει την παρέμβασή του, στη συζήτηση στη Βουλή, ανέφερε: «Μη έχων ουδέναν δεσμόν μετά της κυβερνήσεως, ων ανεξάρτητος..ως δυνάμενος να συντελέσω εις το να σαρωθώσιν ως εσαρώθησαν οι τύραννοι του βενιζελισμού, οίτινες ενόμισαν ότι έπρεπε να παρασύρωσιν και άλλους εις την μη έκδοσιν των εφημερίδων, διότι εφονεύθη εις δημοσιογράφος, αγαθός μεν ανήρ, αλλά τα μέγιστα συντελέσας εις την υποστήριξιν της τυραννίας...».Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ΄(Συνεδρίαση της 25^{ης} Φεβρουαρίου 1922), σ.1692.

311.Εφημ. «Μακεδονία» φ. 3613 (23.2.1922),«*Το στυγερόν εγκλημα*»,σ.1.

312.Γ. Ρούσσος, «*Νεώτερη Ιστορία Του Ελληνισμού (1826-1974).....*», ό.π., σ.220.

313.Τ. Βournάς, «*Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας...*», ό.π., σ.378.

Ως αποτέλεσμα, η τρίτη πολιτική δύναμη της χώρας, το Κομμουνιστικό Κόμμα, θα συγκαλέσει κομματική συνδιάσκεψη στις αρχές του 1922, και με επίσημη απόφασή της θα ζητήσουν την κατάπαυση του πολέμου και την σύναψη φιλικών σχέσεων με όλους του λαούς της Εγγύς Ανατολής.³¹⁴ Παράλληλα στην Κωνσταντινούπολη, όπως θα δούμε, αξιωματικοί της Εθνικής Άμυνας άρχισαν να οργανώνουν το κίνημα για την αυτονομία της Ιωνίας. Προσπάθησαν μάλιστα να προσεταιριστούν τον αρχιστράτηγο Παπούλα. Για να κεντρίσουν το ενδιαφέρον του, του ανέφεραν πρωτίστως σε προσωπική επιστολή, ότι οι Άγγλοι θα τους ενίσχυαν. Σ' αυτή την επιστολή έγραφαν χαρακτηριστικά πως ο επιτελάρχης Χάρριγκτον τους είχε πει: «*Κινηθείτε και αποδείξτε ότι έχετε την απόφαση να κρατήσετε τη Μικρά Ασία και η αγγλική υποστήριξη θα σας έρθει*».³¹⁵

Η διαμάχη, ωστόσο, των δύο αστικών πολιτικών κύκλων και παρατάξεων επεκτάθηκε και στα θρησκευτικά ζητήματα. Στο μεταξύ, στα τέλη του Δεκεμβρίου 1921 είχε γίνει στην Κωνσταντινούπολη η εκλογή του Οικονομικού Πατριάρχη. Η εκλογή είχε μεγάλη σημασία και γι' αυτό έγινε αντικείμενο ερίδων ανάμεσα στους Βενιζελικούς και στους αντίπαλούς τους.³¹⁶ Στο τέλος εξελέγη ο Μελέτιος Μεταξάκης Μητροπολίτης Αθηνών, κρητικός στην καταγωγή και βενιζελικός κατά τα πολιτικά φρονήματα, φιλελεύθερος και εκσυγχρονιστικός στα εκκλησιαστικά ζητήματα.³¹⁷ Ο Μελέτιος θα παραμείνει Οικουμενικός Πατριάρχης για δεκαοκτώ (18) μήνες εξαναγκασθείς σε παραίτηση (20/9/1923) από τους Τούρκους. Αυτή ήταν η κατάσταση τόσο στον ελλαδικό χώρο όσο και στη Μ. Ασία στα τέλη του 1921 και στις αρχές του 1922 σε διπλωματικό, οικονομικό, και κοινωνικό επίπεδο και με αυτές τις συνθήκες θα εξελιχθούν τα γεγονότα καθ' όλη τη διάρκεια του 1922 ως και την Μικρασιατική καταστροφή.

314.Ν. Ψυρούκης, «*Η Μικρασιατική Καταστροφή (1918-1923).....*»,ό.π., σ.234.

315.Α. Κοντούλη, *Η Έκστρατεία της Μικράς Ασίας, Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια*, τ.Δ', Αθήνα 1929, σ.28.

316. Εφημ. «Μακεδονία», φ.3538 (6.12.1921),«*Επίσημος αναγγελία της εκλογής του Μελετίου*»,σ.1

317. S. Llewelyn, «*Το Όραμα της Ιωνίας...*», ό.π,σ.435.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η «ΕΘΝΙΚΗ ΑΜΥΝΑ» ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ ΚΑΙ Ο ΣΤΟΧΟΣ ΑΥΤΟΝΟΜΗΣΗΣ ΤΗΣ ΙΩΝΙΑΣ

Μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου 1920 είχε δημιουργηθεί στην Κωνσταντινούπολη με πρωτοβουλία βενιζελικών αξιωματικών και πολιτικών παραγόντων του κόμματος των Φιλελευθέρων και μελών της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης η οργάνωση «*Εθνική Άμυνα*». Ένα περίπου χρόνο αργότερα (1921) είχε συγκροτηθεί η «*Μικρασιατική Άμυνα στη Σμύρνη*». Πρόκειται για την ίδρυση ενός μυστικού σωματείου το οποίο θα ετοίμαζε το στρατό για έναν αγώνα εσχάτης άμυνας στο Μικρασιατικό χώρο. Σε αυτή την οργάνωση συμμετείχαν επιφανείς Έλληνες της Σμύρνης, ενώ φαίνεται ότι την κίνηση την υποστήριζε και ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος.³¹⁸ Υπήρξαν βέβαια πολλές αντιδράσεις από τον Υπάτο Αρμοστή Αρ. Στεργιάδη, ο οποίος δεν επιθυμούσε να μετακινηθεί από την κυβερνητική γραμμή, ωστόσο, ο στρατός κινητοποιούνταν από την ιδέα της εξασφάλισης της ελευθερίας των Μικρασιατών.³¹⁹ Με την ιδέα αυτής της οργάνωσης τασσόταν δειλά και ο αρχηγός του στρατού Παπούλας, ο οποίος αποδοκίμαζε με κάθε τρόπο τα σχέδια αποχώρησης από τη Μ. Ασία. Μέσα σε διάστημα λίγων, σχεδόν, εβδομάδων είχε κατακτήσει όλες τις κοινωνικές τάξεις με σκοπό να χρησιμοποιηθούν όλα τα ηθικά και υλικά μέσα των Μικρασιατών για την ενίσχυση του μαχόμενου στρατού.

Στόχος ήταν η δημιουργία αυτόνομου Ιωνικού κράτους στην περιφέρεια της Σμύρνης με τη μεσολάβηση του Βενιζέλου. Η ηγεσία της Άμυνας έβλεπε μια αυτόνομη Ιωνία ως βάση, από την οποία θα ξεκινούσε το «αντιπροσωπευτικότερο» τμήμα του Ελληνισμού με σκοπό να ανατρέψει το Κωνσταντινικό καθεστώς στην «Παλαιά Ελλάδα»

318.Γ. Γιαννακόπουλος, «*Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία-Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000...*» ό.π., σ.99.

319.Μ. Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικράν Ασία*, εκδ. "Κλεισιούνη", Αθήνα 1950, σ.264.

και να επανασυνδέσει το ανατολικό και το δυτικό Αιγαίο.³²⁰ Αποτελούσε, επομένως, ένα είδος επανάληψης της προσπάθειας που είχε αναλάβει πρωτύτερα το ομώνυμο κίνημα της Θεσσαλονίκης. Μια προσπάθεια που θα είχε επιτυχία εφόσον, με την απομάκρυνση του Κωνσταντινικού καθεστώτος, θα εξασφαλιζόταν εκ νέου η υποστήριξη των Συμμαχικών δυνάμεων. Πάντως, ήταν δύσκολο να καθορίσει κανείς σαφείς διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στο «ελλαδικό» και στο «μικρασιατικό» στοιχείο της Άμυνας. Στη λογική και προοπτική αυτή, αξιολογείτο η άμεση ανάγκη σωτηρίας της «ελληνικής Ιωνίας», η ανάγκη εξασφάλισης της υποστήριξης των δυνάμεων της Αντάντ και, τέλος, η πεποίθηση ότι μόνο ο Βενιζέλος θα μπορούσε να πετύχει κάτι τέτοιο.³²¹

Για τους σκοπούς αυτούς εκτός από τη συνδρομή των Μικρασιατών έπρεπε να συγκεντρωθούν χρήματα από εισφορές στη Σμύρνη και τις ελληνικές παροικίες, να δημιουργηθεί μια αυτόνομη στρατιωτική δύναμη από γηγενείς αλλά και να παραμείνει στο χώρο τμήμα του ελληνικού στρατού. Για να τεθούν όλα αυτά τα σχέδια σε εφαρμογή έπρεπε να υπάρξει επιτόπου η αναγκαία συνεργασία. Ήδη όμως η αρνητική στάση του ύπατου αρμοστή Στεργιάδη δημιουργούσε πολλά εμπόδια. Έτσι, όταν κατά τον Δεκέμβριο του 1921 εκδηλώθηκε με ζωηρότερο τρόπο η κίνηση αυτή, κάλεσε στο γραφείο του τον επιθεωρητή της Αρμοστείας, τον Π. Ευριπαίο, και ζήτησε να ενημερωθεί λεπτομερώς. Ο Ευριπαίος του απάντησε, ότι όλοι πλέον περιμένουν από εκείνον την ενίσχυση και τη βοήθεια του στην υλοποίηση αυτής της ιδέας. Αμέσως Ο Στεργιάδης, με τη σειρά του, δήλωσε, ότι μετά από έντονη σκέψη, δεν ήταν πρόθυμος σε καμία περίπτωση να αναλάβει οποιαδήποτε ενέργεια. Υποστήριζε, δε, ότι με άλλον τρόπο θα έπρεπε να βρεθεί λύση στο μικρασιατικό αδιέξοδο και συνέστησε ηρεμία και πειθαρχία.³²²

Παρά τις συνεχείς υποδείξεις του Στεργιάδη, η Επιτροπή Άμυνας στη Σμύρνη συνέχισε κανονικά την οργάνωσή της. Εν τω μεταξύ, είχαν ξεκινήσει και μεγάλες συζητήσεις μεταξύ της Στρατιάς Σμύρνης και της Άμυνας Κωνσταντινούπολης με σκοπό να επανέλθουν οι κατώτεροι αξιωματικοί για τη στήριξη του μετώπου. Η Άμυνα της Σμύρνης τόσο πολύ είχε διευρύνει το κύκλο των ενεργειών της, ώστε μελετούσε και την ανάπτυξη της οργάνωσής της στις περισσότερες πόλεις και χωριά του μικρασιατικού

320.Ιω. Μεταξάς, *«Η ιστορία του Εθνικού Διχασμού και της Μικρασιατικής Καταστροφής...»* ό.π.,σ.265.

321.Α. Κοντούλη, *«Η Εκστρατεία της Μικράς Ασίας, Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια...»*,ό.π.,σ.36.

322. Κ. Σακελλαρόπουλος , *«Η Σκιά της Δύσεως...»* ,ό.π.,σ.366.

χώρου. Την 28^η Ιανουαρίου 1921 πολυμελής επιτροπή θα επισκεφτεί εκ νέου τον Στεργιάδη στο Διοικητήριο.³²³ Η επιτροπή ανέπτυξε πάλι λεπτομερώς τους σκοπούς της και δήλωσε ότι ζητούσε την άδεια για να διευρύνει τις ενέργειές της. Ο Αρμοστής, αφού τους άκουσε προσεκτικά, απάντησε ότι αποδέχεται τελικώς να προχωρήσουν στο έργο τους χωρίς διενέξεις και θόρυβο. Τους πρότεινε, επίσης, οτιδήποτε κάνουν να το κάνουν πάνω σε σταθερές βάσεις και χωρίς κινήσεις πανικού. Η απρόσμενη στάση του Αρμοστή προξένησε πολύ θετική εντύπωση στα μέλη της επιτροπής.

Είχε προηγηθεί, όπως προαναφέρθηκε το Δεκέμβριο του 1921, η εκλογή του Μελέτιου Μεταξάκη στον Πατριαρχικό θρόνο Κωνσταντινούπολης, η οποία εξασφάλισε στην Άμυνα έναν πολύτιμο σύμμαχο. Ο Μελέτιος είχε αξιοσημείωτη απήχηση και επιρροή στο ελληνικό στοιχείο της Μ. Ασίας.³²⁴ Επιπλέον ο Αρμοστής Στεργιάδης, μάλλον αντιλαμβανόταν πλέον πως ο κίνδυνος για τη Μ. Ασία ήταν μεγάλος.³²⁵ Ο Γενικός Γραμματέας της Αρμοστείας, Π. Γουναράκης, στο μεταξύ, κάλεσε όλα τα μέλη της ελληνικής Άμυνας και τους δήλωσε ότι κατ' εντολή του Αρμοστή επιτρέπεται μόνο η συνέλευση του επιτελείου της Άμυνας σε στενό κύκλο, καθώς κατά τη γνώμη του τα συλλαλητήρια και ο θόρυβος των εφημερίδων θα ανησυχούσαν ακόμα περισσότερο το κόσμο. Ωστόσο, μετά από τρεις, μόλις, ημέρες έδινε τη συγκατάθεση του για την οργάνωση συλλαλητηρίων. Φαίνεται ότι ο Στεργιάδης είχε χάσει το ηθικό του³²⁶ και δρούσε πλέον αμφιταλαντευόμενος.³²⁷

Από την άλλη, η περίοδος αυτή της αγωνίας του Μικρασιατικού κόσμου είχε βρει σε απόλυτη διάσταση τους τρεις μεγαλύτερους παράγοντες: τον Ύπατο Στεργιάδη, τον αρχιστράτηγο Παπούλα και το Μητροπολίτη Χρυσόστομο. Μεταξύ των τριών αυτών ανδρών δεν υπήρχε σχεδόν καμία απολύτως προσωπική επαφή, με ό,τι σήμαινε αυτό. Ο Ύπατος Αρμοστής συχνά κατέκρινε τον Παπούλα, καθώς έδειχνε διαρκώς διαθέσεις ενίσχυσης της Άμυνας. Ο γιατρός Σιώτης, εξέχον μέλος της Άμυνας στην Κωνσταντινούπολη, τον επισκέφτηκε τότε στη Σμύρνη με σκοπό να ερευνήσει τις

323. Γ. Κορδάτος, *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας*, Νεώτερη Ε' 1900 – 1924, εκδ. “20ος αιώνας” Αθήνα 1956-1959, σ.602.

324. S. Llewelyn, «Το Όραμα της Ιωνίας...», ό.π., σ.435.

325. Μ. Ροδάς, «Η Ελλάδα στην Μικράν Ασία...», ό.π., σ.266.

326. Α. Κοντούλη, «Η Εκστρατεία της Μικράς Ασίας, Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια...», ό.π., σ.49.

327. Π.β.Ιω. Μεταξάς, «Η ιστορία του Εθνικού Διχασμού και της Μικρασιατικής Καταστροφής...» ό.π., σ.272

προθέσεις του.³²⁸ Ο βασιλόφρων Παπούλας προσπαθούσε να ξανακερδίσει την εμπιστοσύνη των Βενιζελικών αξιωματικών, ιδιαίτερα μετά το τέλος του Μαρτίου 1921, της περιόδου, δηλαδή, των εκτεταμένων αλλαγών στις διοικήσεις του στρατού.³²⁹

Ο Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος, από την άλλη, βρισκόταν μεταξύ δύο αντιτιθέμενων πλευρών, από τη μία του Ύπατου Αρμοστή και από την άλλη του αρχηγού της Στρατιάς. Ο Αναστ. Παπούλας, υποστήριζε με κάθε τρόπο την κυβερνητική άποψη και είχε φτάσει στο σημείο να κατηγορήσει τον Μητροπολίτη Χρυσόστομο ως «υποκινητή» του λαού κατά της ελληνικής κυβέρνησης. Ο Χρυσόστομος βρέθηκε στο στόχαστρο και της Αρμοστείας, η οποία έστειλε προσωπικό σημείωμα στο Μητροπολίτη, με το οποίο τον καθιστούσε απολύτως και μόνο υπεύθυνο σε περίπτωση που δημιουργούνταν οποιοδήποτε ζήτημα δημοσίας τάξης. Από την άλλη πλευρά, ο εχθρός δημιουργούσε στο Ικόνιο νέα τάγματα και παράλληλα εφοδιαζόταν συνεχώς από τα λιμάνια της Αττάλειας με άφθονο πολεμικό υλικό.³³⁰ Εκείνος που ιδιαίτερα ανησυχούσε για την έκβαση των γεγονότων ήταν ο Μικρασιατικός ελληνισμός και οι περισσότεροι αξιωματικοί του μετώπου ανεξαρτήτως πολιτικών φρονημάτων. Όλα τα βλέμματα είχαν στραφεί εξ αρχής στον Αρμοστή Στεργιάδη. Όταν ανώτατοι αξιωματικοί τον επισκέφτηκαν με σκοπό ν' αναλάβει προσωπικά την ηγεσία του Αγώνα, εκείνος αρχικά τους είχε απαντήσει ότι «είναι υπάλληλος της Ελληνικής Κυβέρνησης και όχι επαναστάτης».³³¹

Απογοητευμένη για άλλη μια φορά η *Μικρασιατική Άμυνα*, προσπάθησε τότε να έλθει σε συνεννόηση με την Κωνσταντινούπολη, ενώ, παράλληλα, διαβίβαζε τις διαμαρτυρίες της προς τους λαούς της Ευρώπης και της Αμερικής καθώς και στις κυβερνήσεις τους. Αρχηγός της όλης κίνησης ήταν ο γιατρός Α. Ψαλτώφ, ο οποίος είχε μεγάλο κύρος και απέναντι στους κατοίκους και απέναντι στις αρχές. Παρόλ' αυτά ήταν συντηρητικού χαρακτήρα και αγωνιζόταν να προσαρμοσθεί με την όλη κατάσταση, χωρίς στην ουσία να επιθυμεί να έλθει σε ρήξη με την Κυβέρνηση και την Αρμοστεία.³³²

Η *Άμυνα* καθ' όλη τη διάρκεια της δράσης της, είχε αποστείλει αρκετά τηλεγραφήματα και επιστολές και προς την κυβέρνηση της Αθήνας, με κύριο σκοπό να

328.Χ. Αγγελομάτης, «Χρονικόν Μεγάλης τραγωδίας...», ό.π., σ.130. Ξ. Στρατηγός, «Η Ελλάς εν Μικρά Ασία...», ό.π., σσ.337-338.

329. S. Llewelyn, «Το Όραμα της Ιωνίας...», ό.π., σ.435.

330. Α. Κοντούλη, «Η Εκστρατεία της Μικράς Ασίας, Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια...», ό.π., σ.64.

331. Μ. Ροδάς, «Η Ελλάδα στην Μικράν Ασία», εκδ. Κλεισιούνη, Αθήνα 1950, σ.269.

332. Α. Κοντούλη, «Η Εκστρατεία της Μικράς Ασίας, Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια...», ό.π., σ.67.

της υπενθυμίσει ότι δεν πρέπει να εγκαταλειφθούν οι Έλληνες της Μ. Ασίας, και να μην λησμονήσουν τη μακρά πορεία του ελληνικού στοιχείου στην Εγγύς Ανατολή. Ανεξάρτητες επιστολές είχαν αποσταλεί και προς τον ελληνικό λαό της Μ. Ασίας, με σκοπό να τον εμπυχώσουν καθώς σίγουρα μετά από την έκβαση των γεγονότων το ηθικό τους είχε σοβαρά καταρρακωθεί.³³³

Η περιοδεία του Γούναρη, εν τω μεταξύ, στο εξωτερικό, είχε ακόμη μακρά πορεία. Η Ελληνική αποστολή μετά τις ατελέσφορες πολύωρες συζητήσεις με Άγγλους και Γάλλους όφειλε να επισκεφτεί και την Ρώμη, μέχρι τελικά να συνέλθει στις αρχές του 1922 η προγραμματισμένη Συνδιάσκεψη στις Κάννες. Έτσι περί τα τέλη του Δεκεμβρίου 1921, ο Δ. Γούναρης μαζί με τον Γ. Μπαλτατζή πέρασαν από τη Ρώμη, για να έλθουν σε επαφή με την Ιταλική Κυβέρνηση.³³⁴ Το έδαφος ωστόσο και στη Ρώμη ήταν απολύτως δυσμενές για την ελληνική υπόθεση. Εκεί, καθώς είχαν δείξει ήδη με τη στάση τους οι Ιταλοί, δεν αναμενόταν καμία καλή θέληση όπως θα μπορούσαμε να πούμε για την περίπτωση της Αγγλίας, ούτε και βάσιμη ελπίδα βελτίωσης των διαθέσεων τους, όπως ίσως θα μπορούσε να περιμένει, υπό όρους, η Ελληνική κυβέρνηση από τους Γάλλους.³³⁵

Από την άλλη, οι όροι της συμφωνίας μεταξύ του Μαρκησίου Γκαρρόνι αφ' ενός και του στρατάρχου Ιζέτ Πασά, ήδη από τις 18 Μαρτίου 1921, δεν άφηναν καμία αμφιβολία σχετικά με τις Ιταλικές διαθέσεις, οι οποίες είχαν ως απαραίτητη βάση τους την εξυπηρέτηση σπουδαίων ιταλικών συμφερόντων στη Μ. Ασία.³³⁶ Με τη συγκεκριμένη συμφωνία η Τουρκία εξασφάλιζε στην Ιταλία, μεταξύ άλλων, μια ευρύτατη ζώνη οικονομικής επιρροής, μια σημαντική βοήθεια για τη κατασκευή δημοσίων έργων, και τέλος, την ίδρυση βιομηχανικών και πολλαπλών εμπορικών οίκων. Η Ιταλία, με τη σειρά της, αναλάμβανε να βοηθήσει και να καλύψει τις οικονομικές ανάγκες της Τουρκίας, ενώ υποχρεωνόταν να υποστηρίξει με κάθε τρόπο τα συμφέροντα της Τουρκίας στις

333.Γ. Κορδάτος, «Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας, Νεώτερη Ε' 1900 – 1924....»,ό.π., σ. 612.

334. Λαμβάνοντας τον λόγο ο Δ. Γούναρης είπε χαρακτηριστικά: «Μετά την υπογραφή της ανωτέρω σχετικής τω δανείω συμφωνίας, επικείμενης πλέον της ενάρξεως της Διασκέψεως των Καννών και αμέσως μετ' αυτήν της συναντήσεως των τριών υπουργών επί των Εξωτερικών εν Παρισίοις, μετάβημεν εις Ρώμην». *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ' (Συνεδρίαση της 25ης Φεβρουαρίου 1922), σ.1667.

335.Γ. Γιαννουλόπουλος, *Η Ευγενής μας τύφλωση ... Εξωτερική πολιτική και εθνικά θέματα από την ήττα του 1897 έως και την Μικρασιατική καταστροφή..*,ό.π., σ.300.

336.Ξ. Στρατηγός, «*Η Ελλάς εν Μικρά Ασία....*»,ό.π.,σ.305.

συνακόλουθες διαπραγματεύσεις Ειρήνης. Τέλος, θα παρέδιδε σε διάφορα μέρη της Τουρκίας αναγκαίο υγειονομικό και πυροβολικό υλικό.³³⁷

Παρόλ' αυτά η επαφή της Ελληνικής αποστολής με πολιτικούς κύκλους της Ιταλίας και η ανταλλαγή σκέψεων ήταν απαραίτητη να γίνει τη δεδομένη στιγμή. Η πρώτη συνάντηση θα πραγματοποιηθεί στις 28 Δεκεμβρίου 1921 με τον Ιταλό πρωθυπουργό Ιβανόη Μπονόμι και τον τότε υπουργό εξωτερικών Ντέλλα Τορέττα.³³⁸ Στη συνάντηση αυτή υποστηρίχτηκε η άποψη ότι υπάρχει η ανάγκη μεγάλων υποχωρήσεων, καθώς καμία από τις Μεγάλες Δυνάμεις δεν έχει την ικανότητα από μόνη της να επιβάλλει την ειρήνη στους Τούρκους. Από τη στιγμή που Γαλλία και Ιταλία είχαν προβεί σε επιμέρους συμφωνίες, το εγχείρημα επιβολής μιας συλλογικής ειρήνης ήταν πλέον εξαιρετικά δυσχερές. Ακριβώς σε αυτό το σημείο, οι Έλληνες Υπουργοί υποστήριξαν ότι είναι υποχρέωση της Ελλάδας αλλά και των Μεγάλων Δυνάμεων να ασφαλίσουν με κάθε τρόπο τους χριστιανικούς πληθυσμούς, τους οποίους είχαν οδηγήσει σε εμπόλεμη κατάσταση κατά της Τουρκίας. Ο Ιταλός υπουργός υποστήριξε, ότι οι Τούρκοι δεν θα δέχονταν οποιαδήποτε ειρηνευτική λύση του ζητήματος, ενώ, από την άλλη, δεσμευόταν να εξετάσουν με ενδιαφέρον την Ελληνική άποψη στην επερχόμενη Συνδιάσκεψη και να εργασθούν μαζί με τις υπόλοιπες δυνάμεις για την εξεύρεση λύσης, όσο το δυνατόν πιο κοντά σε αυτή που επιθυμεί η Ελληνική κυβέρνηση.³³⁹

Από την μετριοπαθή στάση της Ιταλικής κυβέρνησης φαινόταν πλέον ξεκάθαρα αυτό που ίσχυε εδώ και καιρό. Η Ιταλία, δηλαδή, έβλεπε μονίμως την Ελλάδα ως εμπόδιο για τις επεκτατικές της βλέψεις στη Μ. Ασία.³⁴⁰ Επιπρόσθετα, θεωρούσε πάντα τον εαυτό της ως τον μοναδικό "εξαπατημένο" στο ζήτημα των επανορθώσεων σε σχέση με την Αγγλία και την Γαλλία. Επιπλέον, έκανε οτιδήποτε θα μπορούσε να βλάψει και να υπονομεύσει τη προσωπικότητα του Βενιζέλου, τον οποίο θεωρούσε επικίνδυνο πολιτικό αντίπαλό της. Έτσι, λοιπόν, όσο φαινόταν ότι επικρατούσε στην Ελλάδα η

337.Ν. Ψυρούκης, «*Η Μικρασιατική Καταστροφή (1918-1923).....*»,ό.π., σ.242.

338.Ο Γούναρης, μιλώντας αργότερα στην Ελληνική Βουλή, έλεγε: «Εν Ρώμη συναντήθημεν μετά του τότε Πρωθυπουργού Μπονομί και επανειλημμένως μετά του τότε υπουργού των Εξωτερικών Μαρκεσίου Ντέλλα Τορέττα. Αι αυταί διαθέσεις προς επιδίωξιν της ειρήνης εν τη Εγγύς Ανατολή επεκράτουν και εν Ρώμη. Εξεθήκαμεν την ημετέρα άποψιν και αντηλλάξαμεν γνώμας μετά του Ιταλού υπουργού επί των Εξωτερικών επί της καταστάσεως, ήτις επρόκειτο να συζητηθή και κανονισθή κατά την συνάντησιν των τριών υπουργών επί των Εξωτερικών εν Παρισίοις αμέσως μετά την Συνεδρίαν των Καννών». *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ' (Συνεδρίαση της 25ης Φεβρουαρίου 1922), σ.1667.

339.Ξ. Στρατηγός, «*Η Ελλάς εν Μικρά Ασία....*»,ό.π., σ. 306.

340.Κ. Σακελλαρόπουλος , «*Η Σκιά της Δύσεως...*», ό.π.,σ.372.

πολιτική του Βενιζέλου, κανένα λόγο ή ηθικό έρεισμα δεν είχε η Ιταλία να υποστηρίξει τους Έλληνες. Εξάλλου, ήδη από τη Διάσκεψη του Λονδίνου (Φεβρουάριος- Μάρτιος του 1921),³⁴¹ οι Ιταλοί, όπως συνέβαινε και με τους Γάλλους, είχαν αρχίσει με αργές αλλά σταθερές κινήσεις την αποκατάσταση των σχέσεων τους με το Κεμάλ και τη Τουρκία.³⁴²

Η τωρινή Κυβέρνηση του Δ. Γούναρη, ακόμα και τώρα δεν είχε συνειδητοποιήσει ότι είχε τελειώσει η εποχή των ιδεολογικών συνθημάτων και πλέον είχε ν' αντιμετωπίσει με κάθε μέσο τη στυγνή πραγματικότητα. Η Ελλάδα αναμένοντας με πολλές ελπίδες τη Διάσκεψη των Καννών και μετά την αποτυχία της ελληνικής κυβέρνησης να επιβάλλει κάποια λύση στο στρατιωτικό πεδίο, είχε αρχίσει έναν ασύμμετρο αγώνα στο διπλωματικό πεδίο, συνομιλώντας ξεχωριστά όπως είδαμε με τις κυβερνήσεις των Συμμαχικών Δυνάμεων. Η πυκνή συρροή ωστόσο, των ετερογενών διπλωματικών γεγονότων (Ιταλοκεμαλική συμφωνία, Γαλλοτουρκικό σύμφωνο κ.ά.) κατέτειναν στην ατυχή έκβαση αυτής της ελληνικής προσπάθειας.³⁴³

Οι εκπρόσωποι των τριών μεγάλων Συμμαχικών δυνάμεων συναντήθηκαν στις Κάννες στις 27 Δεκεμβρίου 1921. Εκεί παρίστατο ο Λούντ Τζώρτζ και ο Λόρδος Κώρζον, ο Μπριάν και ο Ιταλός πρωθυπουργός Μπονόμι.³⁴⁴ Αντικείμενο της Διάσκεψης δεν ήταν μόνο το ελληνικό ζήτημα αλλά και αυτό των Γερμανικών επανορθώσεων, καθώς και η στάση της Αντάντ απέναντι στη Σοβιετική Ένωση. Η Διάσκεψη προσέφερε τότε τη δυνατότητα στην ελληνική αντιπροσωπεία, (Δ. Γούναρης- Γ. Μπαλατζής) να πραγματοποιήσει μια σειρά από συναντήσεις υψηλού επιπέδου, και να προβάλει τα

341. Στην ίδια ομιλία του, ο Δ. Γούναρης ανέφερε: «Ενώ δε κατά τας πρώτας ημέρας του Φεβρουαρίου υπελογίζετο ότι θα κατωρθούτο η συνάντησις να γίνη την 8^{ην} ή την 9^{ην} Φεβρουαρίου, επήλθεν η κυβερνητική κρίσις εν Ιταλία, ήτις κατέστησεν αδύνατον τούτο. Η εν Ιταλία κυβερνητική κρίσις παρετάθη, ότε δε κατηρτίσθη η νέα Ιταλική Κυβέρνησις, επεσπεύσθη η σύγκλησις της Διασκέψεως. Κατά την εκ της Ιταλικής πρωτευούσης διέλευσίν μου ο Πρωθυπουργός και Υπουργός επί των Εξωτερικών διεβεβαίωσε ημάς διά το υπέρ της επιτεύξεως δικαίας ειρήνης ενδιαφέρον αυτών και ανεκοίνωσαν ότι η Διάσκεψις θα γίνη μετά την σύγκλησιν της Ιταλικής Βουλής και την παρ' αυτής ψήφισιν εμπιστοσύνης προς την Κυβέρνησιν, ήτοι περί τας 9/22 προσεχούς Μαρτίου. Η χρονολογία δε αυτή εβεβαιώθη και από χθεσινάς επισήμους ειδήσεις εκ Λονδίνου και Ρώμης». *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ' (Συνεδρίαση της 25ης Φεβρουαρίου 1922), σ.1667-68.

342. Σπ. Μαρκεζίνης, «Πολιτική Ιστορία της συγχρόνου Ελλάδος...»,ό.π., σ.243.

343. Γ. Γιαννουλόπουλος, *Η Ευγενής μας τύφλωσις ... Εξωτερική πολιτική και εθνικά θέματα από την ήττα του 1897 έως και την Μικρασιατική καταστροφή...*,ό.π., σ.302

344. Ο Δ. Γούναρης ανέφερε: «Μετά την υπογραφή της ανωτέρω σχετικής τω δανείω συμφωνία, επικειμένης πλέον της ενάρξεως της Διασκέψεως των Καννών και αμέσως μετ' αυτήν της συναντήσεως των τριών υπουργών επί των Εξωτερικών εν Παρισίοις, μετέβην εις Ρώμην». *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ' (Συνεδρίαση της 25ης Φεβρουαρίου 1922), σ.1662.

ελληνικά αιτήματα.³⁴⁵ Ωστόσο η Ελλάδα δεν είχε να προτείνει συγκεκριμένα σχέδια, ούτε ήταν σε θέση ν' αναπτύξει πρωτοβουλίες τη δεδομένη στιγμή.

Πέρα από αυτά, στις Κάννες επρόκειτο να γίνει εκτενής προσπάθεια για Αγγλογαλλική συμφωνία γενικότερης φύσης, καθώς η Αγγλία εγγυάται τώρα προς την Γαλλία τη συνδρομή της εναντίον οποιασδήποτε Γερμανικής επίθεσης.³⁴⁶ Ως αντάλλαγμα ο Άγγλος Πρωθυπουργός πέτυχε να γίνει δεκτός από τη Γαλλία, για να προετοιμάσει το έδαφος και να δεσμεύσει τη Γαλλική κυβέρνηση να χαράξουν κοινή γραμμή απέναντι στο Ανατολικό ζήτημα. Τελικά όμως μια αιφνίδια κυβερνητική κρίση στη Γαλλία υποχρέωσε το Μπριάν να εγκαταλείψει εσπευσμένα τις συζητήσεις και να μεταβεί στο Παρίσι. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του ίδιου του Γούναρη «Η Συνδιάσκεψις των Καννών επρόκειτο να ετερματίσθῃ κατά τρόπον, όστις καθιστά αδύνατον την συνέχισιν αυτής διά της εν Παρισίοις συναντήσεως των τριών υπουργών. Η κυβέρνησις του κ. Μπριάν παρητήθη, θα διαδέχθῃ δ' αυτήν η Κυβέρνησις υπό τον κ. Πουανκάρε. Η νέα αυτή κυβέρνησις επικοινωνήσῃ μετά του Προέδρου αυτής και προς της επισήμου αυτής εγκαταστάσεως μετά του Άγγλου Πρωθυπουργού απερχομένων εκ Καννών, και αμέσως κατόπιν μετά του Άγγλου υπουργού επί των Εξωτερικών, διερχομένου εκ Παρισίων. Συνεφωνήθη ότι η συνάντησις των τριών Υπουργών θα εγίνετο την 1^η Φεβρουαρίου 1922».³⁴⁷

Οι όροι της αγγλικής κυβέρνησης που θα αναλύονταν στην προσεχή συνάντησή στο Παρίσι συνοψίζονταν³⁴⁸, στο να δημιουργηθεί αρχικά στη περιφέρεια της Σμύρνης αυτόνομο καθεστώς υπό την προστασία της Κοινωνίας των Εθνών. Επίσης η διοίκηση θα δινόταν σε επιτροπή δύο ντόπιων Ελλήνων και δύο Τούρκων με πρόεδρο πρόσωπο άλλης εθνικότητας. Χωροφυλακή θα δημιουργείτο κατ'αναλογία του πληθυσμού και υπό τη διεύθυνση αλλοδαπών αξιωματικών. Οι όροι περιλάμβαναν, επίσης, μικρές μεταρρυθμίσεις στα Θρακικά σύνορα, με μετάθεσή τους από τη γραμμή της Μήδειας στο σημείο της Ραδεστού, με σκοπό η Ραδεστός να παραμείνει Ελληνική. Ο Λούντ Τζώρτζ καθώς και ο Κώρζον πίστευαν ότι ήταν οι πιο κατάλληλοι όροι για ν' επιτευχθεί η επιθυμητή Ειρήνη στην Εγγύς Ανατολή, διαφορετικά η μόνη λύση ήταν η συνέχιση του

345. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ' (Συνεδρίαση της 25ης Φεβρουαρίου 1922), σ.1667.

346. Ξ. Στρατηγός, «*Η Ελλάς εν Μικρά Ασία...*», ό.π., σ.307.

347. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ' (Συνεδρίαση της 25ης Φεβρουαρίου 1922), σ.1667.

348. Εφημ. "Εμπρός" φ.9056 (29.12.1921), «*Οι Αγγλικοί όροι της Αγγλο-Γαλλικής Συμμαχίας*», σ.1.

πολέμου, που θα εξαντλούσε ακόμα περισσότερο και θα οδηγούσε στην τελική καταστροφή την Ελλάδα.³⁴⁹

Οι όροι που προαναφέραμε στάλθηκαν με τηλεγράφημα από τις Κάννες και από τον Έλληνα πρωθυπουργό στον Υπουργό εξωτερικών Α. Καρτάλη, συστήνοντας προσωπικά στο επιτελείο του, ότι θα ήταν επωφελές τη δεδομένη στιγμή να συνετιστούν και να τους δεχθούν.³⁵⁰ Οι Έλληνες αντιπρόσωποι έκριναν ότι έπρεπε να συμφωνήσουν³⁵¹ και έτσι θα λυνόταν το περίπλοκο Μικρασιατικό ζήτημα με τρόπο άκρως, τηρουμένων των αναλογιών, ικανοποιητικό για τα συμφέροντα των εκεί πληθυσμών. Δυστυχώς για την Ελλάδα ακόμα και αυτή η συμφωνία έμελλε να αποτύχει, για λόγους ανωτέρας και αναπόδραστης βίας. Έτσι μπορούμε να ονομάσουμε, την αλλαγή της γαλλικής πολιτικής, η οποία ανέτρεψε το Μπριάν, πριν ακόμα ολοκληρωθεί η Συνδιάσκεψη στις Κάννες.³⁵² Ο Μπριάν έχασε την εξουσία και τον διαδέχτηκε ο Ραιμόν Πουανκαρέ.³⁵³

Ο Πουανκαρέ που κράτησε για τον εαυτό του και το Υπουργείο Εξωτερικών, ήταν αντιπαθής και στους Βρετανούς και στους Έλληνες, και είχε σκοπό να μην αφήσει με κανένα τρόπο να τον παρασύρουν σε άλλες λύσεις.³⁵⁴ Μόλις λοιπόν ανήλθε στην εξουσία έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα τεκταινόμενα στην Ανατολή.³⁵⁵ Λίγες μόνο μέρες αργότερα ο Γούναρης μαζί με τον Μπαλτατζή τον επισκέφθηκαν.³⁵⁶ Ο Πουανκαρέ υπήρξε δριμύτατος προς τους Έλληνες αντιπροσώπους και λέγεται ότι τους τόνισε χαρακτηριστικά, ότι από τη στιγμή που βρισκόταν στο Θρόνο ο φιλογερμανός Βασιλιάς Κωνσταντίνος, η Γαλλία δεν είναι διατεθειμένη να ευνοήσει με κανένα τρόπο τα ελληνικά συμφέροντα. Αυτό όμως, πρόκειται για μια διάδοση που ίσως προήλθε από αντιπολιτευόμενους κύκλους. Ως υπεύθυνος της Γαλλικής πολιτικής σκηνής, ο Πουανκαρέ δεν ήταν δυνατόν να είχε κάνει μια τέτοια κατηγορηματική δήλωση, ενώ,

349.Κ. Χατζηαντωνίου , «Μικρά Ασία ο απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922...», ό.π., σ.240.

350.Κ. Σακελλαρόπουλος , «Η Σκιά της Δύσεως...»ό.π., σ.376.

351.Σπ. Μαρκεζίνης, «Πολιτική Ιστορία της συγχρόνου Ελλάδος...»,ό.π., σ.245.

352.*Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ'(Συνεδρίαση της 25ης Φεβρουαρίου 1922), σ.1667.

353. S. Llewelyn, «Το Όραμα της Ιωνίας...», ό.π.,σ.440.

354. R. Poincare ,*Histoire Politique*, εκδ. "De l' Academie Francaise", Paris 1920-1922.σ.97

355.A. Glyn Stone, *Anglo-French Relations in the Twentieth Century: Rivalry and Cooperation*, εκδ. "Routledge", London-New York 2000 , σ.128.

356.«Μεταβάς εν τω μεταξύ εις Λονδίνον..ήλθον εις Παρισίους και μετά του κ. Υπουργού επί των Εξωτερικών επεσκέφθημεν την 15/28 Ιανουαρίου τον κ. Πουανκαρέ, εις τον οποίο εξεθήκαμεν τας ημετέρας αντιλήψεις». *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ'(Συνεδρίαση της 25ης Φεβρουαρίου 1922), σ.1667.

γνώριζε καλά πως λόγοι σοβαρότατοι που είχαν σχέση με τα γαλλικά συμφέροντα κατεύθυναν την πολιτική της Γαλλίας στο Μικρασιατικό ζήτημα.³⁵⁷ Η δυσμένεια της γαλλικής κοινής γνώμης, για το παρόν Ελληνικό Καθεστώς, επηρέαζε ως ένα σημείο το Γάλλο πρωθυπουργό.

Στηριζόμενος σε ένα μνημόνιο του Στρατάρχη Φος, στο οποίο αναλυόταν διεξοδικά οι στρατιωτικές πλευρές της όλης κατάστασης, δήλωνε κατηγορηματικά ότι τόσο η Γαλλία όσο και η Βρετανία επιθυμούσαν με κάθε τρόπο να επανέλθει η Ειρήνη στην περιοχή: «ο Πουανκαρέ, εις τον οποίον εξεθήκαμεν τας ημετέρας αντιλήψεις...εδήλωσεν ημίν πάσαν προθυμίαν όπως κατά την επικείμενην συνδιάσκεψιν επιζητήση λύσιν εκ συμφώνου μετά της Αγγλίας εξασφαλίζουσιν ειρήνην δικαίαν και διαρκή εν τη Εγγύς Ανατολή» Ο Πουανκαρέ προσέθεσε ακόμη: «Ότι εις την προσπάθειαν του ουδαμώς επηρεάζεται εκ των λίαν δυσμενών αισθημάτων της γαλλικής κοινής γνώμης, έναντι του σημερινού ελληνικού καθεστώτος.»³⁵⁸ Έτσι την 16^η Ιανουαρίου 1922 ο Πουανκαρέ συναντήθηκε τελικά με το Λόρδο Κώρζον και αμέσως έδειξε διάθεση συνεργασίας με την Αγγλία υπέρ της Ελλάδας. Από τα παραπάνω διακρίνουμε ίσως και έναν φόβο του ίδιου του Πουανκαρέ, για μονομερείς αλλότριες δράσεις στην Εγγύς Ανατολή. Ειδικότερα, πίστευε ότι ένας στρατιωτικός αποκλεισμός δεν θα ήταν το αποτελεσματικότερο μέσο πίεσης, τη στιγμή κίολας που οι Τούρκοι δεν θα έκαναν πίσω βλέποντας να επεκτείνεται η απειλή για την άμεση κατάληψη της Κωνσταντινούπολης. Ωστόσο ουδέποτε η Γαλλία απομακρύνθηκε από τη φιλοτουρκική πολιτική που είχε ήδη χαράξει.³⁵⁹

Μετά τη μη ολοκλήρωση, εκ των πραγμάτων, της Διάσκεψης στις Κάννες λόγω της κυβερνητικής αλλαγής στη Γαλλία, αποφασίστηκε τελικά να συνέλθει, στην ουσία να συνεχισθεί, στο Παρίσι την 8^η Φεβρουαρίου 1922 μετά από αίτηση του Γάλλου πρωθυπουργού, ο οποίος είχε ανάγκη να μελετήσει την κατάσταση πριν τελικά τοποθετηθεί για τα ζητήματα που τόσο ταλάνιζαν τότε όλη την Ευρώπη. Ωστόσο, τα προβλήματα για την ελληνική πολιτική ηγεσία δεν σταματούν εδώ. Ένα νέο γεγονός προκάλεσε μια νέα αναβολή της Διάσκεψης. Η Ιταλική κυβέρνηση του Μπονόμι

357. Ξ. Στρατηγός, «Η Ελλάς εν Μικρά Ασία...», ό.π., σ.309.

358. *Εφημερίδα Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ΄ (Συνεδρίαση της 25ης Φεβρουαρίου 1922), σ.1667.

359. Γ. Κορδάτος, «Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας, Νεώτερη Ε' 1900 – 1924...», ό.π., σ. 453

παραιτήθηκε έπειτα από ενάμιση μήνα κυβερνητικής αστάθειας στην Ιταλία.³⁶⁰ «Η εν Ιταλία κυβερνητική κρίσις παρετάθη, ότε δε κατηρτίσθη η νέα Ιταλική Κυβέρνησις, και μόνον τότε επεσπεύσθη η σύγκλησις της Διασκέψεως».³⁶¹ Συγκεκριμένα η Ιταλία βρισκόταν ακριβώς σε εκείνη την περίοδο, κατά την οποία προετοιμαζόταν το έδαφος για την άνοδο του φασισμού στην εξουσία.³⁶²

Ανεξάρτητα από το τί συνέβαινε στο πολιτικό σκηνικό της Ιταλίας, η ελληνική πλευρά είχε φτάσει σε κατάσταση απελπισίας. Διαπίστωνε ότι μάταια είχαν περάσει τόσοι μήνες, χωρίς να έχει επιτευχθεί καμία απολύτως πρόοδος σε κανένα σημείο, ενώ, παράλληλα, η οικονομική κατάσταση της χώρας είχε χειροτερέψει, ενώ ούτε λόγος γινόταν για Δάνειο, σύμφωνα με τις βρετανικές εγγυήσεις. Από την άλλη, και η κατάσταση στη Μ. Ασία από στρατιωτική άποψη είχε φτάσει σε πολύ τραγικό σημείο.³⁶³

Όλη αυτή η στενόχωρη κατάσταση και οι συνεχόμενες αναβολές που οφείλονταν κυρίως στις διαφορές ανάμεσα στη Βρετανία και στη Γαλλία, γύρω από διαδικαστικές μικρολεπτομέρειες και στις συνεχείς επιφυλάξεις του Πουανκαρέ οδήγησαν το Πρωθυπουργό, Δ. Γούναρη, να αρχίζει να μιλάει για μονομερείς ενέργειες και συγκεκριμένα για το ενδεχόμενο εκκένωσης άνευ όρων της Μ. Ασίας: «*Είμαι διατεθειμένος έλεγε, ν' αντιμετωπίσω την ευθύνη της εκκενώσεως της Μικράς Ασίας, αλλά δεν θέλω ν' αντιμετωπίσω το ενδεχόμενο της καταστροφής του στρατού μας εκεί.*»³⁶⁴ Πριν όμως προβεί σε κάποια ενέργεια προτίμησε να πληροφορηθεί για την ακριβή κατάσταση του μετώπου στη Μ. Ασία από τον αρχιστράτηγο Αναστ. Παπούλα. Οι πληροφορίες που είχε δεχθεί το Υπουργείο Στρατιωτικών και ο καθ' ύλην υπουργός Ν. Θεοτόκης, από τον Παπούλα, ανέφεραν ότι το ηθικό των ανδρών ήταν «*λίαν καλόν*», ενώ έκρινε και τον εχθρό, τον οποίο θεωρούσε ότι υπερτερεί αριθμητικά κατά πολύ στο ιππικό και στα αεροπλάνα. Μιλούσε, ακόμη, για άμεση ανάγκη για χρηματικά μέσα και ενίσχυση του στρατού από εμπειροπόλεμους άνδρες καθώς και για πολεμικό υλικό.³⁶⁵

360.«Ενώ δε κατά τας πρώτας ημέρας του Φεβρουρίου υπελογίζετο ότι θα κατωρθούτο η συνάντησις να γίνη την 8^{ην} ή την 9^{ην} Φεβρουαρίου, επήλθεν η κυβερνητική κρίσις εν Ιταλία, ήτις κατέστησεν αδύνατον τούτο». *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ' (Συνεδρίαση της 25ης Φεβρουαρίου 1922), σ.1668.

361. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ' (Συνεδρίαση της 25ης Φεβρουαρίου 1922), σ.1668.

362.Κ. Σακελλαρόπουλος, «*Η Σκιά της Δύσεως...*», ό.π.,σ.388.

363.Ιω. Πασσάς «*Η Αγωνία Ενός Έθνους...*», ό.π., σ. 150.

364.Ξ. Στρατηγός, «*Η Ελλάς εν Μικρά Ασία...*», ό.π., σ.311.

365.Σπ. Μαρκεζίνης, «*Πολιτική Ιστορία της συγχρόνου Ελλάδος...*», ό.π.,σ.247.

Από την άλλη, απέκρουε κάθε σκέψη για σύμπτυξη δυτικότερα από την κατεχόμενη γραμμή.

Ο Αρχιστράτηγος ανέφερε, ακόμη, ότι αν δεν ήταν δυνατόν να εξασφαλιστούν όλα τα παραπάνω απαιτούμενα μέσα, η εκκένωση κρινόταν αναγκαία, έστω και ως έσχατη λύση, καθώς θα δημιουργούσε μεγάλη δυσφορία μεταξύ των ανδρών του στρατεύματος και φυσικά θα γεννούσε και το πρόβλημα της τύχης των εγκαταλειπόμενων χριστιανικών πληθυσμών.³⁶⁶ Ο Δ. Γούναρης και ενώπιον της νέας αναβολής της Διάσκεψης, αποφάσισε να απευθύνει ένα μακροσκελές υπόμνημα προς το Λόρδο Κώρζον στις αρχές Φεβρουαρίου 1922. Στο υπόμνημα αυτό ανέφερε λεπτομερώς και με κάθε ειλικρίνεια στην Αγγλική πλευρά την κατάσταση που αντιμετώπιζε η Ελληνική κυβέρνηση τη δεδομένη στιγμή.³⁶⁷ Ο Έλληνας πρωθυπουργός, εγκαταλελειμμένος εν τοις πράγμασι από τους πάντες εκαλείτο να αντιμετωπίσει την τραγική έκταση του πολύπλοκου Μικρασιατικού ζητήματος.

Το δραματικό αυτό υπόμνημα προς το Λόρδο Κώρζον το οποίο διεκτραγωδούσε με ωμότητα την πραγματικότητα, ήταν επί της ουσίας μια ύστατη έκκληση για βοήθεια, ενώ, παράλληλα, αποτελούσε και μια απειλή ότι αν τελικά δεν ερχόταν η βοήθεια, η Ελλάδα θα ήταν αναγκασμένη ν' αναλάβει μονομερείς δράσεις, εκκενώνοντας τη Μ. Ασία και αφήνοντας τη Μεγάλη Βρετανία να κανονίσει μόνη της τις υποθέσεις της με το Κεμάλ. Το μήνυμα όπως διαμορφώθηκε από τον Γούναρη ήταν σαφές. Πιο συγκεκριμένα ανέφερε τα εξής: «*Ήδη από της συναντήσεώς μας στις 14/27 Οκτωβρίου 1921, είχαν αποδεχθεί τας προτάσεις σας (δηλ. του Λόρδου Κώρζον) περί ειρηνεύσεως*», και υπενθύμιζε ότι «*καίτοι περιήλθον έκτοτε πλέον των τριών μηνών χωρίς ουδεμία πρόοδος να επιτευχθεί λόγω παρεμβολής απρόοπτων εμποδίων*». Εν τούτοις οι Έλληνες επέτυχαν να διατηρήσουν το στρατιωτικό status quo στη Μ. Ασία.³⁶⁸

Ακόμα, ο Γούναρης τονίζει στο υπόμνημά του τις δυσκολίες που είχε να αντιμετωπίσει η Ελληνική Κυβέρνηση, και πως ο Ελληνικός στρατός βρισκόταν στα πεδία των μαχών για εννέα ολόκληρα έτη.³⁶⁹ Επιπλέον το συναίσθημα της αποστολής τους, να απελευθερώσουν τους «αδερφούς» τους από το Τουρκικό ζυγό, είχε σοβαρά κλονιστεί από τους συνεχόμενους πολέμους και από την μη εξασφαλισμένη ακόμη

366. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ιστορία της Εκστρατείας εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922)*, Αθήνα 2002, σ.1.

367. Εφημ. "Σκρίπ"φ.7200 (9.2.1922), «*Η Διάσκεψις για το ανατολικό ζήτημα αναβάλλεται*», σ.1.

368. Α. F. Frangulis, *La Grece, son statut international, son histoire diplomatique*, τ.Β', εκδ. "Presses Universitaires de France", Παρίσι 1934, σσ. 350-352.

369. Γ. Ρούσσος, «*Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1826-1974....*», ό.π., σ. 217.

ειρήνη στην περιοχή, παρά τις συνεχόμενες και επανειλημμένες υποσχέσεις των Συμμάχων. Επιπρόσθετα, η έλλειψη των απαραίτητων οικονομικών πόρων, δημιούργησε νέες δυσκολίες στον εφοδιασμό του στρατού. Σε αυτό το σημείο, ο Γούναρης βρήκε την ευκαιρία να εκφράσει τη λύπη του, γιατί τελικά δεν πέτυχε η σύναψη δανείου στην αγγλική αγορά, παρά την συμφωνία στις 22 Δεκεμβρίου 1921, με την οποία η αγγλική κυβέρνηση υποσχόταν να παράσχει το ποσό των 15.000.000 λιρών.³⁷⁰ Έγινε, επίσης, και εκτενής αναφορά στο πολεμικό υλικό, το οποίο ο εχθρός προμηθευόταν από τα Σοβιέτ της Ρωσίας και εκτός αυτού και για τη βοήθεια που δεχόταν κατά καιρούς, κατόπιν μυστικών συμφωνιών με τους Συμμάχους παρά τις δηλώσεις τους για ουδετερότητα. Ωστόσο, οι παραπάνω ενέργειες σαφώς αποτελούσαν παραβιάσεις της ανακωχής του Μούδρου του 1918 και της Συνθήκης των Σεβρών, που μιλούσαν για αφοπλισμό της Τουρκίας και τήρηση ουδετερότητας των «συμμάχων».³⁷¹

Ο Έλληνας πρωθυπουργός, επίσης, έχοντας λάβει πρόσφατα γνώση της υφιστάμενης κατάστασης στη Μ. Ασία, δεχόταν ότι ο εχθρός διαθέτει αριθμητικό πλεονέκτημα περίπου 10.000 ανδρών ενώ υπερέχει κατά πολύ στο ιππικό και στα αεροπλάνα. Όλα αυτά καθιστούσαν τον ελληνικό στρατό αδύναμο να προβεί σε οποιαδήποτε αποτελεσματική ενέργεια, εάν δεν είχε τα απαραίτητα, προς τούτο, μέσα. Σε αντίθετη περίπτωση, μόνη λύση θα ήταν η υποχώρηση του στρατού. Ωστόσο η έλλειψη δεύτερης οχυρωματικής γραμμής δυτικά του στρατού, οδηγούσε αναπότρεπτα στο συμπέρασμα πως αυτή η κίνηση ήταν ανεπίστροφη, φέρνοντας την εκκένωση της Μ. Ασίας.³⁷²

Τέλος, επιχείρησε να κινητοποιήσει, υπέρ της Ελλάδος τις Σύμμαχες Δυνάμεις για να επιβάλλουν στην Τουρκία τους όρους Ειρήνης. Δεν παραλείπει να μιλήσει και για το σεβασμό που έδειξε η Ελλάδα προς τις συμμαχικές εντολές, ακόμα και όταν αυτές αποτελούσαν σοβαρό κώλυμα στις επιχειρήσεις της. Μέχρι τώρα υποστήριζε ότι και με πενιχρά μέσα που διαθέτουμε, τα είχαμε καταφέρει. Εάν, παρόλ' αυτά, επισημαίνει, αναγκασθεί η ελληνική στρατιά να εκκενώσει τη Μ. Ασία, θα δημιουργηθεί μια οδυνηρή κατάσταση για τη τύχη των χριστιανών. Κλείνει την αναφορά του λέγοντας πως το

370. Αλέξ. Διομήδης, «Τα Οικονομικά της Ελλάδας προ και μετά την 1η Νοέμβριου 1920...», ό.π., σ.69.

371.Ξ. Στρατηγός, «Η Ελλάς εν Μικρά Ασία...», ό.π., σ.315.

372.Ιω. Πασσάς, «Η Αγωνία Ενός Έθνους», ό.π., σ. 155.

γενικότερο αποτέλεσμα είναι ότι τίποτε δεν θα μπορεί ν' αναχαιτίσει πια την τουρκική αλαζονεία που θα σαρώσει το υφιστάμενο καθεστώς των Στενών.³⁷³

Αυτό το τελευταίο ήταν σαφής υπαινιγμός για τα αγγλικά συμφέροντα στην Εγγύς Ανατολή, με παράλληλη ξεκάθαρη δήλωση από το Γούναρη ότι αν αφεθεί στην τύχη του ο ελληνικός στρατός, θα μείνουν απροστάτευτα και τα Ευρωπαϊκά σύνορα. Ο Γούναρης επιλέγοντας σημειώνει ότι: *«Πρό πάσης όμως αποφασιστικής ενεργείας η Ελληνική Κυβέρνηση ησθάνθη επιτακτικόν καθήκον να ενημερώσει πλήρως την Αγγλική κυβέρνησιν, και εξαιτίας της μακροχρόνιας πίστεως στις αγγλοελληνικές σχέσεις.»*³⁷⁴ Περιμένοντας μάταια την απάντηση από το Λόρδο Κώρζον, αποφάσισε να στείλει άλλη μία επιστολή, αυτή τη φορά στον ίδιο τον Άγγλο πρωθυπουργό Λόουντ Τζώρτζ. Αφού τον πληροφόρησε για την επιστολή που ήδη είχε αποστείλει στο Κώρζον άνευ ουδεμίας απάντησης από εκείνον, του ανέφερε εκ νέου πως τα πράγματα στην Μ. Ασία πάνε, όσον αφορά στην Ελλάδα από το κακό στο χειρότερο.³⁷⁵

Τελικώς απάντηση δεν έλαβε ούτε από τον Άγγλο πρωθυπουργό, ενώ δεν κατάφερε ούτε καν να συνομιλήσει μαζί του για τα φλέγοντα ζητήματα. Άπραγος λοιπόν ο Γούναρης τηλεγράφησε εκ νέου στους συνεργάτες του στην Αθήνα, για την αποτυχία σχετικά με το δάνειο και με τα αίτημά του για πολεμικό υλικό. Ξεχωριστή επιστολή τότε συντάχθηκε και απεστάλη από τον υπουργό Στρατιωτικών Θεοτόκη προς το γενικό στρατηγείο, που έπρεπε να πληροφορηθεί για την κατάσταση, ώστε να λάβει προκαταρκτικά μέτρα για την εκκένωση, αν τελικά αυτή κρινόταν απαραίτητη.³⁷⁶

Σκεφτόμενη λοιπόν περισσότερο από ποτέ την αποχώρηση της στρατιάς από τη Μ. Ασία, η ελληνική κυβέρνηση εξακολουθούσε να ελπίζει σε απάντηση του Κώρζον προκειμένου να αποφασίσει οριστικά για το ζήτημα. Αντί όμως να απαντήσει στους Έλληνες ο Κώρζον, ενημέρωνε διεξοδικώς για όλα όσα είχαν συμβεί, τον βρετανό πρεσβευτή στην Αθήνα Λίντλευ. Του ανέφερε συγκεκριμένα ότι μια εκκένωση από τα ελληνικά στρατεύματα και μια συγκέντρωσή τους στη Θράκη δεν θα ήταν ίσως και τόσο κακή λύση για τα αγγλικά συμφέροντα. Από τη προσωπική τους συνομιλία φαίνεται ξεκάθαρα πλέον ότι ο Κώρζον πιστεύει ότι θα ήταν καλύτερα να προχωρήσει η Ελλάδα σε μια εκούσια εκκένωση, πριν της χορηγηθεί δάνειο και οικονομική βοήθεια. Ο Λίντλευ

373.Σ. Καργάκος, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922)*, εκδ. "Περίτεχνων" Αθήνα 2010 σ.323.

374.Σπ. Μακεζίνη, *«Πολιτική Ιστορία της συγχρόνου Ελλάδος (1920-1922)»*, τ.Α, ό.π., σ. 248.

375.Κ. Χατζηαντωνίου, *«Μικρά Ασία ο απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922...»*, ό.π., σ.253

376.S. Llewelyn, *«Το Όραμα της Ιωνία....»*,ό.π. ,σ.442.

έρχεται τότε ν' απαντήσει, ότι αν και πολλοί Έλληνες θα έμεναν άκρως ευχαριστημένοι με την εκκένωση της Μ. Ασίας, ωστόσο δεν πίστευε ότι η ελληνική κυβέρνηση θα προχωρούσε σε μια τέτοια κίνηση, χωρίς σχεδόν καμία ικανοποιητική εγγύηση για την ασφάλεια των χριστιανικών πληθυσμών. Προσέθετε ακόμα πως αν συνέχιζε να βρίσκεται στην εξουσία ο αρμοστής Στεργιάδης μια τέτοια λύση δεν φαινόταν να συγκεντρώνει πιθανότητες υλοποίησης. Ακολούθησε άλλο ένα τηλεγράφημα του Λίντλευ προς τον Κώρζον πληροφορώντας τον για την απόλυτη αντίθεση των Γάλλων για μια ενδεχόμενη παροχή δανείου στους Έλληνες, ενώ έθεσε τότε για πρώτη φορά ως ενδεχόμενο για τη σωτηρία των χριστιανικών πληθυσμών την ανταλλαγή τους με τους Μουσουλμάνους της Θράκης.

Άκρως επηρεασμένος ο Κώρζον από τη συνομιλία του με τον Λίντλευ αποφάσισε να απαντήσει τελικά στην Ελληνική κυβέρνηση την 21^η Φεβρουαρίου.³⁷⁷ Αυτό που φάνηκε ξεκάθαρα από την απάντησή του ήταν ότι οι Άγγλοι δεν έπαιρναν στα σοβαρά τις εκκλήσεις αγωνίας του Έλληνα πρωθυπουργού νομίζοντας ότι υπερβάλλει και κάνει ψευδείς περιγραφές για να αποσπάσει περισσότερα οφέλη.³⁷⁸ Η επιστολή του μιλούσε για το πατριωτισμό και την πειθαρχία του ελληνικού στρατού, ενώ για την αποτυχημένη σύναψη του δανείου ανέφερε ότι οφείλεται σε εμπορικούς λόγους και σε καμία περίπτωση σε κάποια πολιτική σκοπιμότητα. Εξέφρασε ακόμη και τη λύπη του για τη καθυστερημένη συνάντηση των υπουργών εξωτερικών, ενώ έδινε και την είδηση ότι η Διάσκεψη τελικά θα συνέλθει στο Παρίσι το μήνα Μάρτιο.³⁷⁹ Κλείνοντας επιβεβαίωνε ότι ο Κεμάλ βρισκόταν σε αδυναμία να επιχειρήσει οποιαδήποτε νέα επιθετική ενέργεια.

Έτσι η Αγγλική κυβέρνηση δια στόματος Κώρζον συμβούλευε την Ελλάδα να κρατήσει τις θέσεις της και να παραμείνει στη Μ. Ασία. Η Αγγλία, όπως φαίνεται, επιθυμούσε η πολύκροτη εκκένωση, να διεξαχθεί με τάξη ως οργανωμένη σύμπτυξη, στο πλαίσιο ενός γενικού διακανονισμού στην Εγγύς Ανατολή. Μια μονόπλευρη απόφαση για εκκένωση υπό το κράτος του πανικού, πριν ακόμα ξεκινήσει η θερινή εκστρατεία θα δημιουργούσε σίγουρα αλυσιδωτές αντιδράσεις, στην Κωνσταντινούπολη, στα Στενά, στη Θράκη, στη Μεσοποταμία και γενικά σε όλη την ανατολική πλευρά της Μεσογείου που θα μπορούσαν να πλήξουν καίρια τα βρετανικά συμφέροντά.³⁸⁰ Τέλος,

377.Α.Φ. Frangulis, «*La Grece, son statut international, son histoire diplomatique....*», ο.π., σσ. 352-353.

378.Γ. Ρούσσος, «*Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (1826-1974)...*», ό.π., σ. 219.

379.Κ. Σακελλαρόπουλος, «*Η Σκιά της Δύσεως...*», ό.π., σ.382.

380.Σ. Καργάκος, «*Η Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922)....*», ό.π., σ.328.

παρασκηνιακά ο Κώρζον είχε εξηγήσει στον Λίντλευ, ότι «η ιδέα μας αν γίνεται, είναι να κανονίσουμε να εκκενωθεί αμέσως η Μ. Ασία ύστερα από συνεννόηση και με την Άγκυρα. Αναμφιβόλως έτσι θα ερμηνεύσει και ο Γούναρης το σημείωμά μου, αλλά στο μεταξύ να μην ξεστομίσετε λέξη για όλα αυτά αλλά να κρατήσετε μια στάση απόλυτης επιφυλακτικότητας».

Η καθυστερημένη αυτή απάντηση του Κώρζον βρήκε το Γούναρη και το επιτελείο του στην Αθήνα, όταν, μετά από πεντάμηνη απουσία, επέστρεψε την 21^η Φεβρουαρίου 1922,³⁸¹ χωρίς να έχει εξασφαλίσει επί της ουσίας καμία σανίδα σωτηρίας, πέρα από μια γενικόλογη υπόσχεση διπλωματικής λύσης του ζητήματος από τις Μεγάλες Δυνάμεις.³⁸² Και όσον αφορά το επείγον οικονομικό πρόβλημα, ο πρωθυπουργός επέστρεφε άπρακτος. Κατά τη διάρκεια της μακράς απουσίας του, η κατάσταση στο εσωτερικό της χώρας γινόταν όλο και χειρότερη. Κάθε μέρα έφταναν τα νέα της στρατιωτικής και διπλωματικής αποτυχίας, ενώ, παράλληλα, το κόστος ζωής μεγάλωνε μέρα με τη μέρα με αποτέλεσμα διάφορες κοινωνικές τάξεις να διαμαρτύρονται ζητώντας αύξηση των αποδοχών τους, την ίδια στιγμή που η αξία της δραχμής στην διεθνή αγορά δεχόταν καθημερινά συνεχή πλήγματα. Αναλογιζόμαστε, λοιπόν, πως η οικονομική ανάγκη ήταν άμεση, αλλά η αύξηση των εσόδων μέσω της αύξησης της φορολογίας ή των δασμών απαιτούσε αρκετό χρόνο, ενώ είχε ήδη εκδοθεί μεγάλη ποσότητα ακαλύπτου χαρτονομίσματος.³⁸³

Άλλος ένας λόγος της εσωτερικής κρίσης, για τον οποίο έχει ήδη γίνει λόγος, ήταν η όξυνση των πολιτικών παθών, των οποίων οι συνέπειες εμφανίστηκαν και στο κόμμα των Φιλελευθέρων. Γεγονός είναι πως το κόμμα μετά την ήττα του στις εκλογές της 1^{ης} Νοεμβρίου 1920 άρχισε να υφίσταται πολλαπλές διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό του. Από την άλλη, οι διώξεις των βενιζελικών και γενικότερα τα αντιδημοκρατικά κυβερνητικά μέτρα αποτελούσαν ένα από τα μόνιμα χαρακτηριστικά της περιόδου αυτής.

381. «Η πρώτη Συνεδρία στη Βουλή μετά την άφιξη του πρωθυπουργού πραγματοποιήθηκε την 25η Φεβρουαρίου 1922.» *Εφημερίδα Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ' (Συνεδρίαση της 25ης Φεβρουαρίου 1922), σ.1659. Στις 2 Οκτωβρίου ο Γούναρης σημείωνε: Παρακαλώ την Συνέλευσιν να συναινέση, όπως διακοπώσιν αι εργασίαι αυτής μέχρι της επανόδου εμού και του κ. Υπουργού επί των Εξωτερικών εκ τας συμμαχικάς πρωτευούσας ταξιδίου μας». *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος Ξ' (Συνεδρίαση της 2ας Οκτωβρίου 1921), σ.1655.

382. Εφημ. "Σκρίπ"φ.7212 (22.2.1922), «Η άφιξις του κ. Πρωθυπουργού», σ.1.

383. Αλέξ. Διομήδης, «Τα Οικονομικά της Ελλάδας προ και μετά την 1η Νοέμβριου 1920...», ό.π., σ.73.

Σε αυτές τις διώξεις πρωτοστατούσαν οι παλαιοί επίστρατοι, όπως και σε κάθε είδους δυναμικές ενέργειες τόσο στα μεγάλα αστικά κέντρα όσο και στα χωριά.³⁸⁴ Παράλληλα, λοιπόν, με τη γενικότερη δυσφορία, οι άμεσες αντιδράσεις στο κόμμα των Φιλελευθέρων αυξάνονταν, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν εσωτερικές ιδεολογικές διαφοροποιήσεις.

Στις 25 Φεβρουαρίου 1922 υπεγράφη το «Δημοκρατικόν Μανιφέστον». Επρόκειτο για την επίσημη διακήρυξη των Δημοκρατικών Φιλελευθέρων. Το κείμενο του Μανιφέστου είχε συνταχθεί εξ ολοκλήρου από τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου, ο οποίος ήταν και ο ηγέτης του κινήματος. Εξόχως χαρακτηριστικά των αντιλήψεων του Παπαναστασίου είναι το ακόλουθο απόσπασμα από το «Δημοκρατικό Μανιφέστο»: *«Η κρισιμότης εις την οποίαν έχουν περιέλθει τα εθνικά μας πράγματα και οι μεγάλοι κίνδυνοι προς τους οποίους φερόμεθα επιβάλλουν περισσότερον από πάντοτε γυμνήν, οσονδήποτε ωμή και αν είναι, την αλήθειαν. Και την αλήθειαν αυτήν, όπως την βλέπομεν και την πιστεύομεν, θεωρούμεν καθήκον μας να διακηρύξωμεν.»*³⁸⁵ Το Μανιφέστο το είχαν συνυπογράψει και πολλοί Δημοκρατικοί πολίτευόμενοι, όπως ο Γ. Βηλαράς και ο Π. Καραπάνος. Στο Μανιφέστο αναλύονταν λεπτομερώς οι συνέπειες που θα προέκυπταν ή που είχαν ήδη προκύψει στα εθνικά θέματα από τις κινήσεις της αντιβενιζελικής κυβέρνησης και από την επιστροφή του Κωνσταντίνου ενώ, παράλληλα, μιλούσαν διεξοδικά για τη διαμόρφωση μιας άλλης πολιτικής κατάστασης για να ανακτηθεί η εμπιστοσύνη των Συμμάχων.³⁸⁶ Εάν αυτό δεν συνέβαινε, σφοδρές κατηγορίες θα έπεφταν στις πλάτες της Κυβέρνησης, επειδή θα έθετε το προσωπικό της συμφέρον υπεράνω της γενικότερης σωτηρίας της χώρας. Επίσης, επισημάνθηκε ότι *«ο θεσμός της βασιλείας που άσκοπα διατηρεί ως τώρα ο ελληνικός λαός, τον οποίο και θεωρεί εθνικό και συνεκτικό κρίκο και σύμβολο, έχει προξενήσει πολλαπλές συμφορές, και συντελεί μόνο στη διάσπαση και στην ολική καταστροφή του Έθνους»*.³⁸⁷

Αμέσως μετά την δημοσίευση του Μανιφέστου, θα συλληφθούν όλοι όσοι το είχαν υπογράψει³⁸⁸, με την κατηγορία της εξύβρισης του Βασιλέα και της εσχάτης προδοσίας. Ο ίδιος ο Παπαναστασίου στην απολογία του αρνήθηκε ότι είχε θέσει καθεστωτικό

384. Ιω. Μεταξάς, *«Η ιστορία του Εθνικού Διχασμού και της Μικρασιατικής Καταστροφής...»*, ό.π., σ.248.

385.Γ. Κορδάτος, *«Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας, Νεώτερη Ε' 1900 – 1924...»*, ό.π., σ. 477

386.Γ. Ρούσσος, *«Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (1826-1974)...»*,ό.π.,σ. 220.

387.Σ. Καργάκος, *«Η Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922)...»*, ό.π.,σ.336

388.Γ Βηλαράς, Σ. Θεοδωρόπουλος, Π.Καραπάνος, Κ. Μελάς, Δ. Πάζης, Θρ. Πετιμεζάς.

ζήτημα, ενώ υποστήριξε ότι οι υποδείξεις του δεν θέτουν καμία ενέργεια κατά του θεσμού της βασιλείας, αλλά αντίθετα αποτελούν μια ύστατη προσπάθεια για τη διάσωσή του. Επί της ουσίας παραδεχόταν ότι με το δημοψήφισμα που έφερε και πάλι στο θρόνο τον Κωνσταντίνο, «ο Ελληνικός Λαός είχε προτιμήσει κατά πλειοψηφίαν τον θεσμό της Βασιλείας, υπό δύο προϋποθέσεις: 1) Ότι ο θεσμός της Βασιλείας εξυπηρετεί το εθνικό συμφέρον και 2) ότι το Πολίτευμα είναι αληθώς “Βασιλευσμένη Δημοκρατία”, ότι δηλαδή θα είναι πραγματική και αμείωτος η κυριαρχία του Λαού.... Και αν εις τη συνείδησιν αυτού (δηλ. του Λαού) ωρίμαζε ποτέ η απόφασις τοιαύτη, δεν θα υπήρχε, φυσικά, τότε καμμία δύναμις ικανή να ματαιώση την κυρίαρχον θέλησίν του».³⁸⁹ Χαρακτηριστική, επίσης, είναι και η αντιμετώπιση της υπόθεσης τότε από την Δικαιοσύνη. Συγκεκριμένα, το Συμβούλιο των Πλημμελειοδικών απάλλαξε τους κατηγορούμενους από οποιαδήποτε κατηγορία, ενώ, αντίθετα, το Συμβούλιο των Εφετών εξέδωσε αντίθετη απόφαση την οποία επικύρωσε και ο Άρειος Πάγος.³⁹⁰ Τελικά, η δίκη προσδιορίστηκε να διεξαχθεί στο Κακουργιοδικείο Λαμίας, το οποίο αποφάσισε να καταδικάσει τους υπευθύνους σε τριετή φυλάκιση αθώνοντας, όμως, την διεύθυνση της εφημερίδας «ΠΑΤΡΙΣ», που είχε δημοσιεύσει το Μανιφέστο.³⁹¹ Συνήγορος υπεράσπισης των κατηγορουμένων στη δίκη ήταν ο Γεώργιος Παπανδρέου, ο οποίος γυρίζοντας στην πατρίδα του, τη Μυτιλήνη, δέχθηκε επίθεση από αντιβενιζελικούς με αποτέλεσμα να τραυματιστεί σοβαρά.

Πέραν του Μανιφέστου, οι αντιφατικές και οι πιο μετριοπαθείς στάσεις, που υπήρχαν και στο χώρο του Κόμματος των Φιλελευθέρων, φάνηκαν ακόμα πιο καθαρά μετά από επιστολή του ίδιου του Ελ. Βενιζέλου. Με αυτή του την επιστολή, ο κρητικός πολιτικός κατηγορούσε με οξύ τρόπο την κυβέρνηση προτείνοντας παράλληλα στο κόμμα του να ακολουθήσει μια διαφορετική στάση ως μοναδική διέξοδο από την επικείμενη συμφορά. Επομένως, η αντίδραση των Βενιζελικών και ιδίως των Δημοκρατών συνεχιζόταν απτόητη, ενισχυόμενη μάλιστα και με την ίδρυση μιας νέας βενιζελικής εφημερίδας, η οποία επρόκειτο να γράψει την δική της ιστορία στο χώρο του ελληνικού τύπου.³⁹²

Η εφημερίδα το «Ελεύθερον Βήμα», που πρωτοκυκλοφορήθηκε την 6^η Φεβρουαρίου 1922, δεν εκδόθηκε ως επίσημο όργανο των Φιλελευθέρων. Από το

389. Α. Smith, «Η θεωρία των ηθικών συναισθημάτων», εκδ. “Παπαζήση”, Αθήνα 2012, σ.487

390. Εφημ. “Σκρίπ” φ.7251(3.4.1922), «Διετάχθη η σύλληψις των Μανιφεστοποιών Δημοκρατικών», σ.4.

391. Ιω. Πασσάς, «Η Αγωνία Ενός Έθνους», ό.π., σ. 167.

392. Β. Μπεκίρης, «Από τον Εθνικό Διχασμό στη Μικρασιατική Καταστροφή και την εκτέλεση των έξι (1915-1922)....», ό.π., σ.215.

πρώτο άρθρο του, όμως, διακήρυξε με κατηγορηματικό τρόπο, ότι το πρόγραμμά του ήταν το πρόγραμμα του Κόμματος των Φιλελευθέρων.³⁹³ Άλλωστε, οι ιδρυτές της εφημερίδας ήταν με τη σειρά τους μέλη του Κόμματος των Φιλελευθέρων. Γεγονός είναι, ότι ο ρόλος τον οποίο διαδραμάτισε η εφημερίδα αυτή στον ευρύτερο κύκλο των Φιλελευθέρων, μπορεί να συγκριθεί με εκείνον το ρόλο που είχε για το κόσμο των Αντιβενιζελικών η εφημερίδα « Η Καθημερινή».³⁹⁴ Αντικειμενικός σκοπός της Καθημερινής ήταν η κατάλυση οποιασδήποτε μορφής Βενιζελισμού. Από τη μεριά του, το «Ελεύθερο Βήμα», πέτυχε πολύ σύντομα, να “εξουδετερώσει” πολιτικά τους κυβερνώντες. Όλα αυτά μας δείχνουν χαρακτηριστικά την έκρυθμη πολιτική κατάσταση και το σκηνικό μιας γενικότερης δυσφορίας της κοινής γνώμης που είχε να αντιμετωπίσει ο Γούναρης στην Αθήνα.³⁹⁵

Πέρα όμως από τα παραπάνω γεγονότα, εντός των Ελληνικών συνόρων, η συνεχώς επιδεινούμενη οικονομική κατάστασή και η μη δυνατότητα απεμπλοκής του ελληνικού στρατού από το μέτωπο της Μ. Ασίας έδωσαν για μια ακόμη φορά, νέα ώθηση στη δραστηριότητα της *Άμυνας*. Σε ένα δεύτερο κύκλο επαφών με το στρατηγό Αναστ. Παπούλα, ο γιατρός Ιωάννης Σιώτης του εξέθεσε λεπτομερώς το σχέδιο αυτονομίας της κατεχόμενης περιοχής της Μ. Ασίας. Τον ενημέρωσε, επίσης για τη συνομιλία του με τον Αρμυστή Στεργιάδη και σχετικά με το να τεθεί επικεφαλής του κινήματος για την αυτονόμηση της Ιωνίας.³⁹⁶

Το υπόμνημα, που παραδόθηκε στον αρχιστράτηγο Παπούλα αναφερόταν, εκτός των άλλων, σε μαζική συγκέντρωση στη Σμύρνη με σκοπό να του διαδηλώσουν την εμπιστοσύνη τους και να τον περιβάλλουν με τις εξουσίες εκείνες που θα του έδιναν τη δυνατότητα να προχωρήσει στην εγκαθίδρυση ενός αυτόνομου «Ιωνικού» κράτους.³⁹⁷ Από εκεί θα γινόταν αναγγελία στο στρατό για το σχηματισμό της κυβέρνησης. Σαν δεύτερο βήμα, θα γινόταν αναγγελία στην ελληνική κυβέρνηση σχετικά με τον σχηματισμό νέου καθεστώτος, καθώς και έκκληση στις Δυνάμεις για οικονομική και διπλωματική υποστήριξη. Τέλος, το υπόμνημα έκανε λόγο για πρόσκληση των

393.Κ. Χατζηαντωνίου , «Μικρά Ασία ο απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922....», ό.π.,σ.288.

394. Σ. Καργάκος, «Η Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922)....», ό.π.,σ.349.

395.Δ. Κιτσίκης, «Συγριτική ιστορία της Ελλάδας και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα» , ο.π. ,σ.289.

396.Ιω. Πασσάς, «Η Αγωνία Ενός Έθνους....»,ό.π., σ. 179.

397.Β. Μπεκίρης, «Από τον Εθνικό Διχασμό στη Μικρασιατική Καταστροφή και την εκτέλεση των έξι (1915-1922...)»,ο.π., σ.218.

ελληνικών κοινοτήτων της Ευρώπης, της Αμερικής και της Αιγύπτου να υποστηρίξουν το νέο κράτος «με το χρήμα και με το αίμα τους», όπως χαρακτηριστικά αναφερόταν.³⁹⁸

Επί της ουσίας, τα κύρια συστατικά του υπομνήματος ήταν φιλοφρονήσεις στο πρόσωπο του Παπούλα και ευσεβείς πόθοι των Αμυνιτών. Από την άλλη, η Άμυνα αναφερόταν συνεχώς στην πολιτική της ουδετερότητα χωρίς να μπορεί να γίνει ιδιαίτερα πιστευτή: «Ούτε ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος, ούτε ο Ελευθέριος Βενιζέλος επηρέασαν ποτέ τα αισθήματά μας ως πρόσωπα ή ενέπνευσαν ταύτην ή εκείνην την πολιτικήν κατεύθυνσίν μας».³⁹⁹ Στην πραγματικότητα, ο βενιζελικός προσανατολισμός της κίνησης ήταν ολοφάνερος, όμως τα αληθινά αισθήματα της Άμυνας καταπνίγονταν για χάρη του αντιβενιζελικού αρχιστράτηγου Παπούλα, και με την ελπίδα ότι ικανοί βασιλικοί και πολιτικά ουδέτεροι αξιωματικοί δεν θα εμποδίζονταν να προσχωρήσουν στο κίνημα. Ο αρχιστράτηγος κράτησε την ευχέρεια των επιλογών του, επιμένοντας ότι η Άμυνα όφειλε να τηρεί ενήμερη την κυβέρνηση για τις διαπραγματεύσεις της. Για αυτό έσπευσε ο ίδιος να ενημερώσει σχετικά την κυβέρνηση και τον υπουργό Στρατιωτικών Ν. Θεοτόκη.⁴⁰⁰ Παρατηρούμε τη δυσπιστία του απέναντι στα λόγια της Άμυνας, και κυρίως ότι δεν είχε την πρόθεση σε καμία περίπτωση να προβεί σε οποιαδήποτε ενέργεια, πριν επιβεβαιωθεί σχετικά με τα όσα αναφέρονταν στο υπόμνημα.

Ακριβώς γι' αυτό το λόγο ο Παπούλας αποφάσισε να στείλει στην Κωνσταντινούπολη ανθρώπους της δικής του εμπιστοσύνης για να ενημερωθούν σχετικά. Έτσι ο Παπούλας κάλεσε αμέσως τους υπ' αυτόν αξιωματικούς Π. Σαρηγιάννη και Θ. Σκυλακάκη και τους διέταξε να μεταβούν οι ίδιοι στην Κωνσταντινούπολη για να συζητήσουν με τον Πατριάρχη Μελέτιο καθώς και με τη ηγετικά στελέχη της Άμυνας ορισμένες οργανωτικές λεπτομέρειες, έχοντας πάντα ως ρητή εντολή να ενημερώνουν για οποιαδήποτε κίνησή τους την κυβέρνηση.⁴⁰¹

Η Ελληνική Κυβέρνηση δεν έδωσε αξία στις προτάσεις που τις έγιναν στις αρχές Μαρτίου του 1922, και αρνήθηκε μάλιστα να συνυπογράψει οποιαδήποτε μορφή «ανεπίσημης οργάνωσης». Από την άλλη, έσπευσε να καλέσει τους Έλληνες που ήθελαν να συνεισφέρουν πραγματικά στις επιχειρήσεις να καταταγούν στον στρατό που πολεμούσε ή να προσφέρουν χρήματα. Ο Π. Σαρηγιάννης τότε, μετά από προτροπή

398. Γ. Κορδάτος, «Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας, Νεώτερη Ε' 1900 – 1924...», ό.π., σ.484.

399. S. Llewelyn, «Το Όραμα της Ιωνίας...», ό.π., σ.446.

400. Κ. Χατζηαντωνίου, «Μικρά Ασία ο απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922...», ό.π., σ.309.

401. Αφού ολοκληρώθηκαν οι παραπάνω συνομιλίες, ο ο Παπούλας διέταξε τον Σαρηγιάννη να συνοδεύει τον Σιώτη στην Αθήνα, για να ενημερώσουν από κοινού την κυβέρνηση.

του υπουργού Ν. Θεοτόκη, επέστρεψε στη Σμύρνη, ενώ ο Σιώτης φανερά ενοχλημένος ήλθε σε επαφή με άλλα πρόσωπα, όπως ο Ν. Στράτος και ο Ν. Καλογερόπουλος.⁴⁰²

Ωστόσο η παρουσία του εκπροσώπου της *Άμυνας* στην Αθήνα μαζί με τον Σαρηγιάννη ανησύχησαν πολύ τον Υπουργό Στρατιωτικών Ν. Θεοτόκη, ο οποίος έγραψε στις 16 Μαρτίου 1922 στον Παπούλα με σκοπό να τον ενημερώσει ο ίδιος για τις κινήσεις των Μικρασιατών. Ο Θεοτόκης υπογράμμιζε, μεταξύ άλλων, ότι η περίπτωση να αναληφθεί ο αγώνας από ανεπίσημη οργάνωση όταν αποτύχει ο τακτικός στρατός, ήταν μακράν κάθε συζήτησης.⁴⁰³ Τέλος η περίπτωση να επιτύχει στρατιωτικώς ο αγώνας και να ματαιωθούν τα αποτελέσματά του από διπλωματική επέμβαση, εξαιτίας οποιασδήποτε αντίδρασης από ανεπίσημη οργάνωση, θα έπρεπε, εκ των πραγμάτων, να αποκλειστεί. Με την κατηγορηματικά αρνητική απάντηση του αρμόδιου υπουργού έληξαν άκαρπα οι πρώτες συνεννοήσεις περί αυτονομίας.

Έχουμε ήδη αναφέρει ότι η κυβέρνηση Γούναρη μετά από την απάντηση του Λόρδου Κώρζον, είχε αποφασίσει ν'αναστείλει την εκτέλεση των αποφάσεών της για εκκένωση της Μ. Ασίας, αναμένοντας τις αποφάσεις της προσεχούς Διασυμμαχικής Συνδιάσκεψης των Παρισίων κατά το μήνα Μάρτιο, η οποία θα αναλάμβανε να διευθετήσει με κάποιο τρόπο το Μικρασιατικό ζήτημα. Ο Γούναρης ανέφερε τότε χαρακτηριστικά στη Βουλή των Ελλήνων: «Προετάθη ημίν υπό της Βρετανικής κυβερνήσεως η ενέργεια αυτής προς συνεννόησιν των τριών Δυνάμεων επί σκοπώ μεσιτεύσεως αυτών προς επίτευξιν της Ειρήνης, αν ημείς εδηλούμεν ότι θα εδεχόμεθα την μεσίτευσιν, ότε επιτυγχανομένης της συμφωνίας των τριών Δυνάμεων, θα διευτυπούτο αυτή. Εις την πρότασιν ταύτην..προσεχωρήσαμεν.... Η γνώμη της Κυβερνήσεως είναι ν' αναμείνωμεν τα αποτελέσματα της Διασκέψεως ταύτης».⁴⁰⁴

Ήταν φανερό πλέον για την κυβέρνηση Γούναρη, ότι ο Παπούλας ήταν βαθιά αναμειγμένος στην Άμυνα. Αμέσως όταν έλαβε στην Σμύρνη, την επιστολή του Υπουργού Στρατιωτικών Θεοτόκη, με την οποία η κυβέρνηση απέρριπτε κατηγορηματικά τις προτάσεις για αυτονομία στην Εγγύς Ανατολή, και αξιολογώντας την όλη κατάσταση, ο Παπούλας κατέληξε στην απόφαση, την 21^η Μαρτίου να υποβάλλει

402. Σπ. Μαρκεζίνης, «*Πολιτική Ιστορία της συγχρόνου Ελλάδος.....*», ό.π., σ.297.

403. Ιω. Πασσάς «*Η Αγωνία Ενός Έθνους...*», ό.π., σ. 187.

404. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ' (Συνεδρίαση της 25ης Φεβρουαρίου 1922), σ.1669.

την παραίτησή του.⁴⁰⁵ Πίστευε, ότι οι προτάσεις της Άμυνας έπρεπε να τύχουν μεγαλύτερης προσοχής από τα κυβερνητικά στελέχη. Τελικά με τηλεγράφημά του γνωστοποίησε την απόφαση της παραίτησής του στην κυβέρνηση. Σε απάντησή του ο υπουργός Θεοτόκης τον διέταξε να παρουσιασθεί πάραυτα ενώπιον του. Ωστόσο, μετά τη δήλωση παραίτησης του Παπούλα και πριν ακόμη φτάσει στην Αθήνα, είχαν γίνει ανεπίσημες ενέργειες για άμεση αντικατάστασή του από τον αντιστράτηγο Γ. Χατζανέστη.⁴⁰⁶ Αμέσως μόλις επέστρεψε στην Αθήνα ο Παπούλας, πληροφορήθηκε ότι ο υπουργός τον είχε καλέσει για να διευκρινίσει την ανάμιξή του στις κινήσεις της Άμυνας.⁴⁰⁷

Ο Θεοτόκης πρότεινε στον αρχηγό της στρατιάς να μιλήσει με τον ίδιο τον Γούναρη για το ζήτημα. Μετά από την προσωπική συζήτηση των δύο ανδρών, ο Παπούλας δεν ξαναέθεσε, τουλάχιστον προς το παρόν, το θέμα για την παραίτησή του.⁴⁰⁸ Έπειτα και μετά από προτροπή του Πρωθυπουργού, εξέθεσε λεπτομερώς τις απόψεις του εγγράφως σχετικά με το εάν έπρεπε να εκκενωθεί ή όχι η Μ. Ασία. Χαρακτηριστικά ανέφερε: *«Κατόπιν των θυσιών εις τας οποίας υπεβλήθη το Ελληνικόν Κράτος εν Μικρά Ασία δεν δυνάμεθα να εγκαταλείψωμεν την Μικράν Ασίαν. Εάν όμως η Κυβερνησις είναι ηναγκασμένη λόγω του αδιεξόδου εις το οποίο ευρίσκεται το ζήτημα, να εγκαταλείψη και να εκκενώση την Μικράν Ασίαν παρακαλώ να μου επιτρέψη να ανακηρύξω την αυτονομίαν της Μικράς Ασίας αλλιώς να με αντικαταστήση άμεσα»*.⁴⁰⁹ Αυτή η πρόταση από τον αρχιστράτηγο ήλθε ακριβώς τη στιγμή, που ανακοινώνονταν οι μεσολαβητικές προτάσεις των Δυνάμεων στη Συνδιάσκεψη του Παρισιού. Η θέση των Ελλήνων στην Μ. Ασία ήταν οριακή. Ο αρχιστράτηγος πίστευε ότι η κυβέρνηση θα έπρεπε να επιτρέψει τελικά στο αποσχιστικό κίνημα να προχωρήσει, χωρίς να αποσύρει ολόκληρη της στρατιωτική και οικονομική της βοήθεια. Έτσι, το κίνημα θα ήταν μόνο κέρδος χωρίς καμία σοβαρή απώλεια για την ελληνική υπόθεση.⁴¹⁰ Ακολούθησε ανταλλαγή πολλών επιστολών μεταξύ του υπουργού Στρατιωτικών Ν. Θεοτόκη και του Παπούλα. Μία από αυτές παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς ο Παπούλας κλήθηκε να απαντήσει, στο αν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί επίθεση και με ποιες προϋποθέσεις κατά του εχθρού. Στην απάντησή του ο αρχιστράτηγος ανέφερε, ότι για να αναλάβει με επιτυχία η

405. Δ. Κιτσίκης, «Συγριπτική ιστορία της Ελλάδας και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα» ό.π., σ.291.

406. Κ. Χατζηαντωνίου, «Μικρά Ασία ο απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922....», ό.π., σ.300.

407. Σπ. Μαρκεζίνης, «Πολιτική Ιστορία της συγχρόνου Ελλάδος....», ό.π., σ. 298.

408. Κ. Σακελλαρόπουλος, «Η Σκιά της Δύσεως...», ό.π., σ.380.

409. Ιω. Πασσάς, «Η Αγωνία Ενός Έθνους....», ό.π., σ.191.

410. S. Llewelyn, «Το Όραμα της Ιωνίας....», ό.π., σ.458.

στρατιά την επίθεση, έπρεπε ενισχυθεί το συντομότερο με 50.000 άνδρες και με πυροβολικό.⁴¹¹ Ωστόσο, πίστευε ότι ακόμα και αν καταληφθεί το Ικόνιο, η καταστροφή του Κεμάλ ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθεί, εφόσον δεν υπάρχει δυνατότητα να περικυκλωθεί ο εχθρός.⁴¹²

Μετά από αυτήν την επικοινωνία ο αρχιστράτηγος δεν έλαβε καμία απάντηση από την πλευρά της κυβέρνησης. Την επομένη μέρα, ωστόσο, ο Σιώτης επισκέφτηκε ξανά τον Παπούλα, και τον παρακάλεσε να τον διευκολύνει στη συνάντησή του με τον Γούναρη. Ακολουθώντας, ο Σιώτης και ο Παπούλας, πήγαν στον Υπουργό Εξωτερικών Καρτάλη. Ο Ιω. Σιώτης ανέπτυξε επί μακρόν τις απόψεις του σχετικά με το σχέδιο της αυτονομίας της Μ. Ασίας. Ως προς το ζήτημα της αριθμητικής δύναμης, υποστήριξε ότι αυτός έφτανε την παρούσα στιγμή τον αριθμό των 60.000 χιλιάδων ανδρών, αλλά θα μπορούσε με εθελοντικές κατατάξεις να φτάσει τους 220.000 άνδρες.⁴¹³ Σχετικά με τον οπλισμό και τα απαραίτητα εφόδια, ομολόγησε ότι ήταν αδύνατη η έγκαιρη προμήθεια και συγκέντρωσή τους στη Μ. Ασία και ομολόγησε την ανάγκη, ότι δηλαδή η στρατιά διαλυόμενη υπό τη μορφή που τώρα ήταν, θα έπρεπε να αφήσει τον οπλισμό και τα εφόδιά της εκεί, για να οπλισθεί ο νέος εθελοντικός στρατός.⁴¹⁴ Προκειμένου να βρεθούν οικονομικοί πόροι, δήλωσε ότι θα διενεργούνταν έρανοι σε μεγάλη κλίμακα σε όλη την Ευρώπη, την Αίγυπτο καθώς και την Αμερική. Στο σημείο εκείνο επενέβη ο Γούναρης και τόνισε ότι οποιαδήποτε τέτοιου είδους ενίσχυση με τη μορφή εράνων θα ήταν, στην συγκυρία, ανεπαρκής, από τη στιγμή που το κράτος δαπανούσε ημερησίως περίπου 2 εκατομμύρια δραχμ. για τη Μικρασιατική Στρατιά.⁴¹⁵ Σχετικά με τη σύναψη πάλι ενός εξωτερικού δανείου, ο Γούναρης τόνισε το αδύνατο του εγχειρήματος, καθώς οι δανειστές σε κάθε περίπτωση θα ζητούσαν υπέρογκες εγγυήσεις, τις οποίες σε καμία περίπτωση δεν ήταν σε θέση να τις παράσχει μια επαναστατική οργάνωση.⁴¹⁶

Ο Γούναρης χαρακτήρισε τελικώς τα επιχειρήματα του Σιώτη ασύστατα και υστερούμενα λογικής βάσης, καταλήγοντας στο εξής συμπέρασμα: *«Η Ελλάς αγωνίζεται ως αγωνίζεται, εισφέρουσα αφθόνως το αίμα και το χρήμα των τέκνων της χάριν των αλύτρωτων αδελφών των, θα εξακολουθήσει δε αγωνιζόμενη μέχρις ότου εξασφαλίσει την τύχη αυτών! Εις υμάς απόκειται να προσθεσθε εις τον αγώνα τούτον τας δυνάμεις,*

411. Κ. Σακελλαρόπουλος, «Η Σκιά της Δύσεως...», ό.π., σ.383.

412. Δ. Κιτσίκης, «Συγριτική ιστορία της Ελλάδας και Τουρκίας στον 20ο αιώνα» ό.π., σ.301.

413.Κ. Χατζηαντωνίου, «Μικρά Ασία ο απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922...», , ό.π., σ.299.

414.Ξ. Στρατηγός, « Η Ελλάς εν Μικρά Ασία....», ό.π., σ.354.

415. Β. Μόστρας, « Η Μικρασιατική Επιχείρησις...» ό.π., σ.90.

416. ό.π., σ.99.

ας ισχυριζέσθε ότι διαθέτετε. Θα δεχθώμεν ταύτας ευχαρίστως προς ταχυτέραν περάτωσιν του αγώνος!». ⁴¹⁷ Ο Γούναρης, δηλαδή, υποστήριξε σθεναρά ότι χωρίς τις ενισχύσεις από την Παλαιά Ελλάδα, ένα «Ιωνικό» κράτος δεν είχε καμία ελπίδα να επιβιώσει. Δήλωνε, μάλιστα, ότι η μόνη λύση για τον στρατό θα ήταν να αποσυρθεί με την κάλυψη ενός γενικού, με εγγυήσεις, ειρηνικού διακανονισμού.

Μετά από αυτήν την πολύωρη συζήτηση με τον Γούναρη, ο Σιώτης αναχώρησε, αφού πρώτα υποσχέθηκε στα κυβερνητικά στελέχη ότι θα εκθέσει τις προτάσεις της κυβέρνησης στην Επιτροπή της Άμυνας. Μετά από λίγες ημέρες ο Παπούλας διατάχθηκε να επιστρέψει στη Σμύρνη και επέστρεψε στις 23 Μαρτίου 1922. Ο Παπούλας, μιλώντας στο λαό, είπε, ότι η ελληνική κυβέρνηση είναι αποφασισμένη να προστατεύσει με κάθε τρόπο τον Μικρασιατικό ελληνισμό. ⁴¹⁸

Πριν προχωρήσουμε στις περαιτέρω κινήσεις του Παπούλα, αξίζει να κάνουμε αναφορά στις απόψεις του Βενιζέλου που έγιναν γνωστές τόσο στα ηγετικά στελέχη της Άμυνας όσο και στον Αρμιοστή Στεργιάδη. Ο Βενιζέλος όταν ρωτήθηκε από τη Νότια Αμερική όπου βρισκόταν, σχετικά με τη γνώμη του για τις κινήσεις του κινήματος της Άμυνας υποστήριξε ότι το κίνημα δεν θα έπρεπε να έχει καμία σχέση με την Αθήνα, με δεδομένη την εχθρότητα των Συμμάχων στο πρόσωπο του Κωνσταντίνου. Τόνιζε ακόμα ότι σε αυτό το αυτόνομο κίνημα θα έπρεπε να συμμετάσχουν όλες οι εθνότητες εκτός από την Τουρκική. Επίσης θα έπρεπε, αφενός, να κηρυχτεί η αυτόνομος χώρα μέχρι τα όρια εκείνα που καθόριζε η συνθήκη των Σεβρών και, αφετέρου, να πεισθεί ο Αρμιοστής Στεργιάδης να τεθεί επικεφαλής του Αυτονομιστικού κινήματος. ⁴¹⁹

Ο Παπούλας, κάλεσε αμέσως τους ανώτερους αξιωματικούς στο γραφείο του και τους ανακοινώσε τις αποφάσεις της ελληνικής κυβέρνησης, και συγκεκριμένα ότι σε καμία περίπτωση δεν είχε καμία διάθεση να προβεί σε εκκένωση της Μ. Ασίας. ⁴²⁰ Ο Σαρηγιάννης ανέλαβε να εκπονήσει σχέδιο στρατολογίας και δόθηκε στους αξιωματικούς διάστημα τεσσάρων (4) ημερών να απαντήσουν αν μπορούν να βρουν την απαιτούμενη στρατιωτική και οικονομική βοήθεια. Μετά το πέρας της προθεσμίας, δήλωσαν ότι ο Μικρασιατικός κόσμος είναι έτοιμος και αποδέχεται οποιαδήποτε βαριά φορολογία για το

417. Ξ. Στρατηγός, «*Η Ελλάς εν Μικρά Ασία....*», ό.π., σ.355

419.Κλ. Μπουλαλάς, «*Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922....*» ό.π.,σ.249.

419. Μ. Ροδάς, «*Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία.*»ό.π., σ.278.

420. Εφημ. "Σκρίπ" φ.7214 (24.3.1922),«*Η υποδοχή του κ. Παπούλα εν Σμύρνη - Η Ελλάς δεν θα εγκαταλείψει τους χριστιανικούς πληθυσμούς*» σ.1.

συμφέρον του αγώνα. Αλλά πέρα από κάθε σχέδιο και μελλοντικό όραμα, ο Αρμოსτής Στεργιάδης, στέκονταν αντίθετος σε κάθε κίνηση.⁴²¹

421. Γ. Γιαννουλόπουλος, «Η Ευγενίς μας τύφλωσις ... Εξωτερική πολιτική και εθνικά θέματα από την ήττα του 1897 έως και την Μικρασιατική καταστροφή..», ό.π., σ.285.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

[ΠΡΟΣ ΤΗΝ] ΤΡΙΤΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ Δ. ΓΟΥΝΑΡΗ (2.3 - 3.5.1922)

ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Η πολιτική φύσεως κρίση, που είχε αρχίσει να εκδηλώνεται στην Ελλάδα πολύ έντονα μετά την υποχώρηση από το Σαγγάριο, συνεχιζόταν αμείωτη κατά τους πρώτους μήνες του 1922. Όπως και το φθινόπωρο του 1921, οι διώξεις των βενιζελικών και εν γένει τα αντιδημοκρατικά μέτρα της κυβέρνησης αποτελούσαν ένα από τα μόνιμα χαρακτηριστικά της. Κοινή πεποίθηση του πολιτικού κόσμου ήταν ότι η κυβέρνηση Γούναρη δεν θα μπορούσε να παραμείνει στην εξουσία αν ο πρωθυπουργός επέστρεφε από το εξωτερικό με «άδεια χέρια».

Ο Δ.Γούναρης εμφανίστηκε τελικά στην Εθνοσυνέλευση στις 25 Φεβρουαρίου 1922⁴²² και έκανε απολογισμό της πεντάμηνης απουσίας του στην Ευρώπη. Υποστήριξε, τότε, ότι η καθυστέρηση της Διασυμμαχικής Συνδιάσκεψης για την Εγγύς Ανατολή που επρόκειτο να πραγματοποιηθεί περί τα τέλη Μαρτίου ήταν αποτέλεσμα των κυβερνητικών αλλαγών στη Γαλλία και στην Ιταλία και μίλησε λεπτομερώς για τις δανειακές διαπραγματεύσεις στο Λονδίνο. Στο τέλος της ομιλίας του, ανέφερε ότι η κυβέρνησή του είχε υποστεί μεγάλη φθορά και τόνιζε χαρακτηριστικά ότι τον «πολεμούσαν» δύο ομάδες: «Γνωρίζω ότι υπάρχουν οι αρεσκόμενοι να παραγνωρίζωσιν τας δυσχέρειας ταύτας—εννοώ τας ηθικάς δυσχέρειας τας παρεμβαλλομένας εκ των πραγμάτων —οι τούτο, δε, πράττοντες αποτελούσι δύο χωριστάς ομάδας. Υπάρχει η ομάς των κηρυγτόντων ότι εκ των πραγμάτων ουδεμία υπάρχει δυσχέρεια. Ότι η μόνη δυσχέρεια προέρχεται εκ των προσώπων, ότι αν δεν εγένετο η μεταβολή, ην επήγαγεν η λαϊκή ψήφος της 1ης Νοεμβρίου 1920, το εθνικόν ζήτημα θα ήτο λελυμένον και η λύσις ήτις θα είχεν επιτευχθή θα ικανοποιεί και τα τολμηρότερα εθνικά όνειρα. Αλλ' υπάρχει και η ετέρα ομάς, η αρεσκόμενη να παραγνωρίζη τας δυσχέρειας, τας εκ των πραγμάτων, η ευρίσκουσα ότι αν η υπόθεσις η εθνική δεν έφθασεν ακόμη εις την ευκαίαν λύσιν, τούτο οφείλεται εις την ανεπάρκειαν

422. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ' (Συνεδρίαση της 25^{ης} Φεβρουαρίου 1922), σ.1659.

ημών των αποτελούντων την Κυβέρνησιν. Αμφότεραι αταί αι ομάδες εις τον αυτόν σκοπόν αναλίσκουσι τας προσπάθειας αυτών. Κοινήν επιχειρούσιν μάχην κατά της Κυβερνήσεως». ⁴²³ Δεν μιλούσε, φυσικά, μόνο για την αντικωνσταντινική ομάδα αλλά και για τα άτομα που βρίσκονταν γύρω από το Ν. Στράτο και τους διάφορους ανεξάρτητους πολιτικούς ηγέτες. Ακολούθησε μια μεγάλη λεκτική διαμάχη μεταξύ του Γούναρη και του Στράτου. ⁴²⁴ Ο Ν. Στράτος επέκρινε το ειρωνικό ύφος του Γούναρη και τόνισε ότι θα έπρεπε να είχε καταναλώσει το πνεύμα του κατά την μακρά περιοδεία του στην Ευρώπη και όχι απέναντι στη Εθνοσυνέλευση. Από όλα όσα είχαν ακουστεί εκείνη την ημέρα στη Βουλή, ιδιαίτερη αίσθηση είχε προκαλέσει η φράση του Γούναρη ότι η εσωτερική κατάσταση της Ελλάδας κρίνεται άκρως αποθαρρυντική. ⁴²⁵ Ο Γούναρης έσπευσε αμέσως να επεξηγήσει την έννοια των όσων είχε πει, και ανέφερε χαρακτηριστικά: «Είπον ότι το Κράτος διήλθε τας περιστάσεις τας οποίας διήλθε και ότι το Κράτος, αγωνισθέν κατά τρόπον τον οποίον αγωνίζεται, υπέστη κλονισμόν ο οποίος δύναται να εμφανίξη την κατάστασιν την σημερινήν και την από μακρού χρόνου ως τοιαύτην....». Αλλά προσέθεσε ακόμα ότι στην παρούσα φάση αρκεί να τερματισθεί η εσωτερική κρίση, για να εξαφανιστούν εντός μικρού χρονικού διαστήματος όλα τα ελαττώματα της κατάστασης που επικρατούσαν στο εσωτερικό της χώρας. «Έχω ακλόνητον και ακράδαντον την πεποίθησιν ότι αρκεί να επέλθη η εξομάλυνσις της

423. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ' (Συνεδρίαση της 25^{ης} Φεβρουαρίου 1922), σσ.1659-1670.

424. Σπ. Μαρκεζίνης, «*Πολιτική Ιστορία της συγχρόνου Ελλάδος...*», ό.π., σ. 257.

425. Η φράση αυτή φαίνεται ότι είχε ειπωθεί αρχικά από τον βουλευτή Γ. Μπούσιο (πολιτευόμενο με το κόμμα του Ίωνος Δραγούμη) ο οποίος ανέφερε: «η αντίληψις εμού και πολλών άλλων ομοφρόνων συναδέλφων επί της καταστάσεως της σημερινής της χώρας, από εσωτερικής απόψεως είναι αποθαρρυντική. Και λέγω αποθαρρυντική, διά να μη είπω τι χειρότερον, διά να μη είπω μιαν λέξιν, την οποίαν ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως ιδιαιτέρως μεταχειρίσθη». Η φράση αυτή του Μπούσιου φαίνεται ότι προέκυψε μετά από ιδιωτική συνομιλία που είχε ο Γούναρης με τους αντιπροσώπους της Βουλής, όπως φαίνεται και από τα λεγόμενα του ίδιου αμέσως μετά: «Όχι από απόψεως πολιτικής, όχι από απόψεως κοινοβουλευτικής αλλά από απόψεως κοινωνικής, υπάρχει επιβεβλημένη υποχρέωσις οσάκις λέγεται τι εν ιδιαίτερα συνδιαλέξει να μη εμφανίζεται δημοσία. Ο κ. Συνάδελφος παρείδε τούτο. Είναι υποχρεωμένος να είπη την λέξιν, διότι η μέθοδος αυτή, ότι ελέχθη λέξις την οποίαν δεν δύναται να είπη διότι ελέχθη ιδιαιτέρως, είναι πολύ χειρότερα από αυτήν την λέξιν, η οποία ελέχθη. Και έχει την υποχρέωσιν, αφού παρέβη τον κανόνα, να είπη την λέξιν». Γ. Μπούσιος : «Μάλιστα. Δύναται να είπω την λέξιν... Ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως είχε την καλωσύνην κατά την ιδιαιτέραν αυτήν συνδιάλεξιν να μας ερωτήση· «θέλετε να με ερωτήσητε πράγματα εις τα οποία να σας απαντήσω εμπιστευτικώς;». Απαντήσαμεν ότι θέλομεν τοιαύτα λόγια, τα οποία να δυνάμεθα να ανακοινώσωμεν και εις άλλους συναδέλφους και να χρησιμεύσουν ως θέμα συζητήσεων εν τη Συνελεύσει. Και μεταξύ αυτών των ανακοινώσεων του κ. πρωθυπουργού είναι και μια φράσις ότι το Κράτος ευρίσκεται εν αποσυνθέσει! ». [*Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ' (Συνεδρίαση της 25^{ης} Φεβρουαρίου 1922), σ.1680-81.]

*κρίσεως της σημερινής και εν βραχυτάτω χρόνω πάντα τα ελαττώματα της καταστάσεως θα είναι δυνατόν να τα διορθώσωμεν και να αποτελέσωμεν κράτος εύρωστον νέον και επαρκέστερον (Ζητωκραυγαί εκ των θεωρείων)».*⁴²⁶

Η συζήτηση στη Βουλή είχε οξυνθεί πολύ και παρότι οι κυβερνώντες είχαν να αντιμετωπίσουν τόσο σημαντικά θέματα, ωστόσο αναλώνονταν σε ατελείωτες λεκτικές διαμάχες που δημιουργούσαν μια σχεδόν χαώδη κοινοβουλευτική ατμόσφαιρα στα πρότυπα της παλαιοκομματικής εποχής. Τελικά, οι Φιλελεύθεροι επέκριναν την κυβερνητική στάση, ενώ δήλωναν ξεκάθαρα ότι οι τωρινές της θέσεις δεν παρείχαν καμία ασφάλεια και δεν απόπνεαν καμία εμπιστοσύνη για ένα ευτυχές μέλλον της χώρας. Από την άλλη, οι βουλευτές της «Ηνωμένης Αντιπολίτευσης» δήλωναν ότι πλέον δεν παρέχουν ψήφο εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση. Στο πλευρό τους τάχθηκε ακόμα και ο πρώην πρωθυπουργός Ν. Καλογερόπουλος: «Ο κ. Ν. Καλογερόπουλος λέγει, ότι δεν θα επεθύμει να τεθή ζήτημα εμπιστοσύνης• αλλ' αφού έθηκε τούτο αυτός ο κ. Πρωθυπουργός παρασυρθείς εκ των δημοσιευμάτων του κόμματος των Φιλελευθέρων και του Μεταρρυθμιστικού κόμματος, δεν δύναται παρά να αποδεχθή τούτο. Καίτοι, δε, δεν απέλιπε, προσθέτει, αυτόν η προς τον κ. Πρωθυπουργόν εκτίμησις, όμως δεν δύναται, προκειμένου να δοθή ψήφος αλληλεγγύης, να αρνηθή μετά σύσκεψιν των φίλων αυτού, ψήφον προς την Κυβέρνησιν, καθότι δεν δύναται να συνεχισθή επ' άπειρον η υπό του κ. Πρωθυπουργού αιτουμένη αναβολή της συζητήσεως των εθνικών πραγμάτων, μετά πεντάμηνον απουσίαν εν τω εξωτερικώ».⁴²⁷ Τελικά διεξήχθη η ψηφοφορία. Υπέρ της κυβέρνησης «εκ των ψηφοφορησάντων 318», τάχθηκαν 155 βουλευτές, και 162 τάχθηκαν εναντίον της. [*«Εψήφισαν υπέρ της προτάσεως 155, εκ των οποίων 5 μετ' επιφύλαξιν, «και είς ηρνήθη»*].⁴²⁸ Μετά από αυτό το αποτέλεσμα, ο Γούναρης υπέβαλε την παραίτησή του από την πρωθυπουργία.⁴²⁹

426. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ' (Συνεδρίαση της 25^{ης} Φεβρουαρίου 1922), σ.1681.

427. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ' (Συνεδρίαση της 25^{ης} Φεβρουαρίου 1922), σ.1710.

428. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΑ' (Συνεδρίαση της 25^{ης} Φεβρουαρίου 1922), σσ.1670-1720.

429. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΒ' (Συνεδρίαση της 5^{ης} Μαρτίου 1922), σσ.1721-1722. «Συμφώνως προς την δήλωσιν, εις ην προέβην κατά την Συνεδρίασιν της 25^{ης} Φεβρουαρίου μετά την ψηφοφορίαν, δι ης η Εθνική Συνέλευσις ηρνήθη την εμπιστοσύνην αυτής προς την Κυβέρνησιν, υπέβαλον την παραίτησιν της Κυβερνήσεως προς την Α.Μ. τον Βασιλέα». Βλ. και Εφημ. "Εμπρός" φ. 9112 (26.2.1922), «*Η χθεσινή συνεδρίαση της Εθνοσυνελεύσεως, η γενόμενη ψηφοφορία κατά της Κυβερνήσεως*», σ.3.

Ωστόσο, οι προσπάθειες του Βασιλιά για να αναλάβει την εξουσία ο Ν. Στράτος και να σχηματίσει κυβέρνηση έπεσαν στο κενό. Επιπλέον βρισκόμαστε ήδη στο μήνα Μάρτιο του 1922, μήνα κατά τον οποίο είχε προγραμματιστεί η πολυαναμενόμενη Διάσκεψη για τα ελληνικά θέματα. Επομένως, αυτή η κυβερνητική αστάθεια στην Ελλάδα δεν μπορούσε να κρατήσει για πολύ. Ως εκ τούτου, ανατέθηκε ξανά η εντολή στον Δημήτριο Γούναρη, ο οποίος χωρίς να χάσει πολύτιμο χρόνο, έκανε έναν ευρύ ανασχηματισμό στη κυβέρνησή του.⁴³⁰ Η νέα κυβέρνηση, όταν τελικά εμφανίστηκε στις 2 Μαρτίου 1922, στην Εθνοσυνέλευση, (3^η κατά σειρά κυβέρνηση Δ. Γούναρη), έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης. Ο ανασχηματισμός της ήταν ευρύτατος. Έτσι ο Γούναρης στη νέα του κυβέρνηση, κράτησε πάλι το Υπουργείο Δικαιοσύνης. Ο Γ. Μπαλτατζής ορκίστηκε Υπουργός Εξωτερικών και Ναυτικών, ο Μ. Γούδας Εσωτερικών, ο Ν. Θεοτόκης Στρατιωτικών, ο Π. Πρωτοπαπαδάκης Υπουργός Οικονομικών και, τέλος, ο Κ. Πολυγένης Υπουργός Εκκλησιαστικών και Δημ. Εκπαιδεύσεως.⁴³¹

Παρόλ' αυτά, οι αρνητικές φωνές από την αντιπολίτευση δεν σταμάτησαν. Επειδή η Ελληνική Κυβέρνηση δεν τολμούσε ν' αντιδράσει ή ακόμα και να απλώσει ένα απλό χέρι συμφιλίωσης απέναντι στους εσωτερικούς και εξωτερικούς της αντιπάλους, τα κυβερνητικά στελέχη άρχισαν να σκέφτονται, ενώπιον του χρονίζοντος αδιεξόδου, ακόμη και την άνευ όρων εκκένωση της Μ. Ασίας. Αλλά ακόμη και τότε, ο Γούναρης δεν είχε τη δύναμη να πάρει αυτήν την απόφαση, αντιλαμβανόμενος τι σήμαινε αυτό. Επιπρόσθετα όμως, υπήρχε πάντοτε και η έλλειψη εμπιστοσύνης προς την κυβέρνηση από βουλευτές ανεξαρτήτως της πολιτικής τους τοποθέτησης. Συγκεκριμένα, ενώ ο Γούναρης μιλούσε για κυβερνητική αστάθεια και δυσπραγία της χώρας όλοι νόμιζαν ότι ακόμα μια φορά μπλοφάρει. Φαίνεται, επομένως, ότι δεν μπορούσε να πείσει πλέον ούτε τους δικούς του ανθρώπους για την αναγκαιότητα μιας μεγάλης και δύσκολης απόφασης.⁴³²

Η κρίσιμη Διάσκεψη συνήλθε τελικά 22 Μαρτίου 1922 στο Παρίσι. Εκεί συνεδρίασαν οι υπουργοί εξωτερικών των τριών Δυνάμεων: Ο Πουανκαρέ, ο οποίος διατηρούσε και το χαρτοφυλάκιο των Εξωτερικών της Γαλλίας, ο Λόρδος Κώρζον και ο νέος Ιταλός Υπουργός Εξωτερικών Σκάντζερ. Στη Διάσκεψη η Αγγλία πρότεινε να δοθεί πλήρης αυτονομία στην περιοχή της Σμύρνης και η Ανατολική Θράκη να παραμείνει στην

430. Εφημ. "Μακεδονία", φ.3620 (2.3.1922), «Ο ανασχηματισμός της κυβερνήσεως υπό τον κ. Γούναρη», σ.1

431. Γ. Κορδάτος, «Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας, Νεώτερη Ε' 1900 – 1924.....», ό.π., σ. 585.

432. Μ. Ροδάς, «Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία.» ό.π., σ.289.

Ελλάδα, έστω και αν βάσιμα πιθανολογούσε την απόρριψη της πρότασής της⁴³³ από τους Γάλλους και τους Ιταλούς. Η νέα κυβέρνηση του Πουανκαρέ ήταν ακόμα πιο αντιβρετανική.

Ως προς την Αγγλία, αυτή, εκείνη την περίοδο, απέδιδε τον αναβρασμό των Ινδιών, στην παράταση του Μικρασιατικού ζητήματος και στη στάση που αυτή θα τηρούσε στην Εγγύς Ανατολή. Γι' αυτό οι αγγλικές προτάσεις ήταν οι μόνες που απέβλεπαν επί της ουσίας, σε μια βιώσιμη πρόταση για ανακωχή. Η ανακωχή με αυτούς τους όρους, θα έδινε στους Συμμάχους τον απαιτούμενο χρόνο να επεξεργαστούν και να προτείνουν τους γενικούς όρους της Ειρήνης που θα αντικαθιστούσε την Συνθήκη των Σεβρών. Η Αγγλική κυβέρνηση καλούσε από κοινού Ελλάδα και Τουρκία να συμφωνήσουν στην κήρυξη ανακωχής, ώστε να αρχίσει αμέσως η αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Μ. Ασία. Μετά την αποδοχή του γενικού αυτού όρου θα ακολουθούσε Συνέδριο, του οποίου έργο θα ήταν η κατάρτιση προς υπογραφή μιας νέας Συνθήκης Ειρήνης.⁴³⁴

Όλη αυτή η κίνηση, αν ολοκληρωνόταν, θα συνιστούσε εκ των πραγμάτων διπλωματική επιτυχία των Άγγλων. Πρόθεση τους ήταν να εξασφαλίσουν την Ειρήνη ενεργώντας, όμως, έτσι ώστε να μην επιβάλλουν όρους που θα μπορούσαν αργότερα να οδηγήσουν σε άλλες ενέργειες και παρενέργειες. Επιθυμούσαν να αποκαταστήσουν με κάθε τρόπο το Τουρκικό Έθνος στα εδάφη τα οποία θεωρούσε ότι του ανήκουν.⁴³⁵ Από την άλλη, επιθυμούσαν πλέον να δώσουν στην Ελληνική πλευρά μία ύστατη λύση, γι' αυτό και της επέτρεψαν να έχει μια σχετική ελευθερία δράσεως. Στόχο είχαν ακόμη, να διατυπώσουν ξεκάθαρες διατάξεις για την προστασία και την ασφάλεια, των διαφόρων μειονοτήτων τόσο των Χριστιανικών όσο και των Μουσουλμανικών ή οποιασδήποτε άλλης θρησκείας βρισκόταν μέσα σε αυτά τα περίπλοκα πολιτικά και εθνικά συμπλέγματα του διαφιλονικούμενου χώρου, αποκλείοντας το ενδεχόμενο ένοπλου αγώνα μεταξύ του Τουρκικού Έθνους και των Ευρωπαϊκών Συμμαχικών Δυνάμεων.

Ειδικότερα, οι όροι της ανακωχής συνοψίζονται ως εξής: Αρχικά, οι εμπόλεμοι θα διατηρούσαν τις γενικές κατεχόμενες γραμμές τους, αλλά θα έπρεπε να σχηματίσουν νεκρή ζώνη τουλάχιστον 10 χιλιομέτρων πλάτους. Στο μεταξύ, η ελληνική κυβέρνηση είχε ζητήσει, την αντικατάσταση της φράσης «*ευρεία κατά δέκα τουλάχιστον χιλιόμετρα*»

433.Ν. Ψυρούκης, «*Η Μικρασιατική Καταστροφή (1918-1923)....*»,ό.π., σ. 235.

434.Κ. Σακελλαρόπουλος , «*Η Σκιά της Δύσεως...*» ,ό.π.,σ.382.

435.Μ. Ροδάς, «*Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία...*»,ό.π.,σ.284.

με τη φράση «*ευρεία, εφόσον είναι δυνατή, κατά δέκα χιλιόμετρα*», επικαλούμενη το επιχείρημα ότι «ηδύνατο να προκαλέσει εις τινά σημεία του μετώπου πραγματικής δυσχέρειας και θα ηδύνατο ίσως να ευρεθή εν αντιρρήσει προς τη ρήτραν του αυτού άρθρου, την αφορώσαν εις τας κατεχόμενας γραμμάς υπό των κυρίων αντιθέτων δυνάμεων.»⁴³⁶ Επιπλέον, κατά το διάστημα της ανακωχής δεν επιτρεπόταν ουδεμία στρατιωτική ενίσχυση ή μετακίνηση. Η διάρκεια της ανακωχής θα ήταν τρίμηνη και θα ανανεωνόταν αυτόματα μέχρι τη στιγμή που οι εμπόλεμοι θα δέχονταν τους προκαταρκτικούς όρους Ειρήνης: «Αι εχθροπραξίαι θέλουσιν ανασταλή διά χρονικήν περίοδον τριών μηνών, ανανεούμενην αυτοδικαίως μέχρις ότου οι δύο εμπόλεμοι ήθελον αποδεχθή τους προκαταρκτικούς όρους της ειρήνης».⁴³⁷

Οι συγκεκριμένες εισηγήσεις σχετικά με την ανακωχή έγιναν μετά την εκπεφρασμένη πρόθεση και τη δεδηλωμένη πρόταση να εξασφαλισθεί η ειρηνική εκκένωση της Μ. Ασίας από τις Ελληνικές δυνάμεις,⁴³⁸ με την παράλληλη παλινόρθωση της Τουρκικής κυριαρχίας στο σύνολο της χώρας της. Η Ελληνική πλευρά, αν και φαινόταν να αποδέχεται τους όρους της ανακωχής, ωστόσο διατηρούσε ορισμένες επιφυλάξεις για τους στρατιωτικούς της όρους, που καθιστούσαν ανέφικτη τη μετακίνηση ή την ενίσχυση του ελληνικού στρατού στη Μ. Ασία. Αφού λήφθηκαν τα πρώτα απαραίτητα μέτρα για την εκκένωση από τις στρατιωτικές αρχές, υπολογιζόταν ότι η πλήρης αποχώρηση των Ελληνικών στρατευμάτων, ίσως να υπερέβαινε τους τέσσερις (4) μήνες. Αξίζει σε αυτό το σημείο ν' αναφέρουμε ότι σε περίπτωση που και τα δύο μέρη δέχονταν τελικά τις προτάσεις ανακωχής, οι Τούρκοι θα αποκτούσαν ξανά την Ανατολή, χωρίς καμία νέα θυσία σε ανθρώπινο δυναμικό, πολεμικό υλικό και σε χρήμα. Όταν θα αποχωρούσαν από τη Μ. Ασία οι Έλληνες, η Τουρκική επικράτεια θα εκτεινόταν από την Μεσόγειο ως τον Εύξεινο και από τα σύνορα των Υπερκαυκάσιων χωρών ως τις όχθες τους Αιγαίου.

Επιπλέον, προτάθηκαν πολυάριθμα μέτρα για την εξασφάλιση των μειονοτήτων στις περιοχές και των δύο χωρών, χωρίς να κάνουν καμία διάκριση φυλής ή θρησκεύματος. Τα μέτρα αυτά δεν καθορίστηκαν επί της ουσίας με κάθε ακρίβεια, αλλά αναφερόταν ότι θα βασίζονται στις υφιστάμενες Συνθήκες και στους πολιτικούς και

436. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΘ' (Συνεδρίαση της 14^{ης} Μαρτίου 1922), σ.1857.

437. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΘ' (Συνεδρίαση της 14^{ης} Μαρτίου 1922), σσ.1855-56.

438. Εφημ "Εμπρός", φ.9134 (20.3.1922), «Ο Λόρδος Κώρζον εδήλωσεν μετά την αποδοχή της ανακωχής θα αρχίσει η ειρηνική εκκένωση της Μικρασίας», σ.3.

θηρσκευτικούς νόμους των ενδιαφερόμενων χωρών.⁴³⁹ Ακριβώς γι αυτό το σκοπό, οι υπουργοί αποφάσισαν να καλέσουν επίσης την Κοινωνία των Εθνών να συνεργαστεί μαζί τους σε αυτό το σχέδιο, και να διορίσει επιτροπές επιφορτισμένες να επιβάλλουν και να επιβλέπουν και στις δύο αυτές χώρες την εκτέλεση των μέτρων αυτών. Κατόπιν η Διακοίνωση των Συμμάχων καθόριζε με κάθε λεπτομέρεια την ελευθεροπλοΐα των Δαρδανελλίων, καθώς και τον τρόπο για να εξασφαλισθεί κάποιο τυχόν μελλοντικό κλείσιμό τους ή επιτόπια εχθροπραξία στο εγγύς μέλλον.⁴⁴⁰ Επίσης, αναφερόταν ότι τα νησιά Ίμβρος, Τένεδος, Λήμνος, Σαμοθράκη και Μυτιλήνη και όλα τα νησιά που βρίσκονται γύρω από την περιοχή των Δαρδανελλίων πρέπει επείγοντως να αφοπλισθούν.⁴⁴¹

Μέριμνα, επίσης, θα λαμβανόταν για την ευνοϊκότερη διαρρύθμιση για την Τουρκία, του καθεστώτος της Κωνσταντινούπολης και την πραγματική ουδετεροποίηση των κείμενων σε αυτήν περιοχών και για την απόδοση εξ ολοκλήρου της Πόλεως στην εξουσία του Σουλτάνου. Με τη Συμμαχική Διακοίνωση δηλωνόταν ακόμη ότι ήταν διατεθειμένοι να αποσύρουν τα συμμαχικά στρατεύματα από την Ανατολική Θράκη μετά την επικύρωση της Ειρήνης, ενώ, από την άλλη, καλούσαν την Τουρκική Κυβέρνηση να τοποθετήσει φρουρά εντός της ΚΠόλης. Καθοριζόταν, επίσης, με κάθε λεπτομέρεια η οροθετική γραμμή στη Θράκη,⁴⁴² με τέτοιο τρόπο ώστε η Ραιδεστός να περιέλθει στη Τουρκία και η Αδριανούπολη στην Ελλάδα ως πολιτικό αντιστάθμισμα και μια μορφή εδαφικής «αντικαταβολής» για την απώλεια της Σμύρνης.⁴⁴³ Η Σμύρνη, η οποία θα επανέλθει στην Τουρκία, και η Αδριανούπολη η οποία θα κρατηθεί από τους Έλληνες, βρίσκονται σε θέση περίπου ανάλογη. Τέλος, οι τρεις Σύμμαχοι Υπουργοί έκριναν απαραίτητο η Ελληνική και η Τουρκική κυβέρνηση να συνάψουν φιλική συμφωνία, η

439. Ξ. Στρατηγός, «*Η Ελλάς εν Μικρά Ασία...*»,ό.π., σ.326.

440.Μ. Ροδάς, «*Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία...*», ό.π., σ.286.

441. Δ. Κιτσίκης, «*Συγριτική ιστορία της Ελλάδας και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα*» ό.π., σ.314.

442. Σημειώνεται ότι στην Ελληνική Βουλή, «Κατά την έναρξη της Συνεδρίασης της 19^{ης} Απριλίου 1922, αναγνώστηκε το ψήφισμα του Νομάρχη Δράμας για λαϊκό συλλαλητήριο «υπέρ των εν Μικρά Ασία δικαίων μας.... όπως εκφράση την διαμαρτυρίαν του κατά την γνωσθείσης σκληράς και αδίκου αποφάσεως των Συμμάχων Δυνάμεων προς επαναφοράν αύθις υπό τον επαχθή ζυγόν της αιμοσταγούς ημισελήνου ελληνικότατων πληθυσμών αποφάσεως αποτελούσης άρνησιν αυτών των μεγάλων ηθικών αρχών, δι ας τόσον άφθονον εχύθη αίμα κατά τον παγκόσμιον πόλεμον, αρχών δι ας εισέτι το ελληνικόν αίμα ποτίζει αφθόνως την απ' αιώνων περικαλή ελληνικήν γησ της Ιωνίας νύμφην και την ένδοξον του Ορφέως Πατρίδα». [*Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος Π' (Συνεδρίαση της 19^{ης} Απριλίου 1922), σ.2161].

443. Πβ.Γ. Γιαννουλόπουλος, *Η Ευγενής μας τύφλωσις ... Εξωτερική πολιτική και εθνικά θέματα από την ήττα του 1897 έως και την Μικρασιατική καταστροφή..*»,ό.π., σ.300.

οποία θα εγγυάτο ξεκάθαρα στα μη Τουρκικά και στα μη Ελληνικά στοιχεία των δύο πόλεων (Σμύρνης και Ανδριανούπολης), ακριβοδίκαιη συμμετοχή στη διοίκηση και περιφρούρηση των θρησκευτικών τους ιδρυμάτων.

Οι Σύμμαχοι είχαν συνειδητοποιήσει ότι όροι αυτοί δεν ήταν εύκολο να γίνουν δεκτοί και από τις δύο πλευρές και γι' αυτό είχαν την πρόθεση και τη διάθεση να καταθέσουν αυτή τους τη πρόταση στην Παγκόσμια Κοινή Γνώμη, η οποία θα συμφωνούσε με τα συγκεκριμένα δεδομένα του όλου ζητήματος.⁴⁴⁴ Κανονίζονταν ακόμη τα οικονομικά θέματα και εκκρεμότητες της Τουρκίας με έναν ευνοϊκό τρόπο γι' αυτήν σε σχέση με το προηγούμενο σχέδιο της Συνθήκης των Σεβρών. Ακόμη, με ειδικές διατάξεις προστατεύονταν τα οικονομικά συμφέροντα των Συμμάχων, και εξασφαλιζόταν η απόδοση των τουρκικών προπολεμικών χρεών. Γι' αυτό το σκοπό οριζόταν μια ειδική επιτροπή εκκαθαρίσεως.⁴⁴⁵

Όσον αφορά το υφιστάμενο καθεστώς το διομολογήσεων, οι υπουργοί των Σύμμαχων Δυνάμεων ήθελαν να εξασφαλίσουν στην Τουρκία όσο γίνεται περισσότερο οικονομική ανεξαρτησία, πέρα από οιονδήποτε συμμαχικό οικονομικό έλεγχο, γι αυτό επιθυμούσαν να συγκροτήσουν στην Κωνσταντινούπολη, επιτροπή, αποτελούμενη από αντιπροσώπους των Συμμάχων καθώς και από τεχνικούς εμπειρογνώμονες, επιτροπή η οποία θα υπέβαλε προτάσεις προς αναθεώρηση των υφιστάμενων διομολογήσεων. Όσον αφορούσε στα φορολογικά ζητήματα, ήθελαν να εξασφαλίσουν με κάθε τρόπο φορολογική ισότητα μεταξύ των ξένων και των Τούρκων υπηκόων. Προκειμένου όμως να ισχύσουν αυτοί οι νέοι όροι, απαραίτητη κρίνόταν η συγκρότηση και μιας άλλης επιτροπής, ικανής να συστήσει ένα νέο σχέδιο δικαστικής μεταρρύθμισης.⁴⁴⁶

Τέλος, ρυθμίζονταν τα σχετικά με τις Ένοπλες Δυνάμεις της Τουρκίας. Για τη στρατιωτική δύναμη του Τουρκικού στρατού, οι υπουργοί των συμμαχικών δυνάμεων πρότειναν να παραχωρηθεί μια άξια λόγου αύξηση του αριθμού των ανδρών των σωμάτων ασφαλείας σε σχέση με εκείνους που αναφέρονται στη Συνθήκη των Σεβρών. Οι αριθμοί λοιπόν που προτείνονταν τώρα ήταν 40.000 τακτικός στρατός και 45.000 άνδρες στη Χωροφυλακή. Ακόμη ήταν σε θέση να διαθέσουν υψηλόβαθμους αξιωματικούς τους στην Τουρκική κυβέρνηση, για να οργανώσει με αποτελεσματικό

444.Ξ. Στρατηγός, « *Η Ελλάς εν Μικρά Ασία...* »,ό.π., σ.326.

445.Γ. Γιαννουλόπουλος, *Η Ευγενής μας τύφλωσις ... Εξωτερική πολιτική και εθνικά θέματα από την ήττα του 1897 έως και την Μικρασιατική καταστροφή...*,ό.π.,σ.302.

446. Αρ. Κάτσης , *Μικρασιατική Εκστρατεία και Καταστροφή*, εκδ. "Εμπειρία Εκδοτική", Αθήνα 2008 σ.278.

τρόπο την χωροφυλακή της. Τελικά η Συμμαχική Διακοίνωση κατέληγε στο ότι οι προτάσεις αυτές, υποβάλλονταν στην κρίση των δύο ενδιαφερόμενων μερών και κατά δεύτερο λόγο στην κρίση του πολιτισμένου κόσμου. «Δεν είναι ανάγκη λέγει χαρακτηριστικά να προστεθή ότι ο Λαός ή η Κυβέρνησις, ήτις ήθελεν απορίψη ταύτας εκ προκαταλήψεως, εάν τοιαύτη τις συμφορά ήθελεν επέλθῃ, θα ανελάμβανεν απέναντι της Κοινῆς Γνώμης της Ανθρωπότητος βαρύτατην ευθύνην του της επαναλήψεως αγώνος, όστις συνετάραξεν ήδη τόσον βαθέως δύο Ηπείρους, και του οποίου η επανάληψις ήθελε προκαλέσῃ νέα ερείπια και νεάς ερημώσεις και ήθελεν αγάγη εις διαρκή ανταγωνισμόν τας Φυλάς και τα Θρησκευάματα της Εγγύς Ανατολής».⁴⁴⁷

Είναι ξεκάθαρο, ότι αυτή η συμμαχική έκθεση εν τοις πράγμασι αποτελούσε ανατροπή της Συνθήκης των Σεβρών και καταστρατηγούσε τις διακηρύξεις σχετικά με την ανεξαρτησία και την ελευθερία των λαών της Ανατολής.⁴⁴⁸ Επί της ουσίας η συμμαχική έκθεση κάθε άλλο παρά ικανοποιούσε την Ελλάδα. Από την άλλη, η προσωπική πολιτική του Λόυντ Τζώρτζ είχε υποστεί μεγάλο πλήγμα μετά από την Διάσκεψη των υπουργών. Ο ίδιος γρήγορα συνειδητοποίησε την κατάσταση και θέλησε ν' αφήσει μοναδικό διαχειριστή του Ανατολικού ζητήματος εκ μέρους της Βρετανίας, τον Λόρδο Κώρζον. Όλοι άρχιζαν πλέον να μιλούν για διπλωματική ήττα της Αγγλίας, την οποία απέδιδαν στο γεγονός ότι η Αγγλία πλέον μειονεκτούσε στρατιωτικά σε σχέση με τη Γαλλία σε ξηρά και σε αέρα.

Παρά τα παραπάνω γεγονότα και τους δυσμενέστερους για την Ελλάδα όρους που περιείχε η συμμαχική έκθεση, η Ελλάδα διά του πρωθυπουργού της Δ.Γούναρη δήλωσε εξ αρχής ότι αποδέχεται την ανακωχή: «Ανταποκρινόμενος εις το τηλεγράφημα των Αυτών Εξοχοτήτων Υπουργών επί των Εξωτερικών των τριών Μεγάλων Δυνάμεων, έχω την τιμήν να γνωστοποιήσω Υμίν ότι η Ελληνική Κυβέρνησις, επιθυμούσα να συντελέση το εφ' εαυτής εις την αποκατάστασιν της ειρήνης εν τη Εγγύς Ανατολή και εκ σεβασμού προς τας συμβουλάς των Μεγάλων Δυνάμεων, δηλοί ότι δέχεται την περί ανακωχής πρότασιν επί τοις όροις τοις διατυπωμένοις εν τοις άρθροις των περιλαμβανομένων εν τω ρηθέντι τηλεγραφήματι».⁴⁴⁹ Οι Τούρκοι άργησαν να λάβουν θέση και μόνο κατά την 5^η Απριλίου 1922 απάντησαν, δηλαδή 10 περίπου μέρες μετά, ζητώντας να

447. Δ. Κιτσίκης, «Συγριτική ιστορία της Ελλάδας και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα» ό.π., σ.319.

448.Μ. Ροδάς, «Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία...»,ό.π.,σ.289.

449.Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΘ'(Συνεδρίαση της 14^{ης} Μαρτίου 1922), σσ.1856-57.

πραγματοποιηθεί ταυτόχρονα η εκκένωση ολόκληρης της Μ. Ασίας με την ανακωχή.⁴⁵⁰ Οι Μεγάλες Δυνάμεις δήλωσαν την 15^η Απριλίου ότι η ανακωχή προτάθηκε με σκοπό να πραγματοποιηθεί η ειρηνική εκκένωση της Μ. Ασίας, πράγμα που θα επιτυγχανόταν μόνο με την εφαρμογή του συνόλου των όρων μιας νέας Ειρήνης.⁴⁵¹

Η Τουρκική κυβέρνηση άρχισε να επικαλείται σφαγές πληθυσμών, καταστροφές λεηλασίες και εμπρησμούς χωριών, ότι δήθεν όλα αυτά έγιναν από τον Ελληνικό στρατό, και ότι θα εξακολουθούσε να τα κάνει αν παρατεινόταν η κατοχή των περιοχών αυτών από την Ελλάδα. Η Ελληνική κυβέρνηση όταν έλαβε γνώση αυτών των τουρκικών ανακοινώσεων, την 5^η Μαΐου 1922 διαμαρτυρήθηκε προς τις Μεγάλες ευρωπαϊκές Δυνάμεις, με σκοπό να αποτρέψει κάθε σχετικό ισχυρισμό των εχθρών ο οποίος σκοπό είχε να παραπλανήσει τις Δυνάμεις. Οι Τούρκοι, παρόλ' αυτά, ήλπιζαν πλέον να πετύχουν την πλήρη εκκένωση της Μ. Ασίας, πριν ακόμη αναγκαστούν να δεχθούν το σύνολο των ειρηνιστικών όρων. Ανέφεραν μάλιστα ότι στην περίπτωση που οι Δυνάμεις παραδεχθούν όσα ανέφεραν στην διακοίνωση τους, ήταν έτοιμοι να στείλουν αντιπροσώπους τους για να μελετήσουν λεπτομερώς τους όρους της Ειρήνης.⁴⁵²

Η αδιαλλαξία αυτή των Τούρκων δεν αφορούσε μόνο την τύχη των χριστιανικών πληθυσμών στη Μ. Ασία αλλά επέμεναν ακόμα και για τις απαιτήσεις τους στη Θράκη. Η Ελλάδα, από την άλλη, είχε από καιρό δεσμευτεί από την Αγγλική πολιτική, χωρίς στην πραγματικότητα να έχει εναλλακτική λύση.⁴⁵³ Η Ελληνική κυβέρνηση απαντώντας άμεσα στη σχετική διακοίνωση των Τούρκων, δήλωνε ότι δεν είχε σκοπό να αποδεχθεί τους όρους της νέας Ειρήνης, εφόσον από Τουρκικής πλευράς δεν προϋπήρχε δήλωση περί συγκατάνευσης σε ανακωχή. Παρενέβη και πάλι ο Γούναρης και συνέστησε στο Υπουργείο Εξωτερικών ν' αποφευχθεί οποιαδήποτε αναφορά, σχετική με την αποδοχή ή μη των όρων της Ειρήνης. Ο Γούναρης φαίνεται πως είχε στο μυαλό του ότι αν δεν

450. Εφημ "Εμπρός", φ.9149 (5.4.1922): «Μετά το προχθεσινόν συλλογικόν Διάβημα—η απάντησις του εχθρού και η θέσις του επί του ζητήματος», σ. 1: «Αποφεύγων να δηλώση αν δέχεται ή ού τας προτάσεις, λέγει απλώς ότι δύναται να στείλη αντιπροσώπους, προς συζήτησιν των προτάσεων. Αλλά και αυτήν την απλήν αποστολήν αντιπροσώπων προς απλήν διαπραγμάτευσιν της ειρήνης, άνευ ουδεμίας δεσμεύσεως επί της ουσίας των προτάσεων- την δέχεται ανεπιφυλάκτως ή την εξαρτά εκ της πρότερης αποδοχής άλλων όρων, τους οποίους θίγει και δή, όρων, τους οποίους θέτει, και δή όρων στρατιωτικής φύσεως. Η Κυβέρνησις της Υψηλής Πύλης αναγνωρίζουσα ήδη επισήμως ότι είνε εμπόλεμος, και ταυτίζουσα πλήρως τας ευθύνας της μετά της Κυβερνήσεως της Άγκυρας, ως προς μεν την απάντησιν επί της ανακωχής, αναφέρεται εΐς την απάντησιν του Κεμάλ. Και αναμένει...»

451. Αρ. Κάτσης, «Μικρασιατική Εκστρατεία και Καταστροφή...», ό.π., σ.282.

452. Ξ. Στρατηγός, «Η Ελλάς εν Μικρά Ασία...», ό.π., σ.329.

453. Α. Κοντούλη, «Η Εκστρατεία της Μικράς Ασίας, Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια...», ό.π., σ.95.

υπάρξουν τα μέτρα τα οποία, εξασφαλίζουν τους πληθυσμούς της Μ. Ασίας, η Κοινή Γνώμη του Κόσμου θα έπειθε τελικά τις Δυνάμεις να εξαναγκάσουν τους Τούρκους να δεχθούν τα ειρηνιστικά μέτρα.⁴⁵⁴

Ο πρωθυπουργός αντιπροσωπεύοντας την Ελλάδα τότε στη Διεθνή Διάσκεψη της Γένουας⁴⁵⁵ που δεν είχε σκοπό να συζητηθούν ευθέως τα σχετικά με το Ανατολικό ζήτημα θέματα, βρήκε τον τρόπο να εργαστεί εμμέσως για την ελληνική υπόθεση, και να υπενθυμίσει στον Ιταλό Υπουργό Εξωτερικών Σκάντζερ και στον Ιταλό πρωθυπουργό Μπονόμι, την πορεία των γεγονότων μέχρι εκείνη την δεδομένη στιγμή και φυσικά την πλήρη και εμπράγματη αδιαλλαξία των Τούρκων. Έφτασε, μάλιστα, στο σημείο να καταλογίσει, με διπλωματικό τρόπο στον Ιταλό υπουργό και στο σύνολο των Συμμάχων πλήθος ευθυνών τόσο για αυτά που υφίστατο η Ελλάδα, όσο και για την τύχη του άμαχου πληθυσμού της Μ. Ασίας. Η συνομιλία τους έληξε εκεί.⁴⁵⁶

Από την άλλη, η κατάσταση μετά από τις ανταλλαγές των διακοινώσεων είχε φτάσει σε αποτελμάτωση. Θα περίμενε κανείς πως μετά την πλήρη αδιαλλαξία των Τούρκων και μετά την συμπεριφορά τους απέναντι στις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις, θα υπήρχε μια αποτελεσματική διπλωματική ενέργεια που θα υποστήριζε έστω και ηθικά την Ελλάδα εφόσον η στρατιωτική της δύναμη ακόμη δεν είχε πληγεί. Δυστυχώς όμως καμιά άλλη κίνηση ή πρόταση δεν προέκυψε.⁴⁵⁷ Η Ελλάδα δεν μπορούσε πια να βρει τρόπο για να φέρει τις μεγάλες Ευρωπαϊκές Δυνάμεις, προς τις θέσεις της, που ίσως είτε λόγω διαφορετικής διπλωματικής οπτικής είτε λόγω δικών τους συμφερόντων παρέμεναν αδρανείς.⁴⁵⁸

Η Ελληνική κυβέρνηση ουσιαστικά βρισκόταν πλέον σε εξαιρετικά δύσκολη θέση τόσο σε στρατιωτικό όσο και σε διπλωματικό επίπεδο. Από την άλλη, ότι ούτε οι

454.Αρ. Καμπάνης, «Ο Δημήτριος Γούναρης και η Ελληνική Κρίσις των ετών 1908-1922...» ό.π.,σ.302.

455. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΟΖ' (Συνεδρίαση της 25^{ης} Μαρτίου 1922), σ.2125: «Ο Δ. Γούναρης (πρωθυπουργός) λαμβάνει τον λόγο: Παρακαλώ κ. Πρόεδρε να επικυρωθώσι τα πρακτικά της σημερινής συνεδριάσεως να διακόπωσι δ' εργασίαι του Σώματος και χάριν των επερχομένων εορτών του Πάσχα και διότι θα μεταβώ εις την εν Γενούη Διάσκεψιν, να επαναληφθώσιν δ' αυτά την 14 Απριλίου, ήτοι την Πέμπτην του Θώμα. ...Η μετάβασίς μου εις Γένουαν υπό επίσημον ιδιότητα αποβλέπει εις τον σκοπόν της συμμετοχής εις την Διάσκεψιν και της συνεργασίας εις τον σκοπόν τούτο. Των εκκρεμών ζητημάτων η διευθέτησις θα γίνη κατά τον προσήκοντα τρόπον, καταβαλλομένης πάσης προσπάθειας, ίνα ανταποκριθώσι ταύτα πληρέστερον προς τους εθνικούς πόθους».

456. Μ. Ροδάς, «Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία...»,ό.π.,σ.297.

457.Αρ. Κάτσης, «Μικρασιατική Εκστρατεία και Καταστροφή...», ό.π.,σ.286.

458.Σ. Καργάκος, «Η Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922)», ό.π.,σ.377.

Συμμαχικές Δυνάμεις είχαν μεγάλες δυνατότητες πίεσης, ούτε η Τουρκία του Κεμάλ ήταν πια ανίσχυρη. Ο Ελληνικός στρατός έπρεπε, τελικά, κάτω από εμπερίστατες συνθήκες να κρατήσει την κατάσταση σε μια περίοδο που στην Ελλάδα είχαν εμφανώς οξυνθεί στον ανώτατο βαθμό, τα εσωτερικά ζητήματα και τα πολιτικά πάθη.⁴⁵⁹

Η αποτυχία των συνομιλιών σημάδεψε την αρχή του τέλους για την ελληνική υπόθεση. Πλέον είχε τεθεί ανοιχτά το θέμα της εκκένωσης ξεσηκώνοντας εναντίον της κυβέρνησης πλήθος αντιδράσεων και μια σφοδρή πολιτική αντιπαράθεση εμπνευσμένη από τα μέλη της *Αμυνας* και από δυσареστημένους πολιτικούς, όπως ο Ν. Στράτος. Αυτή η πολυδιάστατη θύελλα δυσκόλευε ακόμα πιο πολύ την κυβέρνηση στο να αντιμετωπίσει την εκκένωση ως μονόπλευρη ενέργεια, που θα έβαζε ένα τέλος τουλάχιστον στον πόλεμο με ό,τι αυτό σήμαινε και συνεπέφερε.

Από την άλλη, η κυβέρνηση είχε χάσει κάθε ελπίδα για δανειακή βοήθεια από την πλευρά της Αγγλίας. Οπότε, τώρα το αμέσως ζητούμενο ήταν η εύρεση των απαραίτητων πόρων για να κρατηθεί ο στρατός με κάθε δυνατό τρόπο και για όσο μεγαλύτερο δυνατό διάστημα στην Ανατολή. Στις 21 Μαρτίου 1922, ο Πρωτοπαπαδάκης εξέδωσε το περίφημο Αναγκαστικό Δάνειο, με το οποίο όλα τα χαρτονομίσματα που κυκλοφορούσαν κόβονταν κυριολεκτικά στα δύο. Η έμπνευση του υπουργού Οικονομικών Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη που το πρότεινε, ήταν μάλλον απλή.⁴⁶⁰ Με τη διχοτόμηση του χαρτονομίσματος θα κυκλοφορούσε μόνο το μισό από κάθε χαρτονόμισμα, αυτό που θα είχε την εικόνα του ιδρυτή της Εθνικής Τραπέζης του Γεωργίου Σταύρου.⁴⁶¹ Με αυτό το σύστημα, το μισό χαρτονόμισμα που θα παρέμενε στην κυκλοφορία θα είχε την μισή αξία του αρχικού. Αντίστοιχα, το άλλο μισό θα αποσυρόταν από την κυκλοφορία και θα παρέμενε ως κρατική ομολογία, εξοφλητέα σε 20 χρόνια με 7% τόκο.⁴⁶²

Το μέτρο της διχοτόμησης του χαρτονομίσματος προκάλεσε ζωνρή συζήτηση τόσο εντός όσο και εκτός του ελληνικού Κοινοβουλίου.⁴⁶³ Ο Ν. Στράτος αντέτεινε: «Δεν είναι

459. Σ. Μαρκεζίνης, «Πολιτική Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδος...», ό.π., σ. 261.

460. Εφημ. «Εμπρός» φ.9136 (22.3.1922), «Το αναγκαστικό δάνειο των 1500 εκατομμυρίων», σ.3.

461. Γ. Ρούσσος, «Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1826-1974...», ό.π., σ. 231.

462. Β. Τσιχλής, Μικρασιατική εκστρατεία και Αναγκαστικό Δάνειο, εκδ. «Νοβόλι», Αθήνα 2010, σ. 38.

463. Στην αγόρευση του στη Βουλή ο Πρωτοπαπαδάκης είχε πει: «καταθέτω σχέδιο νόμου περί συνάψεως αναγκαστικού εσωτερικού δανείου μέχρι του ποσού των 1,500,000,000 δραχμών... Το δάνειον θα γίνη επί τη βάσει συστήματος κατά το οποίον ο έχων 100 δραχμάς εις μετρητά, διότι μετρητών έχει άμεσον ανάγκην το Κράτος, θα κρατήσει τας 50 με την

δυνατόν, κύριοι Συνάδελφοι, να απονείμω τα συγχαρητήριά μου προς τον κ. Υπουργόν των Οικονομικών, διότι εξέλεξε την τελευταίαν ώραν ως κατάλληλον ίνα υποβάλη νομοσχέδιον τοιαύτης σοβαρότητος...»⁴⁶⁴ Υποστήριξε, μάλιστα, ότι κλόνιζε την εμπιστοσύνη στο νόμισμα, ενώ έπληττε και τα λαϊκά στρώματα του πληθυσμού. Ο πρωθυπουργός, παραδέχθηκε ότι το μέτρο παρουσίαζε πολλές αδυναμίες, αλλά ήταν το πιο ενδεδειγμένο για τις κρίσιμες στιγμές που περνούσε η χώρα, αφού εξωτερικό δάνειο δεν είχε εξασφαλισθεί και εσωτερικό δάνειο δεν μπορούσε να επιδιωχθεί με κλονισμένη την αξία του νομίσματος. Χαρακτηριστικά καταγράφηκε στα Πρακτικά της Βουλής: «Ο κ. Δ. Γούναρης υποδεικνύει και πάλιν ότι κατ' ανάγκην τα απαιτούμενα χρήματα δέον να εξευρεθώσι δι' αναγκαστικού δανείου. Η Κυβέρνησις λέγει, προτείνει το σύστημα αυτό, το οποίον με τα αρετάς του έχει βεβαίως ως παν ανθρώπινον πράγμα, και τα ελαττώματά του, ιδίως εν ελάττωμα, ότι υπόκειται εις παρεξηγήσεις και παρερμηνεία... Έχουμε ανάγκη χρημάτων, τα οποία αφού δεν δυνάμεθα να εύρωμεν άλλως, κατ' ανάγκην πρέπει να καταφύγωμεν εις τινά τρόπον αναγκαστικού δανείου».⁴⁶⁵

Οι φιλελεύθεροι τάχθηκαν κατά του νομοσχεδίου, αν και ο έμπειρος οικονομολόγος Εμμανουήλ Τσουδερός παραδέχθηκε τη «σοβαρότητα και το πολύπλοκον του θέματος και αναγνωρίζει την επείγουσαν ανάγκην προς σύναψιν δανείου».⁴⁶⁶ Οι εφημερίδες,

πραγματικήν αξίαν, θα δανείση δε τας άλλας εις το Κράτος, λαμβάνων τοκοφόρους ομολογίας αποφέρουσας τόκον 7 επί τοις %».[Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΟΓ' (Συνεδρίαση της 21^{ης} Μαρτίου 1922), σ.1959.]

464. Για να συνεχίσει...: «ούτε είναι δυνατόν ως αιτιολογία της τοιαύτης υποβολής του νομοσχεδίου ενώπιον της Συνέλευσης να προβάλλεται η δυσχέρεια εις την οποίαν περιήλθεν η Εθνική Τράπεζα, διευκολύνασα το Δημόσιον ταμείον εις τας ανάγκας αυτού και η ανάγκη αποκαταστάσεως των διαθεσίμων της Εθνικής Τραπέζης, αλλά και η ανάγκη συγχρόνως της πληρώτεως των χρεών του δημοσίου Ταμείου. Στη δευτερολογία του ο κ. Στράτος αντικρούει την άμεσον ψήφισιν του νομοσχεδίου, ίνα τούτο εξετασθή εν ενδελεχεία. Διατυπώνων δε επικρίσεις διότι το νομοσχέδιον υπεβλήθη την τελευταίαν ώρα, φρονεί ότι πρέπει εντός της εσπέρας ή να ψηφισθή τούτο κατ' αρχήν ή να απορριφθή.» Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΟΓ' (Συνεδρίαση της 21^{ης} Μαρτίου 1922), σσ.1957-1965.

465. Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΟΓ' (Συνεδρίαση της 21ης Μαρτίου 1922), σ.1971-73.

466. Βλ. Εφημερίδα Συζητήσεων της Βουλής (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΟΔ' (Συνεδρίαση της 22ας Μαρτίου 1922), σ.1959: «Πλην εκ λόγων καθαράς οικονομικής φύσεως, αντιτίθεται εις το υπό συζήτησιν νομοσχέδιον, διότι δι' αυτού θίγεται το κυκλοφοριακόν μέσον, το χαρτονόμισμα, εφ ου στηρίζεται το σύστημα της συναλλαγής. Αλλά και δι' άλλον λόγον είνε υποχρεωμένος να μη συμφωνήση παρα τα επιχειρήματα του κ. Προέδρου της Κυβερνήσεως, διότι φρονεί ότι ανίσως δανειζόμεθα περισσότερον εις βάρος των εχόντων μικρά αποθέματα. Επί πλέον το σύστημα τούτο, καίτοι είνε αναγκαστικόν δάνειον, δεν παρέχει κανένα πλεονέκτημα. Επίσης παρατηρεί ότι διά τούτου περιπλέκονται αι σχέσεις της Εθνικής Τραπέζης προς το Κράτος, όπερ καθίσταται πιστωτής αυτής αμέσως μεν κατά 1500 εκατομμύρια διά του δανεισμού δε κατά έτερα 750 εκατομμύρια. Εξακολουθών αμφισβητεί το υποστηριχθέν ότι το σύστημα το διά του νομοσχεδίου προτεινόμενον είνε νέα τις εφεύρεσις,

κυρίως της συμπολίτευσης, τήρησαν αμήχανη και ουδέτερη στάση και η κυβέρνηση λέγεται ότι αναγκάστηκε να τις χρηματίσει για να υποστηρίξουν το αναγκαστικό δάνειο. Το μέτρο της διχοτόμησης του νομίσματος χαρακτηρίστηκε τότε ως «*ηρωική δημοσιονομία*» από τον διάσημο οικονομολόγο Βιλφρέντο Παρέτο.⁴⁶⁷

Το νομοσχέδιο ψηφίσθηκε τελικά στις 25 Μαρτίου 1922 με 151 ψήφους έναντι 148 και η διχοτόμηση του νομίσματος έγινε νόμος του κράτους με αριθμό 2749-Αρθρον 1.«Επιτρέπεται εις την Κυβέρνησιν να συνάψη εσωτερικών αναγκαστικών δάνειον μέχρι του ποσού των 1,500,000 δραχμές επί τόκω 6 ½ ετησίως, αρχομένω από 1ης προσεχούς Απριλίου».⁴⁶⁸ Από το αναγκαστικό δάνειο εξαιρέθηκαν οι ξένοι υπήκοοι και οι ξένες εταιρείες. Η απόφαση για αναγκαστικό δάνειο έπεσε σαν βόμβα στην αγορά. Οι έμποροι δέχθηκαν χωρίς μεγάλη δυσaráσκεια το μέτρο, μιας και τους έδινε τη δυνατότητα κερδοσκοπίας, κρύβοντας εμπορεύματα και εμφανίζοντάς τα αργότερα υπερτιμημένα.⁴⁶⁹ Ωφελήθηκαν, επίσης, από την προτίμηση των λαϊκών μαζών να μετατρέψουν τα υπάρχοντα εις χείρας τους χρήματα σε εμπόρευμα. Κάποιοι καταθέτες έτρεξαν στην Τράπεζα να σηκώσουν τις καταθέσεις τους, αλλά ευτυχώς το ποσοστό δεν ήταν μεγάλο, ώστε να κινδυνέψει η τραπεζική αγορά.⁴⁷⁰ Την εποχή εκείνη, σύμφωνα με τους υπολογισμούς του «Ελευθέρου Βήματος», κυκλοφορούσαν 3.000.000 δρχ. εκ των οποίων το 1.500.000 δρχ. υποχρεωτικά θα τα “δανειζόταν” από τους πολίτες εκ των πραγμάτων, η κυβέρνηση. Παράλληλα θα κυκλοφορήσουν 1.500.000 δρχ. σε μετοχές, οι οποίες επί τρίμηνο, κατά το νομοσχέδιο, θα χρησιμοποιούνταν ως χαρτονόμισμα. Επομένως η πραγματική νομισματική, κυκλοφορία όπως υποστήριζε θα ανερχόταν σε

καθόσον, εάν δεν τον απατά η μνήμην, τούτο προϋτάθη εν Ιταλία αλλά μετά σκέψιν και μελέτην απερρίφθη. Επροτάθη επίσης παρά τη Επιτροπή των Επανορθώσεων, ης συμμετείχεν ως μέλος αντιπροσωπεύον την Ελλάδα και διά την Αυστρίαν».

467. Β. Τσιχλής, «Μικρασιατική εκστρατεία και Αναγκαστικό Δάνειο....», ο.π., σ. 42.

468. Το Δημόσιον θα διατεθή ετησίως μέχρις εξοφλήσεως του δανείου ποσόν οκτώ δραχμών προς ενέργειαν κληρώσεων διά λαχμών, ων αι χρονολογίαι, ο αριθμός και τα δι' εκάστον λαχμών ποσά, ως και παν σχετικών κανονισθήσονται διά Β. Διατάγματος. (Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, τχ. Α', αρ. φ. 43. Περί συνάψεως εσωτερικού αναγκαστικού δανείου μέχρι του ποσού των δραχμών 1,500,000,000). *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΟΔ' (Συνεδρίαση της 22ας Μαρτίου 1922), σσ.2014-2015. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΟΖ' (Συνεδρίαση της 25ης Μαρτίου 1922), σσ.2093-2102.

469. Κ. Χατζηαντωνίου, «Μικρά Ασία ο Απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922...», ό.π.,σ.388.

470. Αλέξ. Διομήδης, «Τα Οικονομικά της Ελλάδας προ και μετά την 1η Νοέμβριου 1920...», ό.π., σ.87.

4.500.000 δραχμές.⁴⁷¹ Οι πολίτες έγιναν σαφώς πτωχότεροι, ενώ το κράτος προσπαθούσε, με αυτόν τον τρόπο, να “κρατηθεί” όρθιο.

Το μέτρο αυτό του Υπουργό αποτελούσε στην ουσία ένα αποφασιστικό-αντιπληθωριστικό μέτρο. Γεγονός είναι ότι βοήθησε να αντιμετωπισθούν ορισμένες ανάγκες, αλλά δεν έλυσε το οικονομικό πρόβλημα της χώρας. Με αυτό το τρόπο η κυβέρνηση εισέπραξε από τους πολίτες 1.500.000 δρχ.. Δεν είναι γνωστό πόσα από τα χρήματα κατευθύνθηκαν προς το μικρασιατικό μέτωπο, ωστόσο υπολογίζεται γύρω στο 33-35%. Λίγους μήνες αργότερα ο Πρωτοπαπαδάκης θα πλήρωνε βαρύ τίμημα γι’ αυτή του την πρωτοβουλία. Η Επανάσταση του 1922 θα τον έστελνε στο εκτελεστικό απόσπασμα με κυριότερη κατηγορία εναντίον του τη διχοτόμηση του χαρτονομίσματος.

Η θητεία της ανασχηματισμένης κυβέρνησης του Γούναρη έμελλε να είναι βραχύβια. Στην σύνθεσή της, η κυβέρνηση Δ. Γούναρη ήταν ένα πραγματικό μωσαϊκό, ένα πολιτικό «αρμολόγημα» κομμάτων αντιβενιζελικών στο σύνολό τους. Όλα αυτά παρέπεμπαν σε μια κυβερνητική αστάθεια. Από την άλλη, παρατηρούμε τον Γούναρη να επιθυμεί και να κάνει τα πάντα για να παραμείνει στην εξουσία, ενώ, οι αντίπαλοι του «αγωνίζονταν» καθημερινά για να τον διαδεχθούν σε μία τόσο κρίσιμη στιγμή, χωρίς να έχουν ακόμα συνειδητοποιήσει το μέγεθος των ευθυνών στην δυσχερέστατη συγκυρία.⁴⁷²

Κατά την συνεδρίαση της Εθνοσυνέλευσης της 24^{ης} Μαρτίου η Εθνοσυνέλευση βρισκόταν σε ταραχή. Την προηγούμενη μέρα ο Δ. Γούναρης και ο Υπουργός επί των Εξωτερικών Γ. Μπαλτατζής είχαν ανακοινώσει το συλλογικό διάβημα των τριών υπουργών των Εξωτερικών σχετικά με τους όρους της ανακωχής.⁴⁷³ Όσον αφορά τους

471. Βλ. λεπτομερειακά, Β. Τσιχλής, «Μικρασιατική εκστρατεία και Αναγκαστικό Δάνειο....», ό.π., σ. 45.

472. Κ. Χατζηαντωνίου, «Μικρά Ασία ο Απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922...», ό.π., σ. 402.

473. Ο Γ. Μπαλτατζής λαμβάνοντας το λόγο είπε: «Ανέρχομαι εις το βήμα, κύριοι Πληρεξούσιοι, απλώς, ίνα καταθέσω ενώπιον της Συνελεύσεως τα έγγραφα τα σχετιζόμενα προς την πρότασιν την γενομένην εις ημάς υπό των επί των Εξωτερικών Υπουργών των τριών Μεγάλων Δυνάμεων, των εν Παρισίοις ευρισκομένων. Τα κατατιθέμενα έγγραφα είναι τα εξής: 1) Το τηλεγράφημα των τριών Υπουργών των Εξωτερικών, το επιδοθέν εις με υπό των ενταύθα αντιπροσώπων των τριών Μεγάλων Δυνάμεων, εν τω οποίω περιέχεται η πρότασις της ανακωχής, εάν αυτή συναφθή. Μετά ταύτα είναι η απάντησις της Ελληνικής Κυβερνήσεως περί αποδοχής της προτάσεως περί ανακωχής. Κατόπι είναι το σημείωμα το οποίον περιέχει τεχνικάς ενδείξεις, ίνα ληφθώσιν υπ’ όψιν υπό των συντακτών των όρων της ανακωχής. Μετά τούτο είναι μια επεξήγησις, η οποία μοι επεδόθη σήμερον την πρωίαν εκ μέρους του αντιπροσώπου της Γαλλίας, πρόκειται, δε, περί επεξηγήσεως μιας λέξεως εν τινι των άρθρων της ανακωχής και η απάντησις εμού παραλαβής της εν λόγω εξηγήσεως».

στρατιωτικούς όρους είναι αλήθεια ότι, η αντιπολίτευση συλλήβδην δεν έφερε καμία αντίρρηση. Όσον αφορά, όμως, το πολιτικό σκέλος ανησυχούσε πολύ και ζητούσε μετ' επιτάσεως μια πιο λεπτομερή ενημέρωση. Η κυβέρνηση αρνείτο κατηγορηματικά να το πράξει. Ακολούθησαν και άλλες συνεδριάσεις, όπου ο Γούναρης δήλωνε ρητά ότι οι όροι της ανακωχής «ουδέν προδικάζουν δι' ουδένα όσον αφορά τους όρους της Ειρήνης. Συνεπώς μετά τα λεχθέντα νομίζω ότι δεν υπάρχει πλέον αντικείμενον οιασδήποτε συζητήσεως εν τη αιθούση αυτή». Ο βουλευτής Γ. Μπούσιος επιμένων σε αυτή τη στάση είπε ότι «διά να κάμωμεν συζητήσιν σοβαράν ανταξίαν προς το θέμα αυτό, πρέπει να μελετήσωμεν έχοντες υπόψη τα κείμενα, όπως θα έχει ήδη μελετήσει ταύτα και η Κυβέρνησις και μετά τούτο να ορίσωμεν ημέραν, αν θέλη η Κυβέρνησις και αύριον ακόμα, όπως συζητήσωμεν επί του προκειμένου». Ο Γούναρης όμως πρόσθεσε ότι «κατά την κρίσιν της Κυβερνήσεως συζητήσεις τοιαύτη δεν δύναται να γίνη..., η οποία θα παραβλάβη τα εθνικά συμφέροντα εις οιανδήποτε στιγμήν, παρ' εκείνων τουλάχιστον, οι οποίοι ενδιαφέρονται περί αυτών».⁴⁷⁴

Στη συνεδρίαση της Βουλής που έγινε την 1^η Απριλίου 1922, η κατάσταση εκτραχύνθηκε κυρίως από τους Θράκες βουλευτές οι οποίοι επιζητούσαν ειδικότερη ενημέρωση σχετικά με τους όρους και τα σύνορα της Θράκης. «*Ανέρχεται εις το βήμα ο κ. Φ. Μανουηλίδης όστις κατ' εντολήν των πληρεξουσίων της θρακικής ομάδος, λέγει ότι καίτοι ανησύχησαν οι Θράκες διά την τύχην, της Θράκης και απετάθησαν κατ' επανάληψιν εις την Κυβέρνησιν και εξήτησαν πληροφορίας περί των μελλόντων γενέσθαι...*»⁴⁷⁵ Ο Γούναρης εκμεταλλευόμενος την καθυστέρηση της απάντησης του Κεμάλ δήλωσε ότι δεν είναι σε θέση επί του παρόντος να δώσει καμία ξεκάθαρη απάντηση. Στο ελληνικό κοινοβούλιο τότε πήρε τον λόγο ο Ν. Στράτος, ο οποίος, όντας τόσο καιρό δυσареστημένος με την πολιτική Γούναρη, ζήτησε πλήρη και αυτός με τη σειρά του πλήρη ενημέρωση από τον πρωθυπουργό πάνω στο θεμελιώδες θέμα, αν τελικά έχει δεχτεί η Ελλάδα την μεσολάβηση των Δυνάμεων χωρίς καμία επιφύλαξη. Αυτό επέμενε ο Ν. Στράτος «είναι ζήτημα πολιτικόν».⁴⁷⁶ Ο Γούναρης αρνήθηκε κατηγορηματικά ν' απαντήσει επικαλούμενος λόγους εθνικού συμφέροντος: «*Λέγω ότι*

Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΘ' (Συνεδρίαση της 14^{ης} Μαρτίου 1922), σ.1851.

474. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΞΘ' (Συνεδρίαση της 14^{ης} Μαρτίου 1922), σ.1860.

475. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΟΒ' (Συνεδρίαση της 19^{ης} Μαρτίου 1922), σσ.1919-1920.

476. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΟΒ' (Συνεδρίαση της 19^{ης} Μαρτίου 1922), σσ.1894-95.

είμαι υποχρεωμένος να αρνηθώ διά λόγους εθνικού συμφέροντος συνισταμένους εις τούτο, ότι εθεώρουν αυτόχρημα καταστροφήν εάν την στιγμήν ταύτην ανερχόμενος ενταύθα εξέθετον προς υμάς όλα όσα εγένοντο, όλα όσα δεν εγένοντο και απεκάλυπτον εις πάντα ενδιαφερόμενον τι εγένετο, τι παρελείφθη, τι αποτέλεσμα επήλθε και ποία δεν επήλθον».⁴⁷⁷ Ο Στράτος ζήτησε να μην δοθεί ψήφος εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση Γούναρη από την Εθνοσυνέλευση. Και χαρακτηριστικά ανέφερε: «*Η Κυβέρνησις δεν δίδει απάντησιν, η δε Συνέλευσις θα παραμείνη εν τη ασαφεία επί του ζητήματος τούτου...Απέναντι της ασάφειας της Ελληνικής Κυβερνήσεως είναι τρομερά η σαφήνεια του Λόρδου Κώρζον όστις επιβεβαιού την ανεπιφύλακτον αποδοχήν της μεσολαβήσεως. Η Εθνική Συνέλευσις ας κρίνη ήδη μόνη. Λέγω όμως προς αυτήν, ότι ψήφος εμπιστοσύνης προς την κυβέρνησιν σημαίνει δέσμευσιν πλήρη της Ελλάδος... Όσοι θα δώσωσι ψήφον εμπιστοσύνης,... θα παραδώσωσι την Ελλάδα δέσμια εις την πολιτικήν της μεσολαβήσεως. Θα φέρωσι ακέραια την ευθύνην της πράξεως ταύτης*».⁴⁷⁸

Ακολούθησε στην Βουλή η ψηφοφορία. Κατά την πρώτη ψηφοφορία η κυβέρνηση υπερψηφίστηκε.⁴⁷⁹ Ωστόσο, πολλές παρασκηνακές φωνές είχαν φέρει στην επιφάνεια και την δυσχερή οικονομική κατάσταση της Ελλάδας φέρνοντας σε πολύ δύσκολη θέση τον υπουργό Π. Πρωτοπαπαδάκη. Ο Ν. Στράτος δεν έχασε την ευκαιρία να συνδέσει το οικονομικό ζήτημα με τη διαχείριση των εθνικών θεμάτων και να ζητήσει εκ νέου ψήφο εμπιστοσύνης. Μάταια επιχειρούσε ο Γούναρης να διαχωρίσει τα οικονομικά νομοσχέδια από τη διαχείριση των εθνικών θεμάτων. Τελικά στη δεύτερη ψηφοφορία, παρότι η κυβέρνηση έλαβε πλειοψηφία μόνος μίας ψήφου, [*«Εψήφισαν υπέρ της προτάσεως 161, εξ ων εις μετ' επιφυλάξεως. Κατά της προτάσεως εψήφισαν 160»*]⁴⁸⁰ μετά από δύο ημέρες, στις 29 Απριλίου 1922, ο Γούναρης εμφανίστηκε στη Συνέλευση και δήλωσε ότι η κυβέρνησή του παραιτείται: «Ο Δ. Γούναρης (Πρωθυπουργός): Λαμβάνω την τιμήν ν' ανακοινώσω εις την Εθνικήν Συνέλευσιν ότι υπέβαλον εις την Α.Μ. τον Βασιλέα την

477.*Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΟΒ' (Συνεδρίαση της 19ης Μαρτίου 1922), σ. 1901.

478.*Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΟΒ' (Συνεδρίαση της 19ης Μαρτίου 1922), σ. 1946.

479. Ο Πρόεδρος της Βουλής ανέφερε χαρακτηριστικά: «Παρόντες πληρεξούσιοι 236. Ηρνήθησαν ψήφον οι 10 κ. Υπουργοί. Εκ των ψηφισάντων εψήφισαν υπέρ της προτάσεως 163. Κατά της προτάσεως 52. Ηρνήθησαν ψήφον 11.» *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΟΒ' (Συνεδρίαση της 19ης Μαρτίου 1922), σ. 1917

480.*Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΠΣΤ' (Συνεδρίαση της 27ης Απριλίου 1922), σσ.2330. Για την αναλυτική εξέλιξη της ψηφοφορίας βλ. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΠΣΤ' (Συνεδρίαση της 27ης Απριλίου 1922), σσ.2035-2330.

παραίτησιν της Κυβερνήσεως. Παρακαλω την Συνέλευσιν να διακόψη κατά τα ειωθότα τας εργασίας αυτής, ίνα επαναληφθώσιν αυτάι ευθύς άμα τη ορκωμοσία της Νέας Κυβερνήσεως. Παρακαλώ κ. Πρόεδρε (Αργ. Λομβάρδος), άμα τη ορκωμοσία της νέας Κυβερνήσεως να καλέσητε αμέσως την Συνέλευσιν»⁴⁸¹

Μετά από αυτές τις εξελίξεις, ο Ν. Στράτος,⁴⁸² ανέλαβε την εντολή να σχηματίσει κυβέρνηση και σχημάτισε κυβέρνηση.⁴⁸³ Ωστόσο η νέα κυβέρνηση καθυστερούσε να εμφανισθεί στην Βουλή, καθώς επιδίωκε να εξασφαλίσει την απαραίτητη πλειοψηφία. Ο Δ. Γούναρης ανέφερε: «Ότε, ανήγγειλα εις την Συνέλευσιν την παραίτησιν της Κυβερνήσεως,..., έκρινα επιβεβλημένον να προσθέσω ότι δέον η Συνέλευσις να κληθή ευθύς άμα τη ορκωμοσία της νέας Κυβερνήσεως...Αλλ' η νέα Κυβέρνησις δεν παρίσταται. Δεν θέλω να ελέγξω την απουσία αυτής, αλλά....καθήκον έχομεν να παρακαλέσωμεν την νέαν Κυβέρνησιν να εμφανισθή ενώπιον της Συνελεύσεως, διότι εμφανιζόμενη... θα δώση την ευκαιρίαν ίνα καθορισθή το ζήτημα, αν έχει ή δεν έχει επαρκές κοινοβουλευτικό έδαφος. Και αν μεν έχει τοιούτον θα προέλθη εις την διαχείρισιν των κοινών μετά κύρους το οποίον είναι απαραίτητον, εάν, δε, δεν έχη τοιούτον θα απέλθη και θα γίνη δυνατόν να εκκαθαρισθή πράγματι η κρίσις διά της διαρρυθμίσεως του κοινοβουλευτικού ζητήματος, ίσως και πιθανώς εκείνη την οποίαν η λαϊκή συνείδησις θεωρεί επιβεβλημένην και κατά της οποίας εγώ, ούτε εν τω παρελθόντι αντετάχθην ούτε σήμερον έχω ουδεμίαν διάθεσιν να αντιπαχθώ αλλ' απεναντίας....(ραγδαία χειροκροτήματα εκ της αιθούσης των θεωρείων) αλλά απεναντίας έχω πλήρη και εδραϊαν την απόφασιν να βοηθήσω δι' όλων των δυνάμεών μου».⁴⁸⁴

481. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής*(ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΠΣΤ'(Συνεδρίαση της 29^{ης} Απριλίου 1922), σ.2335.

483. Ο πρόεδρος της Βουλής Αργ. Λομβάρδος: «...Λαμβάνω την τιμήν να παρακαλέσω υμάς όπως ευαρεστούμενος ανακοινώσητε εις την Συνέλευσιν ότι η Α.Μ. Ο Βασιλεύς αποδέχθηκε την παραίτησιν του Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου και υπουργού επί της Δικαιοσύνης κ. Δ. Γούναρη και διορίζει Πρόεδρον του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργόν επί των Στρατιωτικών και προσωρινώς επί των Εξωτερικών τον κ. Ν. Α. Στράτον.»[*Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΠΘ'(Συνεδρίαση της 4^{ης} Μαΐου 1922), σ.2369.]

483. Πρωθυπουργός, υπουργός Εξωτερικών και Στρατιωτικών ορκίστηκε ο Ν. Στράτος, ο Κ. Λυκουρέζος υπουργός Δικαιοσύνης, ο Γ. Καρπετόπουλος υπουργός Εσωτερικών, ο Δ. Χατζίσκος υπουργός Εκκλησιαστικών και Δημ. Εκπαιδεύσεως, ο Ε. Λαδόπουλος υπουργός Οικονομικών και ο Κ. Τυπάλδος υπουργός Ναυτικών.

484. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής*(ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΠΗ'(Συνεδρίαση της 3^{ης} Μαΐου 1922), σσ.2357-58.

Στην συνεδρίαση της Βουλής στις 3 Μαΐου 1922, η νέα κυβέρνηση και πάλιν δεν εμφανίστηκε, έστειλε όμως επιστολή με την οποία ανέφερε στο πρόεδρο του σώματος ότι η συγκεκριμένη συνεδρίαση κρίνεται αντικανονική και ανακοίνωσε την πρόθεσή της να εμφανιστεί την μεθεπόμενη, 5 Μαΐου 1922: «Ανακοινοί μετά ταύτα ο κ. Πρόεδρος ότι, ολίγον προ της ενάρξεως της συνεδριάσεως, έλαβεν επιστολήν του ορκισθέντος σήμερον πρωθυπουργού κ. Στράτου. Διά της επιστολής ταύτης ο κ. Στράτος, μοι αναγγέλλει ότι λαβών την πρόσκλησιν του Προέδρου όπως προσέλθω εις την σημερινήν συνεδρίασιν, θεωρεί την συνεδρίασιν ταύτην ως αντικανονικήν, διότι έπρεπε να αναμείνη η Συνέλευσις όπως απαγγελθή προς αυτήν επισήμως και αρμοδίως ο σχηματισμός του νέου Υπουργείου και τότε μόνον να συνέλθω εις συνεδρίασιν». Αναγιγνώσκει την επιστολήν: Κύριε Πρόεδρε. Έλαβον ειδοποίησιν σας όπως προσέλθω εις την συνεδρίαν της Εθνικής Συνελεύσεως την ορισθείσαν υφ' υμών διά σήμερον, 4.30μ.μ. Λαμβάνω την τιμήν να σας πληροφορήσω ότι η τοιαύτη συγκρότησις συνεδρίας πριν η αναγγελθή εις την Εθνικήν Συνέλευσιν αρμοδίως και επισήμως, η λήξις της υπουργικής κρίσεως είναι αντικανονική. Αν επιθυμείτε, ως Πρόεδρος της Εθνικής Συνελεύσεως όπως διεξαχθώσι τα πράγματα κανονικώς, παρακαλώ θερμώς να έχετε υπόψη σας ότι η νέα Κυβέρνησις μετά την ορκωμοσίαν θα είναι έτοιμη όπως προσέλθω εις την Εθνικήν Συνέλευσιν την προσεχή Πέμπτη. Περί τούτου σας υπέβαλα από της Κυριακής την παράκλησιν όπως συνεννοηθείτε μετά των αρχηγών πάντων των εν τη Εθνική Συνελεύσει κομμάτων και ομάδων. Αλλ' υμείς ευηρεστηθήτε να συνεννοηθείτε μόνον μετά του Αρχηγού του Λαϊκού Κόμματος, ενώ η τάξις απήτει, προκειμένου να ενηνευθή μία δήλωσις του κ. Γούναρη, ην υμείς εχαρακτηρίσατε ως απόφασιν της Εθνικής Συνελεύσεως, να ερωτηθῇ το όλον Σώμα και ουχί μια μόνον μερίς τούτου. Μετά τιμής Ν. Στράτος. Τρίτη 3 Μαΐου ώρα 1.20μ.μ.»⁴⁸⁵ Οι βουλευτές, όμως, φανερά εκνευρισμένοι και ανήσυχοι απαίτησαν να εμφανιστεί στη Συνέλευση της 4^{ης} Μαΐου 1922.⁴⁸⁶ Την επόμενη ημέρα η συζήτηση

485. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΠΗ' (Συνεδρίαση της 3ης Μαΐου 1922), σσ.2353-2362.

486. Βλ. και Εφημ. "Μακεδονία", φ.3657(5.5.1922), «*Η Βουλή καταψηφίζουσα την κυβέρνησιν Στράτου*», σ.4. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΠΗ' (Συνεδρίαση της 3^{ης} Μαΐου 1922), σσ.2360-2362: Ο βουλευτής Κ.Σ. Σωτηριάδης επεσήμανε «*Κύριοι Συνάδελφοι φρονώ ότι ως συμπέρασμα της όλης συζητήσεως πρέπει να τεθή υπό την ψήφον της Συνελεύσεως η ακόλουθος πρότασις, η οποίαν ανταποκρίνεται εις τας περιστάσεις και συγχρόνως συμβιβάζει όλων τας αντιλήψεις. Η πρότασις είναι η ακόλουθος: Η Γ εν Αθήναις Συντακτική των Ελλήνων Συνέλευσις μετά τα λεχθέντα αποφαινεται ότι ο κ. Πρόεδρος καλέσας τα μέλη εις συνεδρίαν διά σήμερον ώραν 1 ½ μ.μ., ενήργησε συμφώνως προς την κατά την συνεδρίασιν της 29 Απριλίου ε.ε. ληφθείσαν απόφασιν*». Λίγο αργότερα ο Πρόεδρος της Βουλής ανακοίνωνε ότι η Βουλή ενήργησεν ορθώς και κανονικώς, σύμφωνα με την απόφαση, κατά τη συνεδρίαση της 29^{ης} Απριλίου και προσκάλεσε την νέα Κυβέρνηση

προχώρησε γρήγορα⁴⁸⁷ και ακολούθησε ψηφοφορία, στην οποία η κυβέρνηση εν τέλει καταψηφίστηκε.⁴⁸⁸ Ο «πρωθυπουργός των εικοσιτεσσέρων ωρών», όπως έμεινε στην ιστορία ο Νικόλαος Στράτος, υπέβαλε άμεσα την παραίτησή του *«Λαμβάνω την τιμήν να παρακαλέσω υμάς όπως ανακοινώσετε εις την Συνέλευσιν ότι η Α.Μ. ο Βασιλεύς ηυδόκησε ν' αποδεχθή την παραίτησιν του Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου κ. Ν. Στράτου»*. Φαινόταν πλέον ότι η χώρα οδηγείται σε κυβέρνηση συνασπισμού.⁴⁸⁹

να εμφανισθή στην συνεδρίαση της Τετάρτης: *«Εψηφοφόρησαν εν όλω 167, άπαντες αποδεχθέντες την πρότασιν»*.

487. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΠΘ' (Συνεδρίαση της 4^{ης} Μαΐου 1922), σσ. 2398-2400: Ο Ν. Στράτος πήρε τον λόγο στη Βουλή: «Καθ' ην ώραν είχε στηθεί εν τη αιθούση ταύτη η γκιλοτίνα, εις την οποίαν δεν είχαν καμμίαν όρεξιν να έλθω προώρως και αντικανονικώς, διότι αι θανατικά εκτελέσεις πρέπει να γίνωνται μετά καταδικαστικήν απόφασιν νομίμως λαμβανομένην, καθ' ην ώραν εστήνετο η γκιλοτίνα, ελαμβάνετο η μέριμνα περί της κεφαλής,..., η οποία θα εδιεδέχετο την αποκοπτομένην. Αυτή είναι η αλήθεια. Σήμερον λοιπόν τίποτε το άηθες δεν είναι, ότι εγώ, ο Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου, προσερχόμενος ενώπιον της Συνελεύσεως και έχων υπ' όψει μου το τι εγένετο χθες και το τι ελέχθη υπό του εντίμου αρχηγού του Λαϊκού Κόμματος, ανέπτυξα και εγώ την γνώμην μου, γνώμην την οποίαν είπον ότι αναπτύσσω, ουχί ως Πρωθυπουργός αλλά καθ' ο έχω δικαίωμα και καθήκον, ως αρχηγός πολιτικής μερίδος [.....]"Η Εθνική Συνέλευσις μετά τας δηλώσεις της Κυβερνήσεως εκφράζουσα προς αυτήν την εμπιστοσύνην αυτής, εισέρχεται εις την ημερησίαν Διάταξιν».

488.Ο Πρόεδρος της Βουλής: παρόντες κατά την ψηφοφορίαν, 335. Εξ αυτών εψήφισαν υπέρ της προτάσεως 15. Κατά της προτάσεως 170. Ηρνήθησαν ψήφον 2 και δεν εψηφοφόρησαν οι 9 Υπουργοί. Επομένως η πρότασις περί εμπιστοσύνης δεν εγένετο δεκτή διά ψήφων 170 κατά 154 κατά το πρωτόκολλον.»

489.*Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΠΘ' (Συνεδρίαση της 9^{ης} Μαΐου 1922), σελ. 2406. Για την αναλυτική συζήτηση πριν την ψηφοφορία βλ. *Εφημερίδα Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, Σύνοδος ΠΘ' (Συνεδρίαση της 4^{ης} Μαΐου 1922), σσ.2370-2405.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΠΕΤΡΟΥ ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗ, ΚΑΙ ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

Η κυβέρνηση Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη σχηματίστηκε τελικά και εμφανίστηκε στη Βουλή στις 22 Μαΐου 1922.⁴⁹⁰ Πρωθυπουργός και άνευ χαρτοφυλακίου υπουργός ανέλαβε ο Π. Πρωτοπαπαδάκης. Ο Γ. Μπαλτατζής, διορίστηκε Υπουργός Εξωτερικών μετά από την σύμφωνη γνώμη του Δ. Γούναρη και του Ν. Στράτου, ο Δ. Γούναρης, Υπουργός Δικαιοσύνης, ο Ν. Στράτος, Υπουργός Εσωτερικών, ο Κ. Πολυγένης, υπουργός Εκκλησιαστικών και Δημ. Εκπαιδεύσεως, ο Ε. Λαδόπουλος, Υπουργός Οικονομικών, ο Μ. Γούδας, Υπουργός Εθνικής Οικονομίας, ο Ξ. Στρατηγός, Υπουργός Συγκοινωνιών, ο Αθ. Αργυρός, Υπουργός Γεωργίας, ο Μ. Θεοδωρίδης, Υπουργός Περίθαλψης, ο Ν. Θεοτόκης, Υπουργός Στρατιωτικών, ο Ιω. Λεωνίδας, Υπουργός Ναυτικών και ο Γ. Μερκούρης, Υπουργός Επισιτισμού.

Η κυβέρνηση Πρωτοπαπαδάκη απέφυγε τις συζητήσεις στη Βουλή, ενώ, αντίθετα, τόνισε ότι ήταν επιτακτική ανάγκη ν' ασχοληθεί με τα εθνικά θέματα, και να δοθεί ιδιαίτερα μέριμνα για την τακτοποίηση των οικονομικών ζητημάτων. Χαρακτηριστικά ο Π. Πρωτοπαπαδάκης είχε αναφέρει: «Παρά πάντων ανεγνωρίσθη η ανάγκη της απασχολήσεως της Κυβερνήσεως περί την διαχείρισιν της υψίστης σημασίας εκκρεμών εθνικών ζητημάτων. Κατεπείγουσα, επίσης, εκρίθη η μέριμνα προς τακτοποίησιν των οικονομικών του Κράτους και ταχύτεραν συντέλεσιν του έργου της Συντακτικής Συνελεύσεως». [...] «Εν τω έργω αυτής της Κυβέρνησης έχει ανάγκην της εμπιστοσύνης της Συνελεύσεως, ήν και ελπίζει ότι θα παράσχητε». Ακολούθησε ψηφοφορία για την παροχή ψήφου εμπιστοσύνης, όπου από τους 248 παρόντες βουλευτές οι 201 ψήφισαν υπέρ αυτής και οι 30 έδωσαν αρνητική ψήφο, ενώ δεν ψήφισαν οι 17 Υπουργοί και υφυπουργοί.⁴⁹¹

490. Πβ. Τ. Αθανασιάδης, «Από την εποποιία στην Καταστροφή, Μικρά Ασία 1919 – 1922, ...»ό.π., σ. 176.

491. *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), Περίοδος Κ, (Συνεδρίαση της 9^{ης} Μαΐου 1922), σσ. 2424: «Περατωθείσης της ψηφοφορίας και γενομένης της διαλογής ο κ. Πρόεδρος εξαγγέλλει ως εξής το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας. Πρόεδρος: (Αργ. Λομβάρδος). Παρόντες κατά την ψηφοφορίαν 248. Εψήφισαν υπέρ της προτάσεως 201. Κατ' αυτής 30.

Η Συνέλευση συνεδρίαζε μέχρι και την 29^η Ιουλίου 1922, οπότε και διακόπηκαν οι εργασίες της για το φθινόπωρο, χωρίς ακόμη να έχει τερματίσει το συντακτικό της έργο. Είχαν ψηφιστεί μόνον τα 33 πρώτα νέα άρθρα από τα 111 του Συντάγματος. Ωστόσο, τα γεγονότα του καλοκαιριού, και κυρίως του Αυγούστου, έφεραν το αναπότρεπτο τέλος της. Γεγονός παραμένει, ωστόσο, ότι εκείνη την περίοδο συζητήθηκαν κάποια τολμηρά σχέδια, όπως η δημιουργία χωριστικού κινήματος στη Σμύρνη και η επιχείρηση κατά της Κωνσταντινούπολης. Τα σχέδια αυτά όμως δεν επρόκειτο να ευδοκιμήσουν. Μια νέα διεθνής Διάσκεψη που επρόκειτο να συγκληθεί στην Βενετία δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ, αφού εκείνες ακριβώς τις ημέρες του Αυγούστου που λεγόταν ότι θα συγκληθεί, το μέτωπο της Μ. Ασίας υφίστατο την μεγάλη επίθεση και οι εξελίξεις άλλαξαν ραγδαία την πορεία των γεγονότων.

Λίγο αργότερα, μετά τον σχηματισμό της κυβέρνησης Πρωτοτοπαπαδάκη, παραιτήθηκε και ο στρατηγός Παπούλας προς μεγάλη ανακούφιση του Στεργιάδη και της ελληνικής κυβέρνησης και προς απελπισία του Οικουμενικού Πατριάρχη Μελετίου και της Εθνικής Άμυνας. Ως οντότητα ο Παπούλας ήταν φυσικό να προκαλέσει την εχθρότητα του Στεργιάδη, ο οποίος δεν ανεχόταν καμία απειλή για την πρωτοκαθεδρία μέσα στο χώρο του. Από την άλλη, ο Στεργιάδης δεν μπορούσε, σε καμία περίπτωση, να θίξει τον Πατριάρχη Μελέτιο. Ο βενιζελικός Μελέτιος, συχνά παραπονείται ότι η Αθήνα έκανε τα πάντα για να δυσκολέψει την θέση του, αλλά και ίδιος, σχεδόν πάντοτε, απέρριπτε τις υποδείξεις της Αθήνας. Όλη αυτή η κατάσταση συνέβαλε στο να οδηγηθεί ο αρχιστράτηγος σε παραίτηση.⁴⁹²

Στις αρχές Μαΐου του 1922, ο Βενιζέλος είχε συναντήσει και συνομίλησε με τον Άγγλο υφυπουργό Εξωτερικών Κρόου,⁴⁹³ τρέφοντας μεγάλη ανησυχία για την τύχη του Ελληνισμού στη Μ. Ασία. Αν και απέφυγε να κρίνει με άμεσο τρόπο τη στάση των Συμμάχων, αναρωτήθηκε με νόημα, αν οι Σύμμαχοι είχαν πλήρη συνείδηση της κατάστασης και των παρεπομένων της. Προέβλεπε, ακόμα, ότι και οι Σύμμαχοι θα

Ηρνήθησαν ψήφον οι 17 κ.κ. Υπουργοί. Επομένως η πρότασις εγένετο δεκτή». Αρνητικά ψήφισαν οι Αλεξ. Ν. Καραπάνος, Γ. Βηλαράς, Κ. Φίλανδρος, Θεμιστ. Χρυσοβέργης, Αριστ. Τζαννέτος, Δ.Α. Σάββας, Λ. Μαλιάκας, Αντ. Μαραγκός, Ν. Σεργεντάνης, Γ. Πανηγυράκης, Ευστρ. Γεωργιλαδάκης, Εμμ. Θεοδωρίδης, Χρ. Ροδακανάκης, Ηλ. Ασπιώτης, Κ. Χατζηγιαννάκης, Φλώρος Φλωρίδης, Ν. Κωνσταντόπουλος, Θεολ. Γ. Εξηντάρης, Πολύκλυτος Δ. Βεζεργιζής, Εμμ. Τσουδερός, Β. Σκουλάς, Μ. Βολουδάκης, Μιχ. Παπαμιχαλάκης, Γ. Φραγκουδάκης, Γ. Ζερβός, Αυγ. Θεολογίτης, Δ.Δ. Αναγνωστάκης, Γ. Τσαγρής, Π. Κοκκινάτος.

492.Αρ. Κάτσης, «Μικρασιατική Εκστρατεία και Καταστροφή...», ό.π.,σ.297.

493.S. Llewelyn, «Το Όραμα της Ιωνίας...»,ό.π., σ.472.

υπέκυπταν, όπως είχαν διαμορφωθεί τα πράγματα σε ό,τι και να ζητούσαν ή απαιτούσαν οι Τούρκοι. Από εκείνη τη στιγμή, όμως, θα έπρεπε κανονικά οι Δυνάμεις να περιμένουν και τα συνακόλουθα. Αφού ο Κεμάλ θα καταλάμβανε τη Σμύρνη, θα στρεφόταν αναπόδραστα και εναντίον των Συμμάχων. Επίσης, οι Τούρκοι θα έκλειναν τα Στενά και οι Σύμμαχοι δεν θα είχαν την δυνατότητα πρόσβασης πλέον στην Ασιατική ακτή και τον Εύξεινο.⁴⁹⁴ Ως ένα σημείο ορθά ο Βενιζέλος είχε προβλέψει τα γεγονότα. Ωστόσο, δεν είχε συνυπολογίσει στα παραπάνω την διπλωματική ευελιξία του Κεμάλ.⁴⁹⁵

Όταν στην ίδια συνομιλία, ρωτήθηκε ευθέως ο Βενιζέλος τί είχε ν' υποδείξει, εκείνος υποστήριξε και πάλι την ιδέα της αυτονομίας για τη διάσωση των εκεί μη οθωμανικών πληθυσμών. Ο Βενιζέλος εστίαζε και στην οικονομική πλευρά του εγχειρήματος, γι' αυτό και θεωρούσε ως σημαντικό δεδομένο την οικονομική βοήθεια των Συμμάχων. Την εποχή αυτή η γαλλική πολιτική στην Ανατολή δεν ήταν επί της ουσίας πλέον τόσο φιλότουρκη, όσο αντιβρετανική. Επομένως, η αντικωνσταντινική πολιτική των Γάλλων ίσως ήταν μια εν μέρει πρόφαση. Το δεδομένο αυτό αυξανόταν και από την πεποίθηση, ότι με την επιρροή του Βενιζέλου η Ελλάδα ταυτιζόταν πλήρως με τα βρετανικά συμφέροντα στην περιοχή της Εγγύς Ανατολής.⁴⁹⁶

Για τον Βενιζέλο, εξάλλου, η επιβίωση της βασιλείας του Κωνσταντίνου ήταν εκ των πραγμάτων αδύνατη αν αποχωρούσε ο Ελληνικός στρατός από την Σμύρνη. Κατά συνέπεια, όλα όσα λέγονταν από εκείνους που επεξεργάζονταν την ιδέα της αυτονομίας της Μ. Ασίας, ότι δηλαδή δεν θα θιγόταν το καθεστώς των Αθηνών, επί της ουσίας δεν ανταποκρίνονταν σε καμία περίπτωση στην πραγματικότητα.⁴⁹⁷ Η πτώση του Κωνσταντινισμού, δεν θεωρούνταν, τηρουμένων των αναλογιών, ισοδύναμης σημασίας μπροστά στην επίτευξη του μέγιστου σκοπού. Η προσπάθεια από όλες τις πλευρές να μην εκθέσουν δημόσια την πραγματική αλήθεια οδηγούσε σε ένταση τα πάθη των αντιτιθέμενων πλευρών. Αντιλαμβανόμενη τα πράγματα η Ελληνική κυβέρνηση δίσταζε έτι περισσότερο να προχωρήσει σε αποφασιστικές λύσεις.

Ο Κρόου, με ένα μνημόνιο που υπέβαλε, μετά την συνάντησή του με τον Βενιζέλο, στον Υπουργό Εξωτερικών Κώρζον υποστήριξε ότι οι υποδείξεις του Βενιζέλου, σχετικά

494.Κ. Χατζηαντωνίου, «Μικρά Ασία ο Απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922...», ό.π.,σ.413.

495. Κων.Μαζαράκης-Αινιάν, «Έκθεσις ανακριτικής επιτροπής επιχειρήσεων Μικράς Ασίας,», ό.π., σ. 69.

496.Σπ. Μαρκεζίνης, «Πολιτική Ιστορία της συγχρόνου Ελλάδος...»,ό.π., σ.317.

497. Β. Τσιχλής, «Μικρασιατική εκστρατεία και Αναγκαστικό Δάνειο.....», ό.π.,σ. 45.

με την προστασία των μειονοτήτων με τοπικό στρατό μεταξύ των περιοχών Νικομήδειας και Σμύρνης ήταν πλήρως ανεδαφικές. Από την άλλη, θεωρούσε εντελώς αμφίβολο τη δεδομένη στιγμή οι Σύμμαχοι να συμβάλλουν οικονομικά και να χρηματοδοτήσουν την όλη προσπάθεια. Τέλος, επισήμαινε ότι η ελληνική στρατιά δεν θα ήταν σε θέση να συγκρατήσει τα στρατεύματα του Κεμάλ σε μια τόσο ευρεία έκταση από την Νικομήδεια ως τη Μεσόγειο.⁴⁹⁸ Κατόπιν όλων αυτών κρινόταν σχεδόν ανέφικτη η προστασία των μειονοτήτων, καθώς και η στέρηση της δυνατότητας στον Κεμάλ να προελάσει και να επιτεθεί στα Δαρδανέλλια και γιατί όχι και στην Κωνσταντινούπολη.⁴⁹⁹

Ο Βενιζέλος, παράλληλα, με τις συστάσεις του και τις συμβουλές του, συνεχίζοντας την παρασκηνιακή δράση, έκανε μια προσπάθεια το καλοκαίρι του 1922 να μετριάσει την “απόσταση” του Στεργιάδη προς την *Άμυνα*, ζητώντας από δύο υποστηρικτές της πολιτικής του, τον Γ. Εξηντάρη και τον Δ. Λαμπράκη, να επισκεφθούν εκ μέρους του τον Αρμοστή. Και στις δύο αυτές συναντήσεις ο Στεργιάδης βρισκόταν σε πλήρη ένταση, εξαιτίας της στάσης του στο θέμα της εκκένωσης. Έτσι, η συνάντηση με τον Βενιζέλο δεν έγινε ποτέ. Εξάλλου, αυτή τη στιγμή δύσκολα θα οδηγούσε σε κάποιο επιθυμητό αποτέλεσμα. Πάντως, αντικειμενικά δεν προξενεί καμία εντύπωση το γεγονός ότι το καλοκαίρι του 1922 η ψυχική κατάσταση του Αρμοστή ήταν εμφανώς κλονισμένη, αν αναλογιστούμε τις έντονες επιθέσεις εναντίον του, οι οποίες δεν οφείλονταν αποκλειστικά στην αυταρχικότητά του και στον βίαιο χαρακτήρα του, αλλά και στο ότι είχε συνειδητοποιήσει, έστω και αν δεν το ομολογούσε, πως η επιχείρηση της Ελλάδας στη Μ. Ασία ήταν εκ προοιμίου καταδικασμένη σε αποτυχία.⁵⁰⁰ Τελικά, δεν σημειώθηκε καμία άλλη ενέργεια από την πλευρά του Βενιζέλου για τη *Μικρασιατική Άμυνα*. Ωστόσο, απροσδόκητα, η ίδια η κυβέρνηση Π. Πρωτοπαπαδάκη, θέλησε να προσφέρει τη λύση της αυτονομίας της Ελληνικής Μ. Ασίας. Πολλές επιστολές είχαν σταλεί τότε από τον Οικουμενικό Πατριάρχη προς τον Βενιζέλο, και τον πληροφορούσαν ότι ο Στεργιάδης είχε στραφεί με απερίφραστο τρόπο κατά του Μικρασιατικού λαού ως τέλειος αντιπρόσωπος της πολιτικής των διαδόχων του στην εξουσία. Ο Πατριάρχης, επιπλέον, απέδιδε στο Στεργιάδη και την εξουδετέρωση του Παπούλα. Στην επιστολή παραίτησής του ο Παπούλας επικαλούμενος ως αιτία το όριο ηλικίας του, υπενθύμιζε στην κυβέρνηση ότι υπήρχαν δύο αντιστράτηγοι οι οποίοι θα μπορούσαν να το διαδεχτούν ο

498.Γ. Ρούσσος, «Νεώτερη «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (1826-1974).....», ό.π.,σ. 246.

499.Κων. Μαζαράκης – Αινιάν, «Έκθεσις ανακριτικής επιτροπής επιχειρήσεων Μικράς Ασίας.....», ό.π.,σ. 72.

500.Β. Μπεκίρης, «Από τον Εθνικό Διχασμό στη Μικρασιατική Καταστροφή και την εκτέλεση των έξι (1915-1922...)»,ό.π., σ.345.

Β. Δούσμανης και ο Γ. Χατζανέστης.⁵⁰¹ Ο Παπούλας παραιτούμενος είχε συνειδητοποιήσει ή διαισθανόταν το φάσμα της επικείμενης καταστροφής. Η αίτηση αποστρατείας του αρχιστρατήγου τις πρώτες ημέρες παρέμεινε μυστική.⁵⁰² Πολύ γρήγορα όμως τα γεγονότα έγιναν ευρέως γνωστά. Παρόλ' αυτά ο αρμοστής Στεργιάδης όταν ρωτήθηκε από την Μικρασιατική Άμυνα αν γνωρίζει τίποτα σχετικά με την παραίτηση του στρατηγού, επικαλέστηκε, με διπλωματικό τρόπο, σχεδόν παντελή άγνοια.⁵⁰³

Όστόσο πέρα από τις μυστικές κινήσεις ή ραδιουργίες του Αρμοστή, ήδη από το Σεπτέμβριο του 1921, υπήρχε η σκέψη της απομάκρυνσης του Παπούλα. Όπως ήδη έχει αναφερθεί απουσιάζοντας του Γούναρη στο εξωτερικό, ο αντικαταστάτης του Π. Πρωτοπαπαδάκης είχε καλέσει τον Παπούλα να δώσει εξηγήσεις για την χαλαρότητα της στρατιωτικής διοίκησης στη Μ. Ασία, και εν γένει για την αποσύνθεση της Στρατιάς. Και, ενώ είχε αποφασιστεί η αντικατάστασή του, η άφιξη του Γούναρη άλλαξε εντελώς την πορεία των γεγονότων. Για μια ακόμα φορά λοιπόν η ελληνική κυβέρνηση είχε παραμείνει απαθής και αναποφάσιστη. Όταν τελικά αποφασίστηκε η αντικατάστασή του το Μάιο του 1922 ήταν πλέον πολύ αργά. Λίγους μόνο μήνες πριν από την καταστροφή ήταν αδύνατο για τον νέο αρχιστράτηγο, να κατατοπιστεί στο έδαφος και στον στρατό που είχε να διοικήσει, να αντιστραφεί το κλίμα και τα δεδομένα σε όλες τους τις εκφάνσεις.

Ο Παπούλας παρέδωσε την στρατιά στις 23 Μαΐου 1922. Η κυβέρνηση αποδέχθηκε την αίτησή του και τον τίμησε με σύνταξη 3.000 δραχ. μηνιαίως αντί της κανονικής των 1.600 δραχ.⁵⁰⁴ Η διάταξη της στρατιάς, τότε, άρχιζε από τις ακτές της Προποντίδας και διέγραφε τεράστιο κύκλο προς το Εσκή-Σεχέρ και το Αφιόν – Καραχισάρ, και από εκεί επεκτεινόταν παράκτια μέχρι το Αιγαίο πέλαγος. Η μάλλον στατική, εκ των πραγμάτων, παράταξη της κρινόταν στρατηγικά ελαττωματική, γιατί ο εφοδιασμός ήταν πολύ δύσκολος και η εξάπλωση των Κεμάλικών δυνάμεων στις γύρω περιοχές προκαλούσε έντονες ανησυχίες και ακραίους κινδύνους.

501. Ν. Λούλιος, *Πως χάσαμε Μικρά Ασία και Κων/λη 1915-1923*, εκδ. "Δίφρος" Αθήνα 1983 σ. 136.

502. Β. Τζανακάκης, *Δακρυσμένη Μικρασία 1919-1922: Τα χρόνια που συντάραξαν την Ελλάδα*, εκδ. "Μεταίχμιο", Αθήνα 2013, σ. 668.

503. Μ. Ρόδας, «*Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1918-1922.....*», ό.π., σ. 299.

504. Εφημ. "Εμπρός" φ. 9198 (24.5.1922), «*Αποχαιρετιστήριο Ημερ. Διαταγή του κ. Παπούλα προς την Στρατιάν*», σ. 4.

Ωστόσο, ο Παπούλας, όταν είχε αναλάβει τον Νοέμβριο του 1920, παρέλαβε πέντε μεραρχίες και παρέδωσε το μήνα Μάιο δώδεκα μεραρχίες.⁵⁰⁵ Γενικά η διοίκησή του παρά τις αποτυχίες που γνώρισε, υπήρξε αμερόληπτη στη Σμύρνη, υπήρξε κατευναστική χωρίς βίαια μέτρα, αλλά πάντα με γνώμονα το εθνικό συμφέρον. Είχε όλη τη θέληση να βοηθήσει το μέτωπο της Μ. Ασίας αλλά σε διάστημα μικρότερο των δύο χρόνων ο εχθρός είχε αποκτήσει υπεροχή σε ένοπλους άνδρες, και σε πυροβόλα όπλα. Όλα αυτά σε συνδυασμό με την ήττα του ελληνικού στρατού στο Σαγγάριο είχαν αποθαρρύνει την στρατιά, που δεν μπορούσε να παραμένει για πολύ ακόμα στα βουνά της Εγγύς Ανατολής, σχεδόν χωρίς δράση.⁵⁰⁶ Επίσης, οι εσωτερικές αμφιταλαντεύσεις των μεταβενιζελικών κυβερνήσεων και οι εξωτερικές αλλαγές στο διπλωματικό πεδίο, είχαν επιδράσει φυσικά και στο στράτευμα. Αν, μάλιστα, προστεθεί και ο λίαν ανεπαρκής επισιτισμός και οι συνεχόμενες καθυστερήσεις στις πληρωμές των μισθών ακόμα και των πιο υψηλόβαθμων αξιωματικών,⁵⁰⁷ συνειδητοποιούμε τη δυσφορία και τις σκέψεις των στρατιωτών στο μέτωπο. Μια δυσφορία, που είχε γίνει γνώστη ήδη από το 1921, χωρίς όμως καμία ουσιαστική κίνηση, η οποία θα ενίσχυε το στράτευμα ηθικά και υλικά.

Μέσα σε αυτό το δυσμενές κλίμα που μόλις περιγράψαμε, και παράλληλα σχεδόν με την κυβερνητική αλλαγή στην Αθήνα, ο Χατζανέστης προέκυπτε ως ο φυσικός αντικαταστάτης του Παπούλα.⁵⁰⁸ Καταρχάς ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα για τον νέο στρατηγό, ήταν η διατήρηση της αριθμητική επάρκειας του Ελληνικού στρατού ώστε να αντιμετωπίσει μια ενδεχόμενη επίθεση του Κεμάλ. Την περίοδο εκείνη συγκεκριμένα η δύναμη της ελληνικής στρατιάς ανερχόταν στους 177.000 άνδρες, εκ των οποίων, όμως, μόνον οι 69.500 (31.5%) αποτελούσαν μάχιμη δύναμη. Στα μετόπισθεν υπήρχαν 18.000 άνδρες για τους οποίους είχαν την ευθύνη οι κατά τόπους στρατιωτικές Διοικήσεις.⁵⁰⁹ Ωστόσο, σύμφωνα με έγκυρες εκτιμήσεις, η Ελλάδα χρειαζόταν αξιόμαχο στρατό 400.000 ανδρών για να μπορεί να ανταπεξέλθει στις ανάγκες του πολέμου. Η ελληνική στρατιωτική ηγεσία, χωρίς να περιμένει ενισχύσεις από πουθενά, κινούνταν

505.Β. Τζανακάρης «*Δακρυσμένη Μικρασία 1919-1922: Τα χρόνια που συντάραξαν την Ελλάδα...*», ο.π., σ. 672

506.Λ. Νοταράς, «*Πως χάσαμε Μικρά Ασία και Κων/λη 1915-1923 ...*» ο.π., σ.136

508.Εφημ. "Σκρίπ" φ. 7322 (21.5.1922), «*ο Αντιστράτηγος Κ. Χατζηανέστης αναλαμβάνει την αρχηγία της Στρατιάς Μ.Ασίας*» σ. 3.

509.Β. Μπεκίρης, «*Από τον Εθνικό Διχασμό στη Μικρασιατική Καταστροφή και την εκτέλεση των έξι (1915-1922)...*»,ό.π., σ.348.

συνεχώς με βασικό σκοπό την παραπλάνηση του εχθρού και φυσικά για να αποφύγει την περίπτωση μιας άμεσης μετωπικής επίθεσης.⁵¹⁰

Ένα άλλο μεγάλο ζήτημα που έπρεπε να αντιμετωπιστεί, ήταν η δράση των ατάκτων που παρενοχλούσε συστηματικά τις Ελληνικές μονάδες. Όλα αυτά σε συνδυασμό με τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά και τις συγκοινωνίες, έκαναν την κατάσταση δραματική για το ελληνικό στράτευμα. Η αντικατάσταση, εξάλλου, του Παπούλα προκάλεσε πολλαπλές αντιδράσεις μεταξύ των ηγετικών στελεχών του στρατεύματος.⁵¹¹

Για την αντικατάσταση του στρατηγού Παπούλα ο Γούναρης απευθύνθηκε κατ' αρχάς, στον αντιστράτηγο Β. Δούσμανη. Όντως, ο Β. Δούσμανης αποδέχθηκε την πρόταση και, ενώ είχε αρχίσει να προετοιμάζεται για την νέα του θέση, επενέβησαν διάφορα πολιτικά και στρατιωτικά πρόσωπα και κυρίως ο στρατηγός Ξενοφών Στρατηγός και η αποστολή του Β. Δούσμανη στην Μικρά Ασία ματαιώθηκε επ'αόριστον.⁵¹² Αντ' αυτού επελέγη, τελικά, ο υπερβολικά αυστηρός αντιστράτηγος Γ. Χατζανέστης που είχε αποχωρήσει από το προσκήνιο, μετά την επιστράτευσή του το 1915.⁵¹³

Ο αντιστράτηγος Χατζανέστης επειδή ακριβώς ήταν οξύς ως χαρακτήρας δεν μπορούσε να επωμισθεί μια κατάσταση τόσο δυσχερή⁵¹⁴ παρότι ομολογουμένως το στράτευμα είχε ανάγκη πειθαρχίας και φροντίδας. Υπήρχε πρωτίστως η ανάγκη του εφοδιασμού, η υλική ενίσχυση του μετώπου, η πληρωμή των προμηθευτών και των μισθοδοσιών των αξιωματικών και των στρατιωτών. Εάν αυτές οι ανάγκες δεν ικανοποιούνταν, απόλυτες διαταγές θα δημιουργούσαν περισσότερο αντιθέσεις παρά θα βοηθούσαν την κατάσταση. Η επιλογή του Χατζανέστη, υπό τις προϋποθέσεις αυτές, δεν παρείχε τα εχέγγυα ορθότητας.⁵¹⁵

510.Λ. Νοταράς, «Πως χάσαμε Μικρά Ασία και Κων/λη 1915-1923 ...» ό.π.,σ. 144.

511. Βλ. περισσότερα, Β. Τσιχλής, «Μικρασιατική εκστρατεία και Αναγκαστικό Δάνειο.....» ό.π.,σ. 60

512.Αλέξ. Οικονόμου, *Τρεις άνθρωποι, Συμβολή εις την Ιστορίαν του ελληνικού λαού (1780 – 1935)*, εκδ.“Σύλλογος προς διάδοσιν ωφέλιμων βιβλίων”, Αθήνα 2011, σ. 482.

513.Ο.π., σ. 485

514.L.Smith, «*Το όραμα της Ιωνίας, Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία.....*»,ό.π., σ. 477

515. Όπως γράφει ο Στρατηγός Κλεάνθης Μπουλαλάς – Επιτελάρχης της 1^{ης} Μεραρχίας τότε – «ο νέος Αρχιστράτηγος ήταν τίμιος, υπερήφανος, αξιοπρεπής, άτεγκτος, ευσυνείδητος, πλην όμως όλα αυτά τα προσόντα, που έφθαναν μέχρι υπερβολής, κατέληγαν σε μια αυστηρότητα η οποία τον καθιστούσε απροσπέλαστο και στερημένο κάθε πνεύματος συνεργασίας με τους υφισταμένους του. Είχε ιστορία γενναίου πολεμιστή από τους βαλκανικούς πολέμους, έμεινε

Ο Χατζανέστης ανεκλήθη στο στράτευμα το 1922, για να του ανατεθεί αρχικά η διοίκηση της στρατιάς της Θράκης η οποία μετονομάστηκε σε Δ΄ σώμα στρατού ύστερα, δε, της στρατιάς της Μ. Ασίας. Την ημέρα της άφιξής του στη Σμύρνη, την 12^η Μαΐου 1922, ο αρχιστράτηγος μίλησε ενώπιον όλου του στρατεύματος για αρμονία, σύμπνοια, πειθαρχία και απόλυτη υπακοή.⁵¹⁶ Από την άλλη, κάλεσε στα όπλα αξιωματικούς και οπλίτες να παρουσιασθούν εντός δύο (2) ημερών στις μονάδες τους, ενώ όσοι είχαν κριθεί ασθενικοί και ανίκανοι κλήθηκαν σε στρατολογική επανεξέταση. Έπειτα ασχολήθηκε με μια γενικότερη επιθεώρηση της ελληνικής παράταξης και τότε παρατήρησε τις μεγάλες ελλείψεις που είχε ο στρατός, αλλά και το εύρος της ανυποταξίας. Συγκεκριμένα ιδίως στους Μικρασιάτες ο αριθμός των ανυπότακτων ανερχόταν σε 18.000 άνδρες ενώ 14.000 είχαν ήδη λιποτακτήσει. Διαπίστωσε, ακόμα, ότι η σχετική αμνηστία δεν είχε αποδώσει τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Όταν ο πρωθυπουργός Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης πληροφορήθηκε, ότι οι στρατιώτες είχαν να λάβουν μισθό εδώ και πολλούς μήνες, κατά την επιστροφή του στρατηγού στη Σμύρνη στις 22 Ιουνίου 1922, του παρέδωσε 50 εκατομμύρια δραχμές, με σκοπό, αφενός, να αποδοθούν στους δικαιούχους οι καθυστερημένες μισθοδοσίες τους και αφετέρου, να βελτιωθεί ο επισιτισμός του στρατεύματος. Κατάφερε, επίσης, να συμφιλιώσει το στράτευμα ενώ κατόρθωσε τελικά να τακτοποιηθούν τα λογιστικά των σωμάτων.⁵¹⁷

Υπήρχαν σαφώς και σφοδρότατοι επικριτές του,⁵¹⁸ οι οποίοι ανέφεραν ότι ο αρχιστράτηγος ήταν ακατατόπιστος στην τεχνική αυτού του νέου είδους πολέμου και ότι ξαφνικά του ανέθεσαν να διοικήσει ένα στρατό, ο οποίος έφερε όλες τις επαναστατικές αλλαγές του πρώτου Παγκοσμίου πολέμου στον οπλισμό, στη στρατηγική και στην

όμως στη συνέχεια ασυγχρόνιστος προς τις νέες εξελίξεις. Μόλις έγινε γνωστός ο διορισμός του, έσπευσαν οι περισσότεροι από τους στρατηγούς να υποβάλουν παραίτηση και να αναχωρήσουν για το εσωτερικό».[*«Η Μικρασιατική Εκστρατεία...»*, ό.π.,σ. 332].

516. Ο στρατηγός Χατζανέστης μεταξύ άλλων, είπε: «Χαιρετίζω τους ανδρείους πολεμιστάς, εις των τους στιβαρούς βραχίονας και τας αλκίμους ψυχάς στηρίζεται η τιμή της Πατρίδος, αξιώ δε παρά πάντων ενότητα, αρμονίαν, σύμπνοιαν, αλλά και πειθαρχίαν σιδηράν, και απαιτώ παρά παντός διοικούντος ως δόγμα κατά την διαχείρισιν της εξουσίας ισότητα, αμεροληψίαν και διοικαιοσύνην. Παρά παντός υφισταμένου τυφλήν υπακοήν και θρηκευτικήν προς καθήκον προσήλωσιν. Πιστός τηρητής των αρχών τούτων έσομαι εγώ, πεπειθώς ότι η τόσας δάφνας δρέψασα στρατιάν θα συνεχίση θα συμπληρώση και θα περατώση το μέγα έργον, όπερ τη ανετέθη, εκφράζω εν τέλει μίαν και μόνην ευχήν: “Παιδιά ο Θεός μαζί σας”.[Βλ. Εφημ.“Εμπρός” φ.9189 (25.5.1922), *«Εμπνευσμένη Ημερήσια Διαταγή του Χατζανέστη»*, σ.4].

517.Β. Τζανακάρης *«Δακρυσμένη Μικρασία 1919-1922: Τα χρόνια που συντάραξαν την Ελλάδα...»*,ο.π, σ. 681

518.Μ. Ρόδας , *«Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1918-1922...»*, ό.π.,σ.318.

τακτική.⁵¹⁹ Παράλληλα, ο ίδιος όταν ανέλαβε την αρχιστρατηγία είχε την άποψη ότι η επίλυση του Μικρασιατικού ζητήματος δεν βρισκόταν πρωτίστως στην Μ. Ασία. Για το λόγο αυτό πρότεινε στην κυβέρνηση σύμπτυξη του μετώπου, με παράλληλη αποστολή στη Θράκη δύο νέων μεραρχιών και τοποθέτηση μεταξύ της Κίου και Μουδανιών δύο συνταγμάτων πεζικού σε εφεδρεία. Για την συγκρότηση αυτή θα επαρκούσε η συγκέντρωση των ανδρών που βρίσκονταν στην Αθήνα και γενικά στο εσωτερικό της Παλαιάς Ελλάδας, παράλληλα με την απόσπαση δύο ταγμάτων ευζώνων από το Βόρειο συγκρότημα της Μ. Ασίας, και μιας πυροβολαρχίας. Ταυτόχρονα, πρότεινε την διατήρηση γραμμής που θα περιέβαλε την Σμύρνη, με σκοπό να κρατηθεί αυτή υπό ελληνικό έλεγχο, μέχρι να διευθετηθεί το όλο ζήτημα.⁵²⁰

Διαπίστωσε από τη πρώτη στιγμή την έλλειψη δεύτερης αμυντικής γραμμής, γεγονός που καθιστούσε εκ προοιμίου πολύ ευπαθή την ελληνική γραμμή. Είχε ορθά τη γνώμη ότι καθηλωμένος ο στρατός σε ένα τόσο μεγάλο από χιλιομετρική άποψη μέτωπο, δεν του έδινε τη δυνατότητα ούτε να προελάσει αλλά και ούτε να υποχωρήσει με τάξη, αν δεχόταν μη αντιμετωπίσιμη επίθεση.⁵²¹ Τέλος σημείωσε ότι η συγκέντρωση του πολεμικού υλικού του Α΄ και Β΄ σώματος λίγο πιο έξω από το Αφιον- Καραχισάρ ήταν εγκληματική, υπό την έννοια ότι σε περίπτωση δυσάρεστης τροπής των στρατιωτικών επιχειρήσεων, δεν θα μπορούσε σε καμία περίπτωση το υλικό αυτό να διασωθεί. Η κυβέρνηση Πρωτοπαπαδάκη, αν και φοβούνταν αρχικά, τη μείωση της ελληνικής θέσης ισχύος και την δυσμενή εντύπωση που αυτή θα προκαλούσε στις διπλωματικές ενέργειες με τους Συμμάχους, μετά από πολλές συσκέψεις, συμφώνησε με τα μέτρα που είχε σκοπό να λάβει ο Χατζανέστης.⁵²²

Από την άλλη, όμως γεγονός παραμένει, ότι το ηθικό του στρατού το καλοκαίρι του 1922 ήταν σε πολύ χαμηλά επίπεδα.⁵²³ Καταρχάς η Μικρασιατική εκστρατεία ήταν ένα εγχείρημα στο οποίο η Ελλάδα ενεπλάκη, παρασυρμένη και από μεγαλόσχημες υποσχέσεις των Συμμάχων. Επιπρόσθετα, είχε δημιουργηθεί εσφαλμένα η εντύπωση πως ο αγώνας θα ήταν σύντομος, γρήγορα όμως το στράτευμα συνειδητοποίησε την επί

519.Κ Σακελλαρόπουλος , «*Η Σκιά της Δύσεως....*» ό.π.,σ.353.

520. Μ. Ρόδας , «*Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1918-1922....*»,ό.π., σ.326.

521. Λ. Νοταράς , «*Πως χάσαμε Μικρά Ασία και Κων/λη 1915-1923 ...*» ό.π.,σ. 156.

522.Β. Τζανακάρης «*Δακρυσμένη Μικρασία 1919-1922: Τα χρόνια που συντάραξαν την Ελλάδα....*»,ο.π, σ. 689.

523.Κων. Μαζαράκης – Αινιάν, «*Έκθεσις ανακριτικής επιτροπής επιχειρήσεων Μικράς Ασίας....*», ό.π.,σ. 112.

μακρού χρόνου παράταση του αγώνα. Από την άλλη, και σε αντίθεση με τους Βαλκανικούς πολέμους, που προηγήθηκαν, τώρα το έθνος ήταν πολιτικά διχασμένο.⁵²⁴ Ακόμη, ας ληφθεί υπ' όψη ότι δεν είχε γίνει ποτέ ο αφοπλισμός της ηττημένης Τουρκίας, γεγονός που συνδυαζόμενο με την στασιμότητα του ελληνικού στρατού, έδωσαν χρόνο στην Τουρκία να οργανώσει την αντίστασή της.⁵²⁵

Για όλους αυτούς τους λόγους, οι απλοί στρατιώτες καθώς και οι αξιωματικοί του ελληνικού στρατού, επιθυμούσαν τώρα μια σύναψη ειρήνης και δεν ήταν έτοιμοι για καμία περαιτέρω οικονομική ή άλλου είδους θυσία. Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι δεν θα μπορούσαν πλέον να πραγματοποιηθούν οι όροι της Συνθήκης των Σεβρών και τα τολμηρά σχέδια του Βενιζέλου.⁵²⁶ Τέλος, ρόλο στην έκβαση των πραγμάτων είχε παίξει και ο Τύπος της εποχής, όσον αφορά στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης.

Περί τα τέλη Μαΐου του 1922, ο Γ. Μπαλτατζής είχε ειδοποιήσει εμπιστευτικά τον Άγγλο πρεσβευτή ότι η τουρκική πλευρά είχε επιχειρήσει να προσεγγίσει έμμεσα την ελληνική κυβέρνηση με σκοπό να πληροφορηθεί τις απόψεις της πάνω στο θέμα του τερματισμού του πολέμου. Παρά το γεγονός ότι οι λεπτομέρειες, οι πιθανές προεκτάσεις και η προέλευση της τουρκικής αυτής πρωτοβουλίας παρέμεναν αδιευκρίνιστες, το αγγλικό Υπουργείο Εξωτερικών, που ενημερώθηκε σχετικά, αναγνώρισε αμέσως τους κινδύνους που εγκυμονούσε οποιοδήποτε βήμα προς αυτήν την κατεύθυνση.⁵²⁷ Έκρινε βέβαια ότι κανένας Έλληνας πολιτικός δεν θα ερχόταν σε συνεννόηση με την Τουρκία, προκαλώντας με αυτό τον τρόπο την κοινή γνώμη της χώρας του, ωστόσο, έδωσε οδηγίες στην αγγλική πρεσβεία να αποθαρρύνει κάθε κίνηση που θα εκδηλωνόταν στο μέλλον από την ελληνική κυβέρνηση μπροστά στο αναφαινόμενο αδιέξοδο του πολέμου. Η Ελλάδα είχε, εξάλλου, δεσμευτεί εκούσια-ακούσια να μην κάνει καμιά μονομερή κίνηση έξω από το πλαίσιο του διακανονισμού του ζητήματος της Εγγύς Ανατολής.⁵²⁸

Στο σημείο που είχε φτάσει η κατάσταση, η κυβέρνηση Πρωτοπαπαδάκη ανέλαβε δύο σημαντικές πρωτοβουλίες, που οπωσδήποτε δεν ανήκαν στο πλαίσιο των διπλωματικών [μεσολαβητικών] προσπαθειών της Αντάντ, οι οποίες προχωρούσαν,

524. Β. Μπεκίρης , «Από τον Εθνικό Διχασμό στη Μικρασιατική Καταστροφή και την εκτέλεση των έξι (1915-1922)...»,ό.π.,σ.359. Τ. Βουρνάς, «Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας...», ό.π., σ. 321.

525. Λ. Νοταράς , «Πως χάσαμε Μικρά Ασία και Κων/λη 1915-1923 ...»ό.π.,σ.159.

526.Κ.Ι.Δεσποτόπουλος, *Θέματα Ιστορίας και Πολιτικής*, τ. Β', εκδ. "Παπαζήση", Αθήνα 1977, σ. 71.

527. Τ. Βουρνάς, «Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας...», ό.π.,σ. 338.

528.Μ.Ροδάς , «Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1918-1922...», ό.π.,σ. 352.

όταν και όσο, τέλος πάντων, προχωρούσαν με πολύ αργό ρυθμό. Οι σπουδαιότερες ήταν ένα τελικό αυτονομιστικό σχέδιο της Μ. Ασίας, και, παράλληλα, η επιχείρηση κατάληψης της Κωνσταντινούπολης που είχε ήδη τεθεί επί τάπητος από τον Χατζανέστη, κάτι που, και η ελληνική κυβέρνηση, έβλεπε θετικά. Σε κάθε περίπτωση, η ελληνική πλευρά έθετε ως προϋπόθεση των ενεργειών της τη τελική σύμφωνη γνώμη της Αντάντ και οπωσδήποτε της Αγγλίας.⁵²⁹

Η ελληνική στρατιωτική κατοχή είχε ήδη εδαφικά επεκταθεί, όταν οι Ιταλοί μετά από διμερή συμφωνία με τους Τούρκους τον Μάρτιο του 1922 (13.3), εκκένωσαν όλα τα εδάφη που κατείχαν στη Μ. Ασία. Τότε το ελληνικό στρατηγείο θεώρησε αναγκαίο για λόγους ασφαλείας να επεκτείνει την κατοχή του και στα εδάφη αυτά.⁵³⁰ Εξάλλου, η στάση αναμονής δημιουργούσε πολλούς κινδύνους, ενώ, από την άλλη, οι διπλωματικές διαπραγματεύσεις είχαν αποτελματωθεί. Έτσι, μοναδική ελπίδα ήταν η πιθανή κατάληψη της Κωνσταντινούπολης, η οποία τελικά και αυτή δεν επιτεύχθηκε,⁵³¹ αν και ο Άγγλος Πρωθυπουργός Λούντ Τζωρτζ, είχε πλαγίως ενθαρρύνει αυτή την πρωτοβουλία.⁵³²

Το συγκεκριμένο σχέδιο είχε μελετηθεί και σε μια πολύωρη κυβερνητική σύσκεψη με τον νέο αρχιστράτηγο στο πολεμικό «Αβέρωφ», το οποίο ήταν ελλιμενισμένο στο Κερασί. Η κατάληψη από τους Έλληνες της Κων/λης θα δυσκόλευε τη θέση του Κεμάλ, αφού εκεί κατέφθαναν οι ενισχύσεις σε πολεμικό υλικό ενώ, παράλληλα, θα ενίσχυε το φρόνημα του ελληνικού στρατού. Θα έδινε ακόμη στην Ελλάδα διαπραγματευτική δύναμη με την αποδοχή από την πλευρά του εχθρού μιας συμβιβαστικής λύσης στη περιοχή της Μ. Ασίας. Τέλος, η κατάληψη της Πόλης ήταν στρατιωτικά εφικτή κι αυτό, γιατί οι στρατιωτικές δυνάμεις της Θράκης δεν είχαν να αντιμετωπίσουν καμία ιδιαίτερα σοβαρή αντίσταση στην Πόλη. Ο Ουίνστον Τσώρτσιλ, αργότερα παραδέχθηκε ότι *«υπό την σκέπην προσωρινής ελληνικής κατοχής της Κωνσταντινουπόλεως, συμφωνούντων των συμμάχων, θα ήτο εντελώς δυνατή η απαγκίστρωση των ελληνικών δυνάμεων εκ Μικράς Ασίας και η έντιμος και ανώδυνος εξέλιξη των πραγμάτων προς διαπραγματεύσεις»*.⁵³³ Τότε διοικητής του Δ' Σώματος στρατού τοποθετήθηκε ο Αρ. Βλαχόπουλος και ενισχύθηκε με 25.000 άνδρες, οι περισσότεροι από τους οποίους προέρχονταν από μάχιμες μικρασιατικές μονάδες.

529.Δ. Σβολόπουλος *Ο ιστορικός δισταγμός, του 1922*, εκδ. "Γ.Ι. Βασιλείου", Αθήνα 1929, σ. 43.

530.Γ. Κορδάτου, *«Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας Νεώτερη Ε' 1900 – 1924.....»*, ό.π.,σ.683.

531.Κ.Ι. Δεσποτόπουλος, *«Θέματα Ιστορίας και Πολιτικής...»*, ό.π.,σ. 75.

532.Γ. Κορδάτου, *«Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας Νεώτερη Ε' 1900 – 1924.....»*, ό.π.,σ.688.

533.Δ.Σβολόπουλος, *«Ο ιστορικός δισταγμός, του 1922...»*, ό.π., σ. 48.

Και ενώ οι Έλληνες ετοιμάζονταν για τη μεγάλη επίθεση και την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης, οι σύμμαχοι είχαν διαφορετική άποψη. Την άποψή τους αυτή την εξέφρασαν τον Ιούνιο του 1922, ο Γάλλος και ο Ιταλός ύπατοι Αρμοστές της Κωνσταντινούπολης προς τον Βρετανό συνάδελφό τους. Συγκεκριμένα, του επεσήμαναν καταρχάς ότι υπήρχαν πληροφορίες ότι τα ελληνικά στρατεύματα είχαν ενισχυθεί και ετοιμάζονταν για την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης. Στη συνέχεια, αφού έγιναν διαβουλεύσεις με τους πρεσβευτές των σύμμαχων χωρών, εκδόθηκε διακοίνωση του Υπουργού των Εξωτερικών της Ελλάδας Γ. Μπαλτατζή, μέσω της οποίας διευκρινιζόταν, ότι η ελληνική κυβέρνηση κατέληξε στην απόφαση ότι μόνο η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης θα οδηγούσε προς την Ειρήνη. Ακόμη, η ελληνική πλευρά υπενθύμιζε ότι είχε επιδείξει πολύ καλή θέληση για την ειρήνευση της Ανατολής, ότι εδώ και μια δεκαετία μαχόταν καθημερινά για την ελευθερία των εκεί αδελφών της και για την πραγματοποίηση των κυριαρχικών της δικαιωμάτων.⁵³⁴ Συγκεκριμένα η διακοίνωση περιλάμβανε: *«Η ελληνική κυβέρνηση δεν δίστασε κατά τον παρελθόντα Νοέμβριον να αποδεχθή και εκ των προτέρων την μεσολάβησιν των Συμμάχων και να προχωρήσει εις την περί ανακωχής πρότασιν αυτών.....[...] Η Ελλάς ευρίσκεται εις την ανάγκην τώρα να λάβει προσφορότερα μέτρα προς τερματισμόν της ενόπλου ρήξεως. Πιστή εν τούτοις εις το πρόγραμμά της η Ελλάς, έσεται πάντοτε έτοιμη να εξετάσει από κοινού μετά των Συμμάχων πάσαν πρότασιν Ειρήνης...»*.⁵³⁵

Στο κρίσιμο αυτό σημείο, ήλθε η προειδοποίηση των Συμμάχων. Πρωτοστατούντων των Γάλλων, η διακοίνωσή τους έλεγε ότι σε περίπτωση προέλασης του ελληνικού στρατού, τα εκεί συμμαχικά στρατεύματα, θα δρούσαν κατά των Ελλήνων: *«Διετάχθησαν τα συμμαχικά στρατεύματα όπως αποκρούσουν βίαια πάσαν τυχόν στρατιωτικήν κίνησιν εντός της υπ'αυτών κατεχόμενης ζώνης»*.⁵³⁶ Την περίοδο εκείνη, η μοναδική φωνή επιδοκιμασίας που ακουγόταν για την Ελλάδα ήταν η φωνή του Λούντ Τζωρτζ.⁵³⁷

Έχει διατυπωθεί, μάλιστα, η άποψη ότι το εγχείρημα της κατάληψης της Κωνσταντινούπολης, ίσως ήταν προτιμότερο να γίνει αιφνιδιαστικά, χωρίς καμία

534.Κ. Χατζηαντωνίου «Μικρά Ασία ο Απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922...», ό.π.,σ.388.

535. Εφημ. "Σκρίπ" φ.7378 (17.7.1922),«Η Ελληνική Κυβέρνησις φρονεί ότι μόνη η κατάληψη της Κωνσταντινουπόλεως θέλει επιβάλει την συνομολόγησιν της Ειρήνης», σ.1.

536.» Εφημ. "Εμπρός" φ.9254 (19.7.1922), «Αι Δυνάμεις απάντησαν χθές αρνητικώς», σ.1.

537.Κων. Μαζαράκης – Αινιάν, «Έκθεσις ανακριτικής επιτροπής επιχειρήσεων Μικράς Ασίας...», ό.π., σ. 102.

προειδοποίηση προς τους Συμμάχους, δίκην μη προαναγγελθέντος τετελεσμένου γεγονότος.⁵³⁸ Όμως, επί της ουσίας οι Σύμμαχοι παρακολουθούσαν κάθε κίνηση της Ελλάδας και σε ενδεχόμενη εισβολή των Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη, θα μπορούσαν ανά πάση στιγμή να αντιτάξουν τα στρατεύματά τους και να τους σταματήσουν.⁵³⁹ Ωστόσο, η ελληνική κυβέρνηση όφειλε να έχει εκτιμήσει αυτές τις παραμέτρους πριν προβεί στην κατάσταση και υλοποίηση οποιουδήποτε σχεδίου.

Γι αυτό ακριβώς η προοπτική αυτού του εγχειρήματος της Ελλάδας, επιδείνωσε έτι περισσότερο τις σχέσεις Ελλάδας και Συμμαχικών Δυνάμεων, αλλά και θορύβησε τις πολιτικές και στρατιωτικές αρχές της Κωνσταντινούπολης. Πολλά συμβούλια γίνονταν εκεί προκειμένου να οργανωθεί η άμυνά της Πόλης. Γεγονός ωστόσο παραμένει ότι η αντίδραση του Βρετανού πρωθυπουργού Λόυντ Τζώρτζ δεν έφερε κανένα ουσιαστικά θετικό αποτέλεσμα. Η απογοήτευση που επικράτησε στην ελληνική πλευρά από τη ματαίωση του σχεδίου αποτυπώνεται στην αναφορά του διευθυντή του Γραφείου της Ελληνικής Αρμοστείας στην Κωνσταντινούπολη, Δ. Σβολόπουλου: «...Από διπλωματικής απόψεως έτσι έληξε το εγχείρημα κατά της Κωνσταντινουπόλεως. Με μια επίσημη και απροκάλυπτη ομολογία ότι αν δεν μεσολαβούσε ο ιστορικός εκείνος δισταγμός της τελευταίας στιγμής "το γεγονός εκείνο θα ήταν αποφασιστικό....».⁵⁴⁰

Η δεύτερη ελληνική πρωτοβουλία που εκδηλώθηκε σχεδόν ταυτόχρονα, ήταν η δήλωση της κυβέρνησης των Αθηνών ότι θα προχωρούσε σε αυτονομιστικό κίνημα στην Ιωνία,⁵⁴¹ ενώ η *Εθνική Άμυνα*, είχε προτείνει η αυτονόμηση να γίνει χωρίς να φαίνεται η ανάμειξη της ελληνικής κυβέρνησης. Σύμφωνα με το σχέδιο αυτό, η Ελλάδα θα παρείχε αυτόνομο πολίτευμα, στις περιφέρειες που κατοικούνταν από ελληνικό πληθυσμό και με μία ταυτόχρονη δήλωση ότι ο στρατός παραμένει για την προστασία και την ασφάλεια της «*Αυτονόμου Ιωνικής Πολιτείας*».⁵⁴² Στις 17 Ιουλίου 1922 στην Αθήνα, «Είς το υπουργείον των Εξωτερικών συνήλθεν την 11^η πρωινή, το υπουργικόν συμβούλιον παραταθέν μέχρι της 2ας μ.μ. Του συμβουλίου μετέσχον οι τρεις πρόεδροι και οι υπουργοί των Στρατιωτικών, Ναυτικών και Εξωτερικών. Είς το υπουργικόν συμβούλιον ανεκοινώθη τηλεγράφημα εκ Σμύρνης του Κ. Στεργιάδου αναφέροντος ότι συμφώνως με

538.Λ. Νοταράς, «Πως χάσαμε Μικρά Ασία και Κων/λη 1915-1923 ...» ό.π.,σ.158.

539.Γ. Κορδάτου, «Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας Νεώτερη Ε' 1900 – 1924 ...», ό.π., σ. 710.

540.Δ. Σβολόπουλος., «Ο ιστορικός δισταγμός, του 1922...»,ό.π., σ. 57.

541.*Εφημερίδα Συζητήσεων της Βουλής* (ΕΦΣΒ), συνεδρία ΡΑΕ', (Συνεδρίαση της 7^{ης} Ιουλίου 1922), σς. 3859-3862.

542. Εφημ. "Μακεδονία" φ.3729 (18.7.1922), «Εκηρύχθη χθές επισήμως και η αυτονομία της Μ. Ασίας- Ο Ελληνικός στρατός θα παραμείνη προστάτης του νέου Αυτόνομου Κράτους», σ.1.

τας οδηγίας της Ελληνικής Κυβερνήσεως προέβη σήμερον εις την δημοσίευσιν της προκηρύξεως προς τον Μικρασιατικόν λαόν περί της αυτοδιοικήσεως της Δυτικής Μικράς Ασίας. Αι προκηρύξεις της Κυβερνήσεως και του κ. Στεργιάδου ανεκοινώθηκαν το απόγευμα εις τους προσβευτάς των Συμμάχων Δυνάμεων. Μετά το υπουργικόν συμβούλιον οι υπουργοί ερωτηθέντες εδήλωσαν ότι δεν εληφθη εισέτι η απάντησις των Συμμάχων Κυβερνήσεων εις τας δύο διακοινώσεις της Ελλάδος.» Η ενέργεια αυτή αποτελούσε επί της ουσίας «σχέδιο Στεργιάδη» και ήταν προέκταση των σκέψεων που είχε διαβιβάσει ο Βενιζέλος στους αξιωματικούς της Άμυνας της Κωνσταντινούπολης στα μέσα Μαρτίου 1922.⁵⁴³

Οι Συμμαχικές δυνάμεις, είχαν προβεί, ήδη από τις 6 Ιουνίου 1922, σε νέα διαβήματα και υπήρχε η σκέψη μήπως συνέλθουν οι αντιπρόσωποι των Δυνάμεων και των δύο εμπόλεμων κρατών στο Μπεϊκός του Βοσπόρου, αλλά τίποτα σχετικό δεν έγινε.⁵⁴⁴ Η αλήθεια είναι ότι η ελληνική κυβέρνηση είχε αντιληφθεί ότι η όποια εκτελεστή απόφαση, θα δημιουργούσε μείζον εσωτερικό πολιτικό ζήτημα, και γι' αυτό απέφευγε τις δεσμεύσεις και επιμέρους συνεννοήσεις, πιστεύοντας ότι έτσι θα απαλλασσόταν από το βάρος των ευθυνών. Ωστόσο, ο τερματισμός του πολέμου και η παγίωση της ειρήνης στη Μ. Ασία, εναπόκειτο εν τοις πράγμασι στη θέληση του αδιάλλακτου εχθρού.

Στο μεταξύ, ο Στεργιάδης συγκάλεσε μια μαζική συνάθροιση του λαού της Σμύρνης μπροστά στο Κυβερνείο την 31^η Ιουλίου 1922. Εκεί, αφού διαβάστηκαν οι δηλώσεις της ελληνικής κυβέρνησης και του Αρμοστή, αντιπρόσωποι από τις τοπικές κοινότητες προέβησαν σε προκατασκευασμένες δηλώσεις συμπαράστασης.⁵⁴⁵ Απαντώντας ο Στεργιάδης, προσπάθησε να αφυπνίσει έναν τοπικό πατριωτισμό που θα γεφύρωνε τις θρησκευτικές διαφορές. Ωστόσο, όλα έδειχναν ότι το συγκεκριμένο σχέδιο αυτονομίας είχε άκρως περιορισμένα περιθώρια εφαρμογής. Η τελική εγκατάλειψη του σχεδίου του Στεργιάδη, είχε σχέση περισσότερο με τη στάση της Αντάντ. Μετά από ένα δεκαπενθήμερο σιωπής, οι Σύμμαχοι, γνωστοποίησαν στην ελληνική κυβέρνηση, την άρνησή τους να δεχθούν την κήρυξη της Μικρασιατικής αυτονομίας και την προειδοποίησαν να μην προχωρήσει σε ενέργειες αυτής της μορφής.⁵⁴⁶ Όταν η

543. Β. Δούσμανης, *Η εσωτερική όψις της Μικρασιατικής εμπλοκής*, εκδ. «Ελεύθερη Σκέψις», Αθήνα 2006, σ.287.

544. Δ. Σβολόπουλος., «Ο ιστορικός διαταγμός, του 1922...», ό.π., σ.63.

545. Χ. Νεράντζης, *Το έπος της Μικράς Ασίας 1919 – 1922*, εκδ. «Πυραμίδα» , Αθήνα 2006, σ. 489.

546. Ιω.Κολιόπουλος, *Ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος 1797 – 1980*, εκδ. «Βάνιας», Αθήνα 2014, σ.605.

κυβέρνηση Πρωτοπαπαδάκη απάντησε ότι θα κινηθεί για να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη, οι Σύμμαχοι μίλησαν ακόμα και για αποκλεισμό της Ελλάδας. Μόνον ο αγγλικός τύπος μίλησε για αδικία απέναντι στην Ελλάδα ενώ, παράλληλα, έσπευσε να την δικαιολογήσει τονίζοντας πως βρίσκεται σε λίαν δυσχερή κατάσταση.⁵⁴⁷ Το πιο δυσάρεστο όμως γεγονός ήταν η εξασθένηση του Μικρασιατικού μετώπου, μετά την αποστολή στη Θράκη αρκετών στρατιωτικών δυνάμεων, γεγονός που οδήγησε και συνετέλεσε καθοριστικά στην τελική καταστροφή που επέφερε ο κεμαλικός στρατός από τις 13 Αυγούστου 1922.⁵⁴⁸

Στο μεταξύ, με την επιμονή της η ελληνική πλευρά και τις πιέσεις των ξένων διπλωματών προς τις κυβερνήσεις τους, τα πράγματα οδηγούνταν το ταχύτερο δυνατό σε μια συνδιάσκεψη για το Ανατολικό ζήτημα. Πραγματικά μέχρι και την 15^η Σεπτεμβρίου 1922, οι σύμμαχοι είχαν αποφασίσει να συνεδριάσουν στην Βενετία. Κατόπιν αυτού, η τουρκική κυβέρνηση επεδείκνυε διαλλακτικότερες τάσεις, ενώ, από την άλλη, η Ελληνική πλευρά έδειχνε πρόθυμη για συνδιαλλαγή.⁵⁴⁹ Έπειτα από την αποτυχημένη Συμμαχική Διάσκεψη την 25^η Ιουλίου 1922 στο Λονδίνο, όμως, ήταν σαφές από την πλευρά των συμμαχικών δυνάμεων ότι στην επικείμενη διάσκεψη στη Βενετία ελάχιστες πιθανότητες υπήρχαν για να ικανοποιηθεί η Ελλάδα.

Ωστόσο, η Ελλάδα ήταν υποχρεωμένη να βρει τρόπους και να εξασφαλίσει την τύχη των Μικρασιατικών πληθυσμών. Οποιαδήποτε απόφαση θα αποτελούσε για το Κεμάλ διπλωματική ήττα, καθώς οι όροι τώρα θα ήταν κατά πολύ δυσμενέστεροι από αυτούς του Μαρτίου του 1922, τους οποίους είχε ήδη απορρίψει.⁵⁵⁰ Γι' αυτό το λόγο, ο Κεμάλ έκρινε ότι, αν αντιτίθετο και πάλι στις αποφάσεις της διάσκεψης, θα χαρακτηριζόταν από όλους ως ο μόνος αίτιος για την συνέχιση του πολέμου κι αυτό θα βοηθούσε την Αγγλική πολιτική να παρασύρει και τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές δυνάμεις σε μέτρα πιεστικά εναντίον του, με αποτέλεσμα αυτή τη φορά η πλάστιγγα να βαρύνει υπέρ των Ελληνικών αξιώσεων. Παράλληλα, τα ταμεία του Ελληνικού κράτους άδειαζαν μέρα με τη μέρα, χωρίς να υπάρχει πλεόνασμα πέραν του χρονικού διαστήματος ενός τριμήνου. Την ίδια στιγμή, η Γαλλική κυβέρνηση άρχισε κατά τις προκαταρκτικές διαπραγματεύσεις να θέτει ως όρο για τη σύγκληση της διάσκεψης την άμεση εκκένωση της Μ. Ασίας από τον

547.Λ. Νοταράς , «Πως χάσαμε Μικρά Ασία και Κων/λη 1915-1923....» ό.π.,σ.172.

548.Χ. Νεράντζης, «*Το έπος της Μικράς Ασίας 1919 – 1922...*» ό.π.,σ. 490.

549.Αλέξ. Αρ. Οικονόμου, «*Τρεις άνθρωποι, Συμβολή εις την Ιστορίαν του ελληνικού λαού (1780 – 1935)...*», ό.π., σ. 492.

550. Κων. Μαζαράκης – Αινιάν, «*Έκθεσις ανακριτικής επιτροπής επιχειρήσεων Μικράς Ασίας...*», ο.π., σ. 111.

ελληνικό στρατό, όταν η Αγγλική κυβέρνηση συνέχιζε να μιλάει για εκκένωση μετά την σύναψη της ειρήνης.⁵⁵¹

Απέναντι σε αυτή κατάσταση, ο Κεμάλ συνειδητοποίησε ότι, όπως είχαν τα πράγματα, του ήταν αναγκαία μια στρατιωτική επιτυχία έστω και σε περιορισμένη έκταση, ώστε να αποκτήσει εδαφικά πλεονεκτήματα πριν από τη διάσκεψη στη Βενετία. Προετοίμαζε, λοιπόν, μια ισχυρή επίθεση κατά της Ελλάδας, ενώ ήδη από την 6^η Αυγούστου είχε αρχίσει δοκιμαστικές κρούσεις κατά της ελληνικής στρατιωτικής παράταξης. Πληροφορίες που είχαν φτάσει από τη Γαλλική και την Αγγλική πλευρά, ανέφεραν ότι ο κεμαλικός στρατός συγκεντρώνονταν τώρα λίγα χιλιόμετρα πιο μακριά από το κυρίως τμήμα του ελληνικού στρατεύματος, με ό,τι αυτό σήμαινε. Τέλος ο Κεμάλ είχε προβεί και σε προμήθειες πολεμικού υλικού από το εξωτερικό.⁵⁵²

Παρόλ' αυτά ειδήσεις που «δημοσιεύονταν» σε πολλά φύλλα ελληνικών εφημερίδων, ανέφεραν σκόπιμα ότι ο κεμαλικός στρατός βρίσκεται εδώ και πολύ καιρό σε κατάσταση αποσύνθεσης. Πέρα όμως από κάθε παραπλανητική είδηση, γεγονός παραμένει πως μια στρατιωτική επιτυχία για το Κεμάλ τη δεδομένη στιγμή θα ήταν μέγιστο κέρδος, ενώ, αντίθετα μια αποτυχία δεν επρόκειτο να αλλάξει ρυθμιστικά εις βάρος του την κατάσταση.⁵⁵³ Έτσι λοιπόν το πολύ καλά μελετημένο από κάθε άποψη σχέδιο του Κεμάλ εκδηλώθηκε την 13^η Αυγούστου με μια σφοδρή επίθεση κατά των ελληνικών δυνάμεων και με τα συνακόλουθα αποτελέσματά της.⁵⁵⁴

551.Εφημ. "Σκρίπ" φ.7389 (28.7.1922), «Πλήρης διαφωνία, σφόδρα λογομαχία μεταξύ Άγγλων και Γάλλων αντιπροσώπων», σ.4.

552. Χ. Νεράντζης, «Το έπος της Μικράς Ασίας 1919 – 1922...» ό.π.,σ. 495.

553. Β. Δούσμανης, *Η εσωτερική όψις της Μικρασιατικής εμπλοκής*, εκδ."Ελεύθερη Σκέψις", Αθήνα 2006, σ.294.

554.Αλέξ. Οικονόμου, «*Τρεις άνθρωποι, Συμβολή εις την Ιστορίαν του ελληνικού λαού (1780 – 1935)...*», ό.π., σ. 495.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ερευνώντας τα εσωτερικά καθώς και εξωτερικά γεγονότα που συντάραξαν την Ελλάδα και που τελικά οδήγησαν στις Ελληνικές βουλευτικές εκλογές, της 1^{ης} Νοεμβρίου του 1920, χρονικό σημείο αφετηρίας της παρούσας έρευνας, συνειδητοποιούμε ότι η εκλογική ήττα του Βενιζέλου σε εκείνες τις εκλογές, άλλαξε όλες τις ισορροπίες που ίσχυαν ως τότε τόσο στο εσωτερικό όσο και έξω από τα στενά όρια του ελλαδικού χώρου. Με την παρούσα έρευνα και πιο συγκεκριμένα με τις επιμέρους Διασυμμαχικές Συνδιασκέψεις που αναλύονται αρχής γενομένης από το Φεβρουάριο του 1921, γίνεται φανερό πως η Ελλάδα, υπήρξε το “πιόνι” των Μεγάλων “Συμμάχων” της, που επί της ουσίας την οδήγησαν σε έναν άνισο πόλεμο με το Κεμαλικό καθεστώς, χωρίς να μπορούν ή ακόμα και να θέλουν εκ των υστέρων, να την βγάλουν από το αδιέξοδό της, καθώς δρούσαν πρωτίστως με βάση τα δικά τους πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα στην περιοχή της Μ. Ασίας και την Ανατολίαν γενικότερα. Η Ελλάδα, από την άλλη, και παράλληλα με τις δικές της εσωτερικές πολιτικές παλινωδίες, είχε φανεί ότι χάνει τον έλεγχο πολύ πριν την Μικρασιατική καταστροφή τον Αύγουστο του 1922.

Αναλύοντας ακόμα, τις βασικές πολιτικές πράξεις και τις αντιπαραθέσεις των πολιτικών προσώπων μέσα από την παράλληλη σταδιακή αλλαγή της στάσης των Δυνάμεων της Entente, αντιλαμβανόμαστε το πώς οδηγηθήκαμε στον τραγικό “επίλογο” του ελληνικού στοιχείου στη Μ. Ασία, καθώς και το πόσο δύσκολο ήταν για τις κυβερνήσεις μετά το Νοέμβριο του 1920 να κρατήσουν μια ισορροπία στο πολιτικόστρατιωτικό και στο διπλωματικό πεδίο. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά, ότι η κυβέρνηση Δημητρίου Ράλλη, (04.11.1920–24.01.1921) με δημοψήφισμα που διενήργησε στις 5 Δεκεμβρίου του 1920, επανέφερε τον Κωνσταντίνο Α΄ ως Βασιλιά της Ελλάδας. Η επάνοδος του Κωνσταντίνου στην Αθήνα, παρείχε το έδαφος για την ανοιχτή εκδήλωση των ενδοσυμμαχικών αντιδράσεων και την ενθάρρυνση των ανταγωνιστικών δυνάμεων στο εσωτερικό της Ελλάδος. Από την άλλη, η επιβαρυνόμενη υγεία του πρωθυπουργού Δ. Ράλλη, όσο και το γεγονός ότι οι κυβερνητικές λύσεις που πρότεινε σε καίρια ζητήματα θεωρήθηκαν από τον ευρύτερο κύκλο των αντιβενιζελικών, ως λύσεις προσωρινές, έβαλαν σε κίνηση το μηχανισμό της διαδοχής στα τέλη Ιανουαρίου 1921. Με Πρωθυπουργό πλέον τον Νικόλαο Καλογερόπουλο (24.01.1921–25.03.1921), αξιολογείται η δράση της Ελλάδας στο διπλωματικό πεδίο των εξελίξεων κατά την Συνδιάσκεψη του Λονδίνου το Φεβρουάριο του 1921. Ωστόσο, η αποτυχία των

διαπραγματεύσεων του Λονδίνου δεν θα προκύψει μόνον από την εκ διαμέτρου αντίθεση των απόψεων της ελληνικής και της τουρκικής πλευράς, αλλά και από τη διάρρηξη του ενιαίου μετώπου των Δυνάμεων της Αντάντ. Μετά την ατυχή έκβαση των εξελίξεων της Διάσκεψης του Λονδίνου, ο Καλογερόπουλος παραιτήθηκε και ο Δημήτριος Γούναρης ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας στις 26 Μαρτίου 1921. Ο Δ. Γούναρης (26.03.1921- 03.05.1922) κλήθηκε να αντιμετωπίσει μεγάλες, όσο και πολύπλοκες προκλήσεις τόσο στο εσωτερικό πεδίο όσο και στο μέτωπο των διεθνών εθνικών θεμάτων. Θέλοντας να υπερβεί τις δυσκολίες, επιχείρησε, να αντιμετωπίσει επαρκώς τα ανοιχτά μέτωπα και ζητήματα που είχε ενώπιον του, αλλά και να προβεί σε μια μορφή θεσμικού εκσυγχρονισμού της χώρας.

Επιπρόσθετα, ο αντίκτυπος των στρατιωτικών επιχειρήσεων καθ' όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου 1920-1922, μας δίνουν μια συνολική εικόνα των γεγονότων, καθώς οι κατά καιρούς σποραδικές στρατιωτικές αποτυχίες κινητοποιούν τον Βενιζέλο και αλλά πολιτικά πρόσωπα, ενώ, παράλληλα, προκαλούν έντονη πολιτική κρίση στο εσωτερικό της χώρας καθώς και διαμάχη των βενιζελικών και των αντιβενιζελικών παρατάξεων. Συγκεκριμένα, οι αποτυχημένες στρατιωτικές επιχειρήσεις του καλοκαιριού του 1921 έκαναν τη βάση τού κόμματος των Φιλελευθέρων να αλλάξει οριστικά στάση απέναντι στη κυβέρνηση. Τελικά, μπορεί από τους βουλευτές του κυβερνώντος συνασπισμού, η κυβέρνηση Δ. Γούναρη να έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης, όμως υπήρχε ήδη ρωγμή στο εθνικό μέτωπο. Ως επιστέγασμα των όσων αναφέραμε, οι βασικοί στόχοι που οδήγησαν τον Γούναρη και το επιτελείο του στις 3 Οκτωβρίου του 1921, να επισκεφθούν τους ομόλογους υπουργούς των Συμμαχικών δυνάμεων με σκοπό την προετοιμασία μιας Συνδιάσκεψης με αντικειμενικό σκοπό την οριστική ειρήνη και την επίσπευση των διαδικασιών για τη σύναψη εξωτερικού δανείου, για την διατήρηση των στρατευμάτων στην Μ. Ασία και στην Ανατολία δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Γεγονός είναι ότι οι κυβερνήσεις που προέκυψαν μετά την εκλογική ήττα των Φιλελευθέρων τον Νοέμβριο του 1920, αρκούμενες σε ευχολόγια και μεγαλοστομίες, άφηναν το χρόνο να κυλάει εις βάρος τους και εις βάρος όλου του Ελληνικού Έθνους. Η απουσία του Γούναρη εκείνη την κρίσιμη περίοδο από την Ελλάδα κράτησε πέντε μήνες. Επέστρεψε πίσω τελικά τον Φεβρουάριο του 1922, χωρίς να έχει επιτύχει τους σκοπούς της πολύμηνης περιοδείας του. Όλο αυτό το πλέγμα των ανακατατάξεων, των κινήσεων και των συμμαχιών μαζί με την δυσμενή τελικά έκβαση για την σύναψη εξωτερικού δανείου δεν θα μπορούσε να μην επηρεάσει και το στράτευμα που βρισκόταν από καιρό στη Μ. Ασία έχοντας υποφέρει πολλά. Το θέμα της εκκένωσης της περιοχής της Μ.Ασίας, είχε

τεθεί ανοιχτά πλέον ξεσηκώνοντας εναντίον της κυβέρνησης του Δ. Γούναρη πλήθος αντιδράσεων. Η κυβέρνησή του είχε υποστεί μεγάλη φθορά. Δημιουργήθηκε τότε η ανάγκη ίδρυσης ενός μυστικού σωματείου το οποίο θα ετοίμαζε το στρατό για έναν αγώνα εσχάτης άμυνας. Συγκροτήθηκε, έτσι, η «*Μικρασιατική Άμυνα στη Σμύρνη*» με βασικό στόχο την δημιουργία αυτόνομου Ιωνικού κράτους στην περιφέρεια της Σμύρνης με τη μεσολάβηση του Βενιζέλου. Η ηγεσία της Άμυνας έβλεπε μια αυτόνομη Ιωνία ως βάση, από την οποία θα ξεκινούσε το «αντιπροσωπευτικότερο» τμήμα του Ελληνισμού με σκοπό να ανατρέψει το Κωνσταντινικό καθεστώς στην «Παλαιά Ελλάδα» και να επανασυνδέσει το ανατολικό και το δυτικό Αιγαίο. Ωστόσο κατόπιν αξιολογών αντιδράσεων από τοπικούς παράγοντες οι οποίοι φοβούμενοι μην χάσουν την πρωτοκαθεδρία τους και λόγω της απάθειας της Ελληνικής κυβέρνησης, η δράση της σταμάτησε απρόσμενα και άδοξα. Συγκεκριμένα η περίοδος αυτή της αγωνίας του Μικρασιατικού κόσμου είχε βρει σε απόλυτη διάσταση τους τρεις μεγαλύτερους παράγοντες: τον Έπατο Στεργιάδη, τον αρχιστράτηγο Παπούλα και το Μητροπολίτη Χρυσόστομο. Μεταξύ των τριών αυτών ανδρών δεν υπήρχε σχεδόν καμία απολύτως προσωπική επαφή, με ό,τι σήμαινε αυτό. Ο Έπατος Αρμοστής συχνά κατέκρινε τον Παπούλα, καθώς έδειχνε διαρκώς διαθέσεις ενίσχυσης της Άμυνας. Ο Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος, από την άλλη, βρισκόταν μεταξύ δύο αντιτιθέμενων πλευρών, από τη μια του Έπατου Αρμοστή και από την άλλη του αρχηγού της Στρατιάς. Τέλος, ο αρχιστράτηγος Παπούλας, υποστήριζε με κάθε τρόπο την κυβερνητική άποψη και είχε φτάσει στο σημείο να κατηγορήσει τον Μητροπολίτη Χρυσόστομο ως «υποκινητή» του λαού κατά της ελληνικής κυβέρνησης. Λίγο μετά και ως συνακόλουθο των παραπάνω γεγονότων ήρθε και η αλλαγή του αρχηγού της στρατιάς της Μ. Ασίας, Αναστ. Παπούλα, χωρίς όμως τη δεδομένη στιγμή, και προϊόντος του χρόνου να αλλάξει την κατάσταση.

Βρισκόμαστε πλέον στον Μήνα Μάιο του 1922 και είχαν προηγηθεί οι Συνδιασκέψεις των Καννών και του Παρισιού το Μάρτιο του 1922 χωρίς κανένα ουσιαστικό αποτέλεσμα. Χαρακτηριστικά, στις 22 Μαρτίου 1922 συνεδρίασαν στο Παρίσι οι υπουργοί Εξωτερικών των τριών Δυνάμεων δηλαδή ο Ρεϋμόν Πουανκαρε, ο Λόρδος Κώρζον και ο νέος Ιταλός υπουργός Εξωτερικών Σκάντζερ. Στη Διάσκεψη η Αγγλία πρότεινε να δοθεί πλήρης αυτονομία στην περιοχή της Σμύρνης και η Ανατολική Θράκη να παραμείνει στην Ελλάδα. Οι Άγγλοι ήξεραν καλά ότι θα συναντούσαν την γαλλοϊταλική άρνηση. Όμως οι αγγλικές προτάσεις ήταν οι μόνες που απέβλεπαν επί της ουσίας, στην επιτυχία μιας πρότασης για ανακωχή. Η ανακωχή αυτή με την παράλληλη αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Μικρά Ασία θα έδινε στους Συμμάχους τον

απαιτούμενο χρόνο να επεξεργαστούν και να προτείνουν τους γενικούς όρους της Ειρήνης.

Η αποτυχία τελικά των συνομιλιών του Μαρτίου στο Παρίσι, να φέρουν καρπούς σημάδεψε την αρχή του τέλους για τους Έλληνες. Οι συνομιλίες στο Παρίσι, εξάλλου, είχαν θέσει εκ νέου ανοιχτά το θέμα της εκκένωσης, ξεσηκώνοντας εκ νέου πλήθος αντιδράσεων εναντίον της κυβέρνησης. Η πολιτική φύσεως κρίση, που είχε αρχίσει να εκδηλώνεται στην Ελλάδα πολύ έντονα μετά την υποχώρηση από το Σαγγάριο, συνεχιζόταν αμείωτη κατά τους πρώτους μήνες του 1922. Κοινή πεποίθηση όλου του πολιτικού κόσμου ήταν ότι η κυβέρνηση Γούναρη δεν θα κατάφερνε να παραμείνει στην εξουσία. Διάδοχός του Γούναρη τελικά, ορίστηκε ο Νικόλαος Στράτος (03.05.1922 - 09.05.1922) ο οποίος έμεινε στην ιστορία ως ο πρωθυπουργός των «εικοσιπενσάρων ωρών». Υπέβαλε σχεδόν άμεσα την παραίτησή του και έτσι η χώρα οδηγήθηκε σε μια νέα ευρεία κυβέρνηση, στην διάρκεια της οποίας ολοκληρώθηκε και η καταστροφή της Ελλάδας από την 12^η Αυγούστου 1922.

Η νέα κυβέρνηση σχηματίστηκε τελικά και εμφανίστηκε στη Βουλή στις 22 Μαΐου 1922. Πρωθυπουργός και άνευ χαρτοφυλακίου Υπουργός υπήρξε ο Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης (09.05.1922 – 28.08.1922). Λίγο νωρίτερα στις 21 Μαρτίου ο ίδιος είχε εκδώσει και το περίφημο Αναγκαστικό Δάνειο, με το οποίο όλα τα χαρτονομίσματα που κυκλοφορούσαν κόβονταν κυριολεκτικά στα δύο. Η έμπνευση του Πρωτοπαπαδάκη ήταν πολύ απλή. Με τη διχοτόμηση του χαρτονομίσματος θα κυκλοφορούσε μόνο το μισό από κάθε χαρτονόμισμα. Με αυτό το σύστημα, το μισό χαρτονόμισμα που θα παρέμενε στην κυκλοφορία θα είχε την μισή αξία του αρχικού. Αντίστοιχα, το άλλο μισό θα αποσυρόταν από την κυκλοφορία και θα παρέμενε ως ομολογία, την οποία θα εξοφλούσε το κράτος σε 20 χρόνια με 7% τόκο. Μια άλλη αλλαγή που έγινε, επίσης, επί των ημερών του Πρωτοπαπαδάκη, και μάλιστα λίγες μόλις ημέρες μετά την ανάληψη της εξουσίας, ήταν η αλλαγή και η νέα ηγεσία της στρατιάς στη Μικρά Ασία με αρχιστράτηγο τον Γεώργιο Χατζανέστη μετά από παραίτηση του Αναστ. Παπούλα στις 23 Μαΐου 1922.

Επιπρόσθετα, η νέα κυβέρνηση Πρωτοπαπαδάκη, στο σημείο που είχαν φτάσει τα πράγματα αποφάσισε να αναλάβει δύο σημαντικές πρωτοβουλίες. Η διακήρυξη της Αυτονομίας τον Ιούλιο του 1922 και η απειλή για κατάληψη της Κωνσταντινούπολης αποτελούσαν μια διπλή απόπειρα της Κυβέρνησης Πρωτοπαπαδάκη, που προέκυψε από την απελπισία για την αναβλητικότητα των συμμάχων ώστε να επιβληθεί με τη βία μια διέξοδος στον πόλεμο της Μ. Ασίας. Το πιο δυσάρεστο όμως γεγονός ήταν η

εξασθένιση του Μικρασιατικού μετώπου, μετά την αποστολή στη Θράκη αρκετών στρατιωτικών δυνάμεων, γεγονός που οδήγησε και συνετέλεσε καθοριστικά στην τελική καταστροφή που επέφερε ο κεμαλικός στρατός στις 13 Αυγούστου 1922. Μετά την κατάρρευση του μετώπου και την άτακτη υποχώρηση του ελληνικού στρατού άρχισε και ο ξεριζωμός ενός μεγάλου μέρους του χριστιανικού πληθυσμού (Ελλήνων και Αρμενίων) προς τη μικρασιατική ακτή, που κατά τους υπολογισμούς έφτασε, τελικά, περίπου το 1.300.000 ομοεθνών. Άλλωστε, στη Σμύρνη είχαν βρει καταφύγιο και 15.000 Αρμένιοι που συνωστίζονταν στα διάφορα ιδρύματα και σπίτια της Αρμενικής Κοινότητας.

Αν και δεν είναι αντικείμενο της παρούσας μελέτης, η ανάλυση των τραγικών γεγονότων που συντελέστηκαν μετά την 12^η Αυγούστου στην Σμύρνη και εν γένει στα παράλια της Μ. Ασίας, παρ'αυτά, κρίνουμε απαραίτητο να αναφέρουμε πως για όλα τα παραπάνω γεγονότα καθώς και τα τυχόν συμπεράσματα που μπορεί κάποιος να εξάγει από αυτά, διαβάζοντας την παρούσα μελέτη, κρίθηκε αναγκαία η εμπειριστατωμένη και η ενδελεχής μελέτη των *Πρακτικών των Συνεδριάσεων της Βουλής* της εξεταζόμενης περιόδου, (1920-1922), τα οποία συνδυαζόμενα με την δευτερογενή βιβλιογραφία, μας «μεταφέρουν» και μας αφήνουν να καταλάβουμε το κλίμα της ταραγμένης εκείνης περιόδου, εντός και εκτός των ελληνικών συνόρων.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Αρχειακές Πηγές:

- Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων-Περίοδος Κ-Σύνοδος Γ (15/02/1918-25/01/1919)
- Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων-Περίοδος Κ-Σύνοδος Δ (30/10/1919-10/09/1920)
- Πρακτικά Γ΄ Εθνικής Συνελεύσεως Τόμος 1 (23/12/1920-13/04/1921)
- Πρακτικά Γ΄ Εθνικής Συνελεύσεως Τόμος 2 (29/04/1921-02/10/1921)
- Πρακτικά Γ΄ Εθνικής Συνελεύσεως Τόμος 3 (25/02/1922-29/04/1922)
- Πρακτικά Γ΄ Εθνικής Συνελεύσεως Τόμος 4 (03/05/1922-09/06/1922)
- Πρακτικά Γ΄ Εθνικής Συνελεύσεως Τόμος 5 (10/06/1922-29/07/1922)

B. Τύπος:

- Σκρίπ (1893-1930)
- Εμπρός(1896-1969)
- Μακεδονία (1911-1981)
- Ελεύθερον Βήμα(1922-σήμερα)
- Η Καθημερινή (1919-σήμερα)
- Ριζοσπάστης(1917-1983)

Δημοσιευμένες Μελέτες και δευτερογενής βιβλιογραφία:

- Αγγελομάτης Χ., *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*, εκδ. “Βιβλιοπωλείον της Εστίας”, Αθήνα 1963.
- Αθανασιάδης Τ., *Από την Εποποιία στην Καταστροφή, Μικρά Ασία 1919-1922*, τ.Α΄. εκδ. “Απογευματινή”, Αθήνα 2002.
- Αλικανιώτης Δ., *Δημήτριος Γούναρης: Μικρή συμβολή στην κατανόηση ενός προδρόμου της Εποχής μας*, εκδ. “Φιλιππότη”, Αθήνα 1983.
- Βασιλείου Ν., *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εκλογές του 1920*, εκδ. “Πελασγός”, Αθήνα 2016.
- Βασιλούλης Γ., *Η Δεκαετία της φωτιάς 1912-1922*, εκδ. “Εντός”, Αθήνα 2015.
- Βουρνάς Τ., *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας, Από την Έλευση Του Βενιζέλου στην Ελλάδα (1909) ως την έκρηξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου (1940)* τ.Β΄, εκδ. “Πατάκη” Αθήνα 2013.
- Γιαννακόπουλος Γ., «*Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού (1770-1923)*, εκδ. “Ελληνικά Γράμματα”, τ. Στ΄ Αθήνα 2003, σσ.84-99.
- Γιαννουλόπουλος Γ., “*Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις και πολεμικές επιχειρήσεις από το Νοέμβριο του 1920 ως το Μάιο του 1921*”, στο (συλλ.) *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ΄, εκδ. “Εκδοτική Αθηνών”, Αθήνα 1978, σσ.155.
- Γιαννουλόπουλος Γ., *Η Ευγενής μας τύφλωσις, Εξωτερική πολιτική και εθνικά θέματα από την ήττα του 1897 έως και την Μικρασιατική καταστροφή*, εκδ. “Βιβλιόραμα”, Αθήνα 2001.
- Γιαννουλόπουλος Γ., «*Εξωτερική πολιτική*», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Οι Απαρχές 1900 - 1922*, τ. Α2΄, εκδ. “Βιβλιόραμα”, Αθήνα 1999, σσ.311-423.

- Glyn Stone A., *Anglo-French Relations in the Twentieth Century: Rivalry and Cooperation*, εκδ. "Routledge", London-New York 2000.
- Δάφνης Γρ., *Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, (1821-1961)*, εκδ. "Γαλαξία", Αθήνα 1961.
- Dakin D., *Η ενοποίηση της Ελλάδος 1770-1923*, εκδ. "Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης", Αθήνα 2009.
- Δερτιλής Γ., *Ιστορία του ελληνικού κράτους 1830 - 1920*, τ. Β', εκδ. "Βιβλιοπωλείον της Εστίας", Αθήνα 2003.
- Δεσποτόπουλος Κ.Ι., *Θέματα Ιστορίας και Πολιτικής*, τ. Β', εκδ. "Παπαζήση", Αθήνα 1977.
- Δημακη Ζώρα Μ., *Θεατρικές Σελίδες. Μελέτες για τη Νεοελληνική Δραματουργία και το θέατρο για κοινό ανήλικων θεατών*, εκδ. "Ηρόδοτος", Αθήνα 2018.
- Διομήδης Αλέξ., *Τα Οικονομικά της Ελλάδας προ και μετά την 1η Νοέμβριου 1920*, τ. Α'. εκδ. Ραφτάνη", Αθήνα 1922.
- Δούσμανης Β., *Η εσωτερική όψις της Μικρασιατικής εμπλοκής*, εκδ. "Ελεύθερη Σκέψις", Αθήνα 2006.
- Ευάλαμπιος Μ., *The National Bank of Greece. Tables and diagrams*, Αθήνα 1924.
- Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, *Ελευθέριος Βενιζέλος: η Διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης του*, εκδ. "Ίδρυμα της Βουλής", Αθήνα 2014.
- Καμπάνης Αρ., *Ο Δημήτριος Γούναρης και η Ελληνική Κρίσις των ετών 1908-1922*, εκδ. "Τύποις Πυρσού", Αθήνα 1946.
- Καργάκος Σ., *Η Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922)*, εκδ. "Περίτεχνων" Αθήνα 2010.
- Καρδαράς Χρ., *Ιστορία και Ρεμπέτικο*, εκδ. "Παπαζήσης", Αθήνα 2015.
- Κάτσης Αρ., *Μικρασιατική Εκστρατεία και Καταστροφή*, εκδ. "Εμπειρία Εκδοτική", Αθήνα 2008.
- Κιτσίκης Δ., *Συγκριτική ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο Αιώνα*, εκδ. "Βιβλιοπωλείο της Εστίας", Αθήνα 1998.

- Κοντούλη Α., *Η Εκστρατεία της Μικράς Ασίας, Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια*, τ.Δ', Αθήνα 1929.
- Κολιόπουλος Ιω., *Ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος 1797 – 1980*, εκδ. “Βάνιας”, Αθήνα 2014.
- Κορδάτος Γ., *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας*, Νεώτερη Ε' 1900 – 1924, εκδ. “20ος αιώνας” Αθήνα 1956-1959.
- Λεονταρίτης Γ., *Από τη δόξα στη συμφορά 1915-1922*, εκδ “Μετρόν” Αθήνα 2005.
- Λεονταρίτης Γ., *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, εκδ. “Φιλιππότη”, Αθήνα 1980.
- Llewellyn Smith M., *Το Οραμα της Ιωνίας: Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία (1919-1922)*, εκδ. “Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης”, Αθήνα 2009.
- Λούλιος Ν. , *Πως χάσαμε Μικρά Ασία και Κων/λη 1915-1923*, εκδ. “Δίφρος” Αθήνα 1983.
- Μαζαράκης – Αινιάν Κ., *Έκθεσις ανακριτικής επιτροπής επιχειρήσεων Μικράς Ασίας*, εκδ. “Ερμής”, Αθήνα 1976.
- Μακρυδημήτρης Αντ., *Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδος 1828-1997*, εκδ “Ι.Σιδέρης”, Αθήνα 1997.
- Μάρας, Θ. «Γιατί έκανε τις Εκλογές το Νοέμβρη του 1920».
- Μαρκεζίνης Σπ., *Πολιτική Ιστορία Της Νεωτέρας Ελλάδας*, τ. Δ', εκδ. “Πάπυρος”, Αθήνα 1994.
- Μαυρογορδάτος Γ., *Ο εθνικός διχασμός και μαζική οργάνωση – οι επίστρατοι του 1916*, εκδ. “Αλεξάδρεια”, Αθήνα 1996.
- Μεταξάς Ιω., *Η ιστορία του Εθνικού Διχασμού και της Μικρασιατικής Καταστροφής*, εκδ. “Εκάτη”, Αθήνα 2007.
- Μόστρας Β. , *Η μικρασιατική Επιχείρησις* , εκδ. “Ίκαρος” , Αθήνα 1969.
- Μπαμπούνης Χ., *Τοπική Αυτοδιοίκηση και Ελλαδικός Χώρος*, εκδ. “Βάνιας” Θεσσαλονίκη 2007.

- Μπεκίρης Β., *Από τον Εθνικό Διχασμό στη Μικρασιατική Καταστροφή και την εκτέλεση των έξι (1915-1922)*, εκδ. "Historia" Αθήνα 2015.
- Μπουλαλάς Κλ. , *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922*, εκδ. "χ.ε", Αθήνα 1959.
- Μποχώτης Θ., *Όψεις Πολιτικής και Οικονομικής Ιστορία 1900-1940 , Εσωτερική πολιτική, Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Οι Απαρχές 1900 – 1922*, Εκδ. "Βιβλιόραμα" Αθήνα 2009, σσ.115-153.
- Νεράντζης Χ., *Το έπος της Μικράς Ασίας 1919 – 1922*, εκδ. "Πυραμίδα", Αθήνα 2006.
- Νικολάου Χ., *Διεθνείς συνθήκες και συμβάσεις*, εκδ. "Φλώρος", Αθήνα 1996.
- Νικολόπουλος Ν., *Πολιτική Βιογραφία*, εκδ. "Νεοεκδοτική", Πάτρα 2007.
- Νικολόπουλος Ν., *Δημήτριος Γούναρης: Ο ιδαλγός της Δημοκρατίας*, εκδ. "Νεοεκδοτική", Πάτρα 2004.
- Οικονόμου Αλέξ., *Τρεις άνθρωποι, Συμβολή εις την Ιστορίαν του ελληνικού λαού (1780 – 1935)*, εκδ. "Σύλλογος προς διάδοσιν ωφέλιμων βιβλίων", Αθήνα 2011.
- Οικονόμου Ν. , *«Η Συνθήκη των Σεβρών» τ. ΙΕ΄*, εκδ. "Εκδοτική Αθηνών", Αθήνα 1978.
- Παναγάκος Π., *Συμβολή εις την Ιστορία της δεκαετίας (1912-1922)*, εκδ. "Ιστωρ", Αθήνα 1961.
- Πασσάς Ιω., *Η Αγωνία του Έθνους*, εκδ. "Τρίτη", Αθήνα 1932.
- Πετρίδης Π., *Ελληνική Πολιτική -Κοινωνική Ιστορία*, εκδ. "Παρατηρητής", Θεσσαλονίκη 1986.
- Πετρίδης Π., *Σύγχρονη Ελληνική Πολιτική Ιστορία*, εκδ. "Γκοβόστη", Αθήνα 1994.
- Poincare R., *Histoire Politique*, εκδ. "De l' Academie Francaise", Paris 1920-1922.
- Ρίζας Σωτ., *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*, εκδ. "Καστανιώτη", Αθήνα 2015.

- Ροδάς Μ., *Η Ελλάδα στην Μικράν Ασία*, εκδ. “Κλεισιούνη” , Αθήνα 1950.
- Ρούσσος Γ., *Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (1826-1974)*, εκδ. “Μορφωτική Εστία”, Αθήνα 1976.
- Σβορώνος Ν., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, εκδ. “Θεμέλιο”, Αθήνα 1985.
- Σακελλαρόπουλος Κ. , *Η Σκιά της Δύσεως*, εκδ. “Εκάτη” Αθήνα 2009.
- Σβολόπουλος Δ., *Ο ιστορικός δισταγμός, του 1922*, εκδ. “Γ.Ι. Βασιλείου”, Αθήνα 1929.
- Σβωλόπουλος Κ., *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*, τ.Α΄ εκδ.“Βιβλιοπωλείον της Εστίας”, Αθήνα 2008.
- Smith A., «*Η θεωρία των ηθικών συναισθημάτων*», εκδ. “Παπαζήση”, Αθήνα 2012.
- Στρατηγός Ξ., *Η Ελλάς εν Μικρά Ασία*, εκδ. “Χ.Ε.
- Τζανακάρης Β., *Δακρυσμένη Μικρασία 1919-1922: Τα χρόνια που συντάραξαν την Ελλάδα*, εκδ. “Μεταίχμιο”, Αθήνα 2013.
- Τούντα – Φεργάδη Α., *Ηγετικές Μορφές του Μεσοπολέμου και Εξωτερική Πολιτική*, εκδ. “Ι. Σιδέρης”, Αθήνα 2003.
- Τσιχλής Β., *Μικρασιατική εκστρατεία και Αναγκαστικό Δάνειο* , εκδ. “Νοβόλι”, Αθήνα 2010.
- Φραγκούδη Γ., *Το Ρωμαίικο: οι Έλληνες ως άτομα, ως έθνος, ως κράτος*, εκδ. “Θ. Τζαβέλλα”, Αθήνα 1925.
- Frangulis, A. F., *La Grece, son statut international, son histoire diplomatique*, τ.Β΄, εκδ. “Presses Universitaires de France”, Παρίσι 1934.
- Ψυρούκης Ν., *Η Μικρασιατική Καταστροφή*, εκδ. “Αιγαίον- Κουκίδα”, Λευκωσία 2000.
- Χατζηαντωνίου Κ., *Μικρά Ασία και ο απελευθερωτικός αγώνας 1919-1922*, εκδ. “Πελασγός” , Αθήνα 1995.
- Χρονόπουλος Δ., *Δημήτρης Γούναρης*, εκδ. “Ευρωεκδοτική”, Αθήνα 1980.

